

VASI SZEMLE | 2025. 79. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelenik meg.

Nemzeti
Kulturális
Alap

Ára: 900 Ft

VASI SZEMLE

• ALAPÍTVÁ 1933 •

2025. **3.** SZÁM

VASI SZEMLE | 2025. 3. SZÁM

FŐSZERKESZTŐ:

Farkas Csaba

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Csapláros Andrea**Gráfik Imre****Majthényi László****Németh Sándor****Vig Károly**

KIADJA:

Savaria Múzeum

FELELŐS KIADÓ:

Csapláros Andrea

múzeumigazgató

SZERKESZTŐSÉG:

9700 Szombathely, Rákóczi Ferenc u. 12.

telefon: +36 20 241 2314

e-mail: vasiszemle@savariamuseum.hu

TERJESZTI: a szerkesztőség

egy szám ára 900 Ft

Megjelenik: háromhavonta

Világháló: www.vasiszemle.hu

BORÍTÓ- ÉS LAPTERV:

Bonyhádi Károly

NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS:

Geosits Zsolt

OLVASÓSZERKESZTŐ:

Bardi Erzsébet

KORREKTÚRA:

Bakos Ágnes

NYOMDAI MUNKÁK:

Göcsej Nyomda, Zalaegerszeg

89–1771 HU–ISSN 0505–0332

BEVEZETŐ (Farkas Csaba) ..... 255**ELŐSZÓ** (Csapláros Andrea) ..... 256**BATTHYÁNY LAJOS 175 –
ÚJ EREDMÉNYEK A BATTHYÁNY-KUTATÁSBAN**HERNÁDY ZSOLT GÉZA: „*Íme szerencsésen ide érkezünk valamely
kegyes csillagunk láthatatlan pártfogása alatt*” –
Gróf Batthyány Lajos és barátai keleti utazása 1845-ben ..... 258HARIS ANDREA: *Az Építészeti Intézet ikervári tervrajzai* ..... 267MELKOVICS TAMÁS: *Egy védegyleti bál és Batthyány Lajos sanda tekintete nyomában* ... 275ERDŐDY GÁBOR: „*Magyarországnak nem marad más hátra, mint önvédelméről
gondoskodni*” – Gróf Batthyány Lajos és a külpolitika ..... 297HERMANN RÓBERT: *Batthyány Lajos gróf levelei a fogságból,
1849. január–szeptember* ..... 309CSORBA LÁSZLÓ: *Batthyány Lajos „szerencséje”
a tudományos és a kulturális emlékezetben* ..... 319NAGY ADRIENN: *Tárgyakba zárt történelem* – Batthyány Lajos és kortársai öröksége ... 330**INHALT***Német nyelvű összefoglalók* (Vasi Szemle) ..... 351**CONTENT***Angol nyelvű összefoglalók* (Ford. Biró Zsolt) ..... 354**SZERZŐINK** ..... 356**ELSŐ ÉS HÁTSÓ BORÍTÓ**Batthyány Lajos sárga alapon, zöld leveles, fehér nárciszmintás selyemdamaszt
dolmánya. A kabát eleje, ujja, állógallérja, háta arany zsinórozással gazdagon díszített.
Elején hét, csákóra vágott, aranyszínű kötött gomb. Bélése géppel tűzött.
(leltári szám: SI.70.2.1., Smidt Múzeum, Szombathely)

VASZT SZEMLE

2025. 79. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

BATTHYÁNY LAJOS 175

Új eredmények a Batthyány-kutatásban

Emlékkonferencia gróf Batthyány Lajos miniszterelnök halálának 175. évfordulóján Szombathely, 2024. október 4.

9.00

Koszorúzás

gróf Batthyány Lajos szobránál
Szombathely, 48-as tér

Emlékkonferencia

Vármegyeháza,
Szombathely, Berzsenyi Dániel tér 2.

9.30 – 10.00

Vendégek fogadása, kávészünet

10.00 Köszöntők

Majthényi László,
a Vas Vármegyei Közgylűlés elnöke
Csapláros Andrea,
a Sávria Múzeum igazgatója

10.15 – 12.15

DÉLELŐTTI SZEKCIÓ –
LEVEZETŐ: Tilcsik György
nyugalmazott levéltárigazgató

Hermány Zsolt történész –
Gróf Batthyány Lajos magánélete
Haris Andrea művészettörténész –
Batthyány Lajos ikervári kastélya

Melkovics Tamás
(ELTE BTK Történeti Intézet) –
Egy jelmezről nyomában.
Avagy Batthyány Lajos fellépé-
s a közélet szinpadára

12.30 – 13.30
Ebédszünet

13.30 – 15.00

DÉLUTÁNI SZEKCIÓ –
LEVEZETŐ: Tilcsik György
nyugalmazott levéltárigazgató

Erdődy Gábor
(ELTE BTK Történeti Intézet) –
Batthyány Lajos és a külpolitika

Hermann Róbert
(HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) –
Batthyány Lajos börtönlevelei

Csorba László
(Budapest Történeti Múzeum) –
Batthyány Lajos szerencséje a tudományos
és a kulturális emlékezetben

Múzeumlátogatás

Smidt Múzeum,
Szombathely, Hollán Ernő utca 2.

15.30

Batthyány Lajos és reformkori nagyjaink
emlékeinek megtekintése
BEMUTATJA: Tangli Balázs

SZERVEZŐK: Sávria Múzeum, Sávria Történelmi
Karnével Közhasznú Közalapítvány

EGYÜTTMŰKÖDŐ PARTNEREK: Vas Vármegye
Önkormányzata, MTA Vasvármegyei Tudományos
Testület

A RENDEZVÉNY A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP
-SMEZETTERJEPÍTÉS ÉS KÖRNYEZETKULTÚRA
-KÖLLEGIUMA TÁMOGATÁSÁVAL VALÓSUL MEG.

Tisztelt Olvasóink!

A *Vasi Szemle* jelen különszáma egy olyan történelmi és szellemi örökség köré szerveződik, amely nemcsak Vas vármegye, hanem az egész magyar nemzet számára kiemelkedő jelentőségű. Batthyány Lajos alakja – a reformkor eszméinek megtestesítője, az első felelős magyar kormány miniszterelnöke, a mártír hazafi – olyan örökséget hagyott ránk, amelyet nem csupán megőrizni, hanem újra és újra értelmezni is kötelességünk.

A lapszám alapját képező konferencia nemcsak tudományos esemény volt, hanem közös emlékezés, szellemi párbeszéd és identitáserősítő alkalom is. A tanulmányok, amelyek e különszámban helyet kaptak, a konferencia előadásainak írásos lenyomatait, továbbgondolt változatait. Együttgondolkodásra hívnak: arra, hogy megértsük, miként válik egy emberből jelkép, hogyan formálódik a kollektív emlékezet, és milyen szerepet játszik ebben az utókor – mi magunk.

A szerzők írásai különböző nézőpontokból közelítik meg Batthyány életét, politikai pályáját, családi hátterét, kultuszának alakulását és személyes vallomásait. Mégis közös bennük az a szándék, hogy ne csupán informáljanak, hanem megszólítsanak, elgondolkodtassanak, és mélyebb megértéshez vezessenek. A történelmi elemzések, kultusztörténeti vizsgálatok, levéltári dokumentumok együttesen rajzolják meg azt a képet, amely Batthyány Lajost nemcsak a múlt, hanem a jelen és a jövő alakjává is tesz.

Batthyány nem csupán a reformkor politikai vízióját testesítette meg, hanem azt az erkölcsi tartást is, amely a legnehezebb időkben is képes volt megőrizni méltóság-

gát. Börtönlevelei, amelyek e lapszámban külön helyet kaptak, nemcsak történelmi dokumentumok, hanem emberi valóságok is – a csendes ellenállás, a belső béke és a hazaszeretet szavai. Ezek a sorok ma is képesek megszólítani bennünket, mert olyan értékeket közvetítenek, amelyek időtállóak és egyetemesek.

A kultusz, amely Batthyány köré épült, nem pusztán emlékezés. Tükör is: megmutatja, hogyan viszonyulunk a múltunkhoz, mit tartunk fontosnak, és hogyan formáljuk saját identitásunkat. A tanulmányok érzékenyen tárják fel e kultusz történetét, annak politikai, társadalmi és szimbolikus rétegeit. Segítenek megérteni, hogy az emlékezet nem statikus, hanem élő – és rajtunk múlik, milyen tartalommal töltjük meg.

Ez a különszám tehát nemcsak tisztelés Batthyány Lajos előtt, hanem felhívás is: gondolkodjunk együtt a múltról, a jelenről és a jövőről. Mert a történelem nem csupán az, ami megtörtént – hanem az is, ahogyan emlékezünk rá.

Köszönet illeti mindazokat, akik munkájukkal hozzájárultak e gazdag tartalom megszületéséhez. Köszönet illeti az olvasót is, aki időt és figyelmet szentel a tanulmányoknak. Bízunk benne, hogy a legújabb lapszámunk nemcsak tudást, hanem szellemi élményt is nyújt.

Ne feledjük Babits Mihály szavait: „A múlt nem halt meg, hanem hat reánk.” Legyünk méltók hozzá, hogy bennünk élhessen tovább.

Farkas Csaba
főszerkesztő

Előszó

Közel egy évvel ezelőtt – a gróf Batthyány Lajos emlékkonferencia zárószavában – tettem ígéretet egy konferenciakötet megjelentetésére. Fontosnak tartom ugyanis a kutatások publikálását, múzeumigazgatóként a múzeumi kutatómunka támogatását. Az elhangzott előadások igazolták várakozásunkat, hogy a konferencián gróf Batthyány Lajosról és a vele kapcsolatos legújabb kutatási eredményekről tájékozódhassunk.

Az ismert reformkori államférfiről történet megemlékezés több okból is kiemelten fontos a magyar történelem és a nemzeti identitás szempontjából. Batthyány a polgári átalakulás és a modernizáció szószólója, az első felelős magyar kormány miniszterelnöke, a szabadságharc mártírja volt.

Itt, Vas vármegyében különösen fontos a személye, mert bár nem a megye szülötte, és aktív politikai pályafutásának színtere is elsősorban Pest, illetve Pozsony, Vas vármegye a Batthyány család ősi birtokközpontja volt, és a gróf élete több szempontból ide kapcsolódik. Gyermekkorra egy részét Ikerváron, a családi birtokon töltötte, és 1831-ben, a császári és királyi hadseregből történő kilépése után is Ikervárra tért vissza. Nagy lendülettel kezdte el a birtok gazdaságának modernizálását: fejlettebb mezőgazdasági módszereket vezetett be, és olyan jelentős gazdasági fejlesztéseket hajtott végre, mint például az ikervári cukorgyár alapítása. Mindezek hatására Ikervár az 1840-es évekre korszerű gazdálkodást folytató birtokká vált.¹

Vas vármegyei kapcsolódásában fontos tényező, hogy 1848 júliusában Sárvár képviselőjeként került be a népképviselői országgyűlésbe.² Őszi lemondása után is Vas vármegyébe tért vissza. Október elején Hegyhátnál, felfegyverzett jobbágyaival együtt, csatlakozott a vasi nemzetőrséghez, hogy felvegyék a harcot a közeledő horvát seregekkel, de egy lovas baleset miatt a csatában már nem tudott részt venni. Decemberben újból elvállalta a képviselői megbízatást, és visszatért a király által ekkor már törvénytelennek nyilvánított országgyűlésre.³ Az 1849 januárjában letartóztatott Batthyányt áprilisban Vas vármegyén ke-

1 Molnár András: Batthyány Lajos gróf indíttatása, felkészülése és politikai pályakezdetje. In: Kedves Gyula, Pelyach István (szerk.): Batthyány Lajos gróf. Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2025. 21.

2 <https://nadasdymuzeum.hu/tartalom.php?tart=407> (letöltés ideje: 2025. szeptember 1.)

3 Urbán Aladár: Batthyány Lajos a népképviselői országgyűlésen 1848 decemberében. Századok, 1991. III–IV. sz. 205–206.

resztül szállították Laibachba, s útközben, Jánosházán, a helyiek megpróbálták kiszabadítani őt.⁴

A számtalan kötődés miatt a Batthyány család örökségének ápolását, kultuszának fenntartását a szombathelyi Savaria Múzeumban is fontosnak tartjuk. A múzeum gyűjteményében számos, a családhoz és magához gróf Batthyány Lajoshoz köthető műtárgy található. A Smidt Múzeum biedermeier termében központi helyet foglalnak el reformkori nagyjaink emléktárgyai, melyek közül kiemelkedik gróf Batthyány Lajos, Magyarország tragikus sorsú első miniszterelnökének fiatalkori selyemdolmánya és mellénye. Feltehetően a Magyarországra való hazaköltözését követő időszakból származik a magyaros, álló galléros fazonú, arany zsinórozással gazdagon díszített dolmánya, amelyet Batthyány az inasának, Németh Jánosnak adományozott, a család pedig később Smidt Lajosnak ajándékozta.

A Szombathelyi Képtár 2005 augusztusában rendezte meg „A Batthyányak évszázadai” című kiállítását, melynek kurátora Zsámbéky Mónika művészettörténész, igazgatóhelyettes volt.⁵ Az ugyanezzel a címmel tartott tudományos konferenciának Körmend adott otthont 2005 októberében, a Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága főtámogatásával.⁶

4 <https://sarvaranno.hu/blog.php?tart=95> (letöltés ideje: 2025. szeptember 1.)

5 „Batthyány II. Ferenc 1605-ben vásárolta meg a körmendi uradalmat, és a mai kastély elődjét, a várat. Vas megye közgyűlése – a 400 éves évfordulóra emlékezve – a 2005-ös esztendőt a Batthyányak emlékévének nyilvánította, mely alkalomból a Szombathelyi Képtár és a körmendi Dr. Batthyány Strattmann László Múzeum közös kiállítást rendezett egy időben, két helyszínen.” Kovács József László: Két kézikönyv a Batthyány család múltjáról. Soproni Szemle 61. évf. 4. sz. (2007.) 104–106.

6 https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_V_ASM_Sk_c3_2005/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2025. szeptember 1.)

Vas vármegyében 2007-ben, Batthyány Lajos születésének 200. évfordulója alkalmából Batthyány Lajos-emlékévet tartottak, amelynek keretében előadásokat és megemlékezéseket szerveztek, ezzel tisztelegve a mártír miniszterelnök emléke előtt.⁷

Ebbe a sorba illeszkedik a Savaria Múzeum 2024. október 4-én tartott konferenciája, melynek anyagát az érdeklődők számára most a *Vasi Szemle* különszámában közöljük. A konferencián a korszak legelismertebb kutatóinak részvételével mutattuk be Batthyány Lajos életútját, ezzel megemlékezve nemcsak mártíromságáról, de a modern, polgári Magyarország megteremtésért tett erőfeszítéseiről is. Az előadások fiatalokáról, magánéletéről, reformkori politikai pályájáról, miniszterelnöki tevékenységéről, haláláról és a későbbi emlékezetéről, kultuszáról szóltak.

A Batthyány Lajos gróf halálának 175. évfordulójára rendezett emlékkonferencián elhangzott előadásokat megjelentető kiadvány, a *Vasi Szemle* 2025/3., tematikus különszáma „Batthyány Lajos 175 – Új eredmények a Batthyány-kutatásban” címmel számos új kutatási eredménnyel gazdagítja tudásunkat Magyarország első felelős miniszterelnökéről. Jó szívvel ajánlom minden érdeklődő figyelmébe!

Csapláros Andrea
múzeumigazgató
Savaria Múzeum

7 <https://www.vaol.hu/hirek/2007/01/2007-batthyany-lajos-emlekeve> (letöltés ideje: 2025. szeptember 1.); https://www.nefmi.gov.hu/letolt/batthyany_emlekbizottsag_vas_070209.pdf (letöltés ideje: 2025. szeptember 1.)

HERNÁDY ZSOLT GÉZA

„Íme szerencsésen ide érkezénk valamely kegyes csillagunk láthatatlan pártfogása alatt”

GRÓF BATTHYÁNY LAJOS ÉS BARÁTAI KELETI UTAZÁSA 1845-BEN¹

1849. október 6-án a pesti Újépület udvarán kivégezték gróf Batthyány Lajost, a polgári átalakulás egyik vezéralakját, Magyarország első miniszterelnökét. Ugyanaznap Aradon tizenhárom törzstiszten hajtották végre a halálos ítéletet, akik a magyar honvédség megszervezésében és küzdelmeiben vezető szerepet vittek. Holttestüket nem adta ki az aradi várparancsnok, mondván: „a katonát ott temetik el, ahol elesett”. Több tábornok holttestét sikerült mégis kicsempészniük a hozzátartozóknak. Csernovits Péter, volt királyi biztos, aki október 5-ig maga is a várban volt fogoly, száz aranyért megvette a hóhértól egy rokona és egy barátja tetemét, akiket mácsai birtokán temetett el titokban. Az igen tekintélyes vagyonnal rendelkező Csernovits, annak ellenére, hogy ő is rendőri megfigyelés alatt állt, rengeteg rászorulóknak segített, sokakat rejtegetett: „Mácsa volt a bújdosóknak, menekülteknek a »Jó reménység-foka«, s a világitótorony rajta Csernovits Péter.” A hazai bujkálók között volt báró Wenckheim Béla is, aki mint Békés megye főispánja kényszerült menekülni a szabadságharc alatti tevékenysége miatt. 1850-ben végül amnesztiát kapott. A börtönben rabkodók közül azonban sokan csak az ötvenes évek második felében szabadultak, és mindenüket elvesztve léptek ki az önkényuralom világába, ahol kevesen mertek segíteni rajtuk nyíltan. Gróf Almásy György ezen kevesek közé tartozott.

1854-ben az öt félve felkereső volt honvéd főhadnagy barátját nemcsak elszállásolta, táplálta, felruházta és állást szerzett neki, de tüntetőleg maga mellé ültette a színházi páholyában is Pozsonyban. A csatákban végtagjaikat vesztett honvédeknek pedig mulábakat vásárolt.

E négy férfiút, Batthyányt, Csernovitsot, Wenckheimet és Almásyt nemcsak az kötötte össze, hogy bár különböző élethelyzetekben, de hazafiásan és bátran cselekedtek, hanem az is, hogy barátok voltak. Néhány évvel korábban, 1845 tavaszán és nyarán közösen vállalkoztak arra, hogy bejárják Görögországot és a Közel-Keletet.

Gróf Batthyány Lajos utazásairól igen keveset tudunk. A magyar királyi udvari kancelláriához benyújtott útlevélkérelmei és az engedélyek alapján ismerjük úti céljait: Bajorország, Svájc, Itália, Franciaország, Belgium, Hollandia, Anglia, Német Szövetségi Tartományok, Spanyolország, Görögország, Törökország. Ezek azonban csak kérelmek voltak, s nem jelentik azt, hogy a gróf valóban el is utazott e tervezett országokba.

Első életrajzírói is csak rövid utalásokat tettek európai és keleti úti céljairól. Batthyány, miután rendezte birtokai ügyeit, 1833-ban kezdett el önállóan utazni, először Nyugat-Európában. Ugyanezen év decemberében Törökországba készült, azonban Pozsonyban megismerkedett Zichy Antónia grófnővel, akit egy év múlva feleségül vett. Néhány hónappal később, 1835 tava-

¹ Jelen tanulmány egy készülődben lévő nagyobb írás része.

szán már együtt utaztak Párizsba. Felesége ezután gyakran elkíserte a grófort utazásaira. Politikai aktivizálódásával sem szorult háttérbe ezen tevékenysége, a 40-es években is több útvonalról tudunk, közülük az egyik legizgalmasabb volt, amikor 1845-ben a Közel-Keletre indult.

A 19. század első fele a romantikus utazások kora volt, melyben már nemcsak a tudomány, hanem a hely, a világ, a természet megismerése is cél volt. A korábbi század Grand Tour-jai, a főként angol arisztokrata ifjúság tanulmányútjai után tehát kitágult az érdeklődők köre, az utazók legnagyobb része azonban még mindig arisztokrata volt. Batthyány külföldi útjait önmaga továbbképzésére is felhasználta. 1835-ben Párizsban megismerkedett François-René de Chateaubriand vikomttal, akinek személye és művei nagy hatást gyakoroltak rá és a magyar ellenzéki politikusokra. Egy 1830-as besúgójelentés szerint a francia író, politikus szavai buzdították a fiatal mágnások munkáját: „Az alkotmányt különösen a felsőtáblának kell fenntartania, mert az alsóház tagjai gyakran változnak, tehát nem állandóak.” Chateaubriand a romantikus írók egyik példaképe is volt, aki elsőként közzétette észre az antik Róma mellett a keresztényt, ő indította el a hellén és keresztény világ tájai és emlékei megismerésére kibontakozó zarándokmozgalmat. Személyesen járt a Szentföldön, erre vonatkozó útleírását 1811-ben jelentette meg. Batthyány olvashatta ezt is, de az 1840-es években már sok más útkönyv, útleírás állt rendelkezésére, ha fel akart készülni egy-egy keleti utazásra. A magyar nyelven megjelent művek főként Nyugat-Európát és Észak-Amerikát mutatták be, néhány volt csak, amely a Szentföldet és Egyiptomot. Idegen nyelven azonban sokan emlékeztek vissza közel-keleti kalandjaikra. Batthyány nagyon igényes könyvtárában 55 mű (157 kötet) út-

leírás volt, valamint 51 mű (124 kötet) földrajzi és topográfiai tárgyú munka. Egyik korai életrajzírója szerint már ifjúkorában „a történelmet és földrajzot szívesen olvasta”.

1843 decemberéből egy konkrét bécsi könyvvásárlásáról is tudunk, melynek során keleti témájú művet vásárolt, *Orientalische Frage* címmel, 1845. január végén pedig kézhez vehette egy Bécsből rendelt térképsorozat újabb öt kötetét. Nemcsak könyvekből tájékozódhatott azonban, hiszen barátai közül többen megfordultak már Keleten, így biztos, hogy gróf Széchenyi István és saját sógora, gróf Károlyi György is hasznos információkkal látták el. Batthyáynak is több útlevélkérelme van Törökországba, és bátran feltételezhetjük, hogy többször járt is ott. Széchenyihez hasonlóan szerette a keleties dolgokat, útjairól gyakran hozott haza tárgyakat, melyeket sokszor elajándékozott. Így kapott Pulszky Ferenc „övek szép török selyemkendőt”, vagy báró Podmaniczky Frigyes „felséges keleti pengéjű” kardot emlékül. Életstílusában is vonzódott a keleti kultúrához, „szerette a törökös köntösöket, szeretett keleti kényelemben heverészni a kereveten”.

Batthyány 1845-ös keleti utazásához – a szakirodalom eddig úgy vélte, hogy – egy 1843-ban kért útlevelet használhatott, melyet meghosszabbított. Ez volt látszólag ugyanis az egyetlen kérelme a negyvenes években. Sikerült azonban újabb forrásokat találni, melyek alapján egy 1844-es útlevelet meghosszabbítását engedélyeztette. Ennek birtokában már 1844 őszén el akart utazni, és az egész telet Keleten töltötte volna. Ezt azonban feltehetően a belpolitikai események miatt elhalasztotta. Októberben ugyanis Pozsonyban megalakult az Országos Védegylet, decemberben pedig Pesten a Gyáralapító Társaság, s mindkét egyesület igazgató választmányának tagja lett. Ezen-

kívül ősszel aktívan politizált az országgyűlés felsőtábláján. 1845 februárjában konkretizálódott újra az utazás, és hogy a nyarat Egyiptomban tölti. Az eredeti terv, amint azt később látni fogjuk, az volt, hogy Görögországba, majd a törökországi Szmírnába hajóznak, innen pedig Egyiptomba, Kairóba. Mindez három hónapot vett volna igénybe, a szentföldi kitérőről tehát ekkor még szó sem volt. Batthyány Széchenyi István gróftól is hívta magával, aki előtt nem volt ismeretlen a görög és török vidék. Március 14-én Széchenyi Batthyányék pesti szállásán, a Cziráky-házban járt, ahol Batthyány, tőle megszokott módon, piszkálta és ingerelte barátját, mire Széchenyi azt felelte: „Nem vagyok olyan egészséges, nem lenne bátorságom Egyiptomba menni.” Széchenyi valóban epegörccsök gyötörték 1844 decembere óta, és jól tudta korábbi útjaiból, hogy Egyiptomot és a Közel-Keletet március és szeptember között „minden utazó kiállhatatlannak tartja, a pestis, a nagy hőség és az ophthalmia (szemgyulladás) miatt”. Egy keleti utazás valóban sok veszéllyel fenyegette az Európából érkező utast. Egy korabeli idegenforgalmi irat is merészebb vállalkozóknak tartotta a keletre utazókat. A betegségek és a nehezen kibíráható nyári melegen túl ráadásul olyan veszélyek is fenyegették Batthyányt, amelyekről, ha előre tud, valószínűleg óvatosabban vágt neki e kalandnak.

Batthyány, aki február végén rövid ideig betegeskedett, mindenestre számolva a kockázatos úttal, Széchenyre bízta feleségét, gróf Zichy Antóniát. Március 19-én este indult útnak, aznap – Széchenyi naplója szerint – felesége szenvedett, illetve betegeskedett. A férjétől való elválás mellett valószínűleg rosszullétét az okozta, hogy várandós volt. Ezt azonban nem biztos, hogy férje tudta. Batthyányval tehát sem Széchenyi, sem sógora, gróf Károlyi György

nem utazott el. 19-én, szerda este 10 óra körül gróf Festetich Géza és báró Wenckheim Béla társaságában indult Bécsbe, vagy saját kocsin, vagy a k. k. Diligence-on. Ez a személyeket is szállító postakocsijarat naponta kétszer, délelőtt és este ment Budáról Bécsbe. Gőzhajóval még nem mehettek, mert a Dunán csak április 1-én indult meg a forgalom abban az évben, Pestről a magas vízállás miatt még akkor sem. Mintegy harmincórás utazás után, 21-én értek a császárvárosba, feltehetően itt csatlakozott hozzájuk gróf Almássy György és Csernovits Péter. Pár napig Bécsben időztek, terük az volt, hogy április 1-én érnek Triestbe. Csernovits valószínűleg az utolsó pillanatban csatlakozott, mert március 14-én kért útlevelet, melyet 29-én kapott meg, ezt bevárva indulhattak a déli kikötővárosba. Triestnél gőzhajóra szálltak, vagy levitorláztak az Adriai-tengeren Görögországba. „Az Adriai-tenger hullámai különben sokkal kisebbek, mint az óceáné. A habok úgy mozognak, mint a forró víz a fazékban. [...] A hintázás nem sokáig tart a zivatar után, s általában ez a tenger jó időben nem kellemtelen, míg az óceán az” – jegyezte fel erről az útszakasról Széchenyi gróf 1818 augusztusában, hozzátéve, hogy „a szél néha nagyon hirtelen támad”, úgyhogy igen elővigyázatosan kell bánni a vitorlával és a tengeri sziklával. „Legjobb módszer keveset enni és semmi szert nem használni. [...] A hajó folytonos mozgása miatt minden táplálék szinte torkig ér, úgyhogy folytonos nyomást érzünk s egyre émelygünk tőle.” Batthyányék kellemesnek találták a tengert. Hétnapos útjuk során meglehetősen szerencsések voltak, egy éjszakai vihart kellett csak átélniük, egyébként baj és rosszullét nélkül hajóztak. Korfun megálltak néhány órára és kirándultak a szigeten. Wenckheim báró egyik leveléből tudjuk, hogy narancsligetek, olívaerdők és virágzó rózsák között

az évszakhoz illő kitűnő klíma és a csodálatos növényvegetáció lázba hozta a magyar utazókat. Kissé délebbre, a Jón-szigetcsoport egy másik részénél Lefkasz (Lefkada, Leukádia) szigeténél hajóztak el, annak délkeleti csücskénél található az a 72 méter magas szikla, amelyről – a hagyomány szerint – Szapphó szerelmi bánatában a tengerbe vetette magát. Itt a csodálatos naplemente látványa elkápráztatta és melankolikussá tette őket: „mindenkinek arra kellett gondolnia, ami neki értékes és kedves”.

Ezután valószínűleg a Pátrei- és Korinthoszi-öbölbe behajózva érték el a szárazföldet. Hajóújtuk tehát jól sikerült, sőt Wenckheim Béla báró olyan otthonosan érezte magát a hajón, hogy nehéz szívvel vált meg tőle. Szilárd talajra érve táborot vertek, „eldanolván az alföldi halász nótát”. Április 7-én már Athénban voltak. Innen írt levelet két nappal később báró Wenckheim Batthyány Lajosnénak. Az utazási információkon túl azért is érdekes ez a németből olykor magyar nyelvre váltó levél, mert a tartalma alapján úgy tűnik, hogy a grófnő csak ebből értesült az út eseményeiről. Férjétől, Batthyánytól nem maradt fenn hozzá írt levél erről az útról, lehetséges, hogy a gróf, aki nem szeretett írni, nem értesítette írásban otthon maradt asszonyát. Wenckheim leveléből az is kiderül, hogy hat főből állt a magyar csapat. Batthyáyn, Wenckheimen, Almássyn, Csernovitson és Festetichen kívül más arisztokratát nem említenek a források. Batthyány akkori titkára, Kuthy Lajos biztosan nem volt ott, mert ekkoriban zűrzavaros anyagi ügyeit próbálta helyrehozni itthon. Megtaláltuk azonban Batthyány gróf szakácsának, Karl Landischnak az útlevélkérelmét, tehát ő lehetett a hatodik utazó.

Batthyányék igen fészült légkörben érkeztek Athénba. Görögországban 1821. már-

cus 25-én fegyveres felkelés tört ki a török uralom ellen. Ez a nap, amely a mi időszámításunk szerint április 6-ára esett, nemzeti ünnep volt 1829 óta, mióta a török Porta kénytelen volt elfogadni a londoni, majd drinápolyi szerződést, amely autonómiát, majd függetlenséget biztosított Görögországnak. A gyámhatalmak, Anglia, Franciaország és Ausztria örködték a hatalmukat biztosító európai egyensúly felett, beleavatkozva a görög belpolitikába is. 1832-ben trónra ültették Otto von Wittelsbach bajor herceget (1815–1867), aki ellen 1843-ban katonai felkelés tört ki Athénban. Az idegen származású király kénytelen volt engedni: összehívta a nemzetgyűlést és elfogadta az alkotmányt. 1845-ben Kolettis volt a miniszterelnök, akit a franciák támogatottak. Az ő ellenzéke volt Mavrokordatos, az 1822-es függetlenségi nyilatkozat megfogalmazója, az angolpártiak képviselője. Április elejére nagyon ellenségessé vált a hangulat, forradalom kitörésétől lehetett tartani. 5-én az athéni kaszárnyát egy irreguláris határőrszázlőaljjal erősítették meg és rendkívüli intézkedéseket fogantatosítottak. Váratlanul felmentették az attikai kormányzót és a városi rendőrfőnököt. 6-ára virradóra több laktanyában tisztek lövöldöztek, de délután minden az ünnepi program szerint zajlott. Másnap, hétfőn érkezhetek a magyar utazók a görög fővárosba. Híre kelt, hogy Kolettis miniszterelnök fel akarja oszlatni a nemzetgyűlést, ami tovább fokozta az izzó hangulatot. 10-én azonban a nemzetgyűlés folytatta munkáját, és nem szabadultak el az indulatok. 21-én Athén már nyugodt volt, Batthyányék tehát kevés-
sel, de megúszták, hogy forradalmi csatározás közepébe csöppenjenek. Helyette járták a várost templomról templomra, megnézték a nevezetességeket: Szókratész börtönét, a stadiont, az Akropoliszt, a parlamentet, a palotát, a diadalívét. A város

„rég, nagyszerű emlékeibe búvárkodtak”, és csodálták, „mert ilyesmit az Alföldön csakugyan nem látni” – jegyezte meg Wenckheim, hozzátéve, hogy ne csodálkozzon Batthyányné, ha ők „mint klasszikus műveltséggel rendelkező öregek és tanult emberek” térnek haza.

Április 9-én délelőtt a magyar utazók görög képviselőkkel, arisztokratákkal találkoztak, bár ezen udvariassági látogatáshoz nem sok kedvük volt. A nemzeti viseletbe öltözött férfiak szépsége felkeltette a magyarok figyelmét. A görög nőket viszont, akik már keverték a nemzeti öltözködést a divatosabb ruhadarabokkal, nem találták olyan szépnek: „szívünk nem szalad vesztébe, a honi védeyleti asszonyaink még mindig első helyt állnak” – írta Wenckheim.

Batthyányék Athénban úgy döntöttek, hogy módosítják útiterüvüket: Athénból Szmirnába hajóznak, de onnan nem Egyiptomba, hanem Bejrútba mennek. „Egyébként frissen vagyunk, jó egészségben, kedvben, mindezórág egyetértés, összetartás uralkodik” – foglalta össze a jó csapatszellemet Wenckheim.

A görög fővárosból vitorláshajón vagy gőzhajón juthattak el a kis-ázsiai Szmirnába (Izmir), amely a levantei kereskedelem egyik központja volt. Az út mintegy 1-1,5 napot vett igénybe. A nyüzsgő várost a vár uralta, innen szép kilátás nyílt az öbölre. Batthyányék feltehetően felkeresték a helyi osztrák konzult, és néhány piaszterért lovakat bérelve bejárhatták a környéket. A magyar utazók „összetartása” valószínűleg Szmirnában megbicsaklott, az április 29-i *Honderü* ugyanis arról számolt be, hogy „a zarándokok [...] nagyobb része, tehát az 5 közül legalább 3, mint halljuk visszatérendők, mielőtt a szent városig vándorolnának”. Egy későbbi leírás szerint is Csernovits Péter mellől „társai az út ki nem állott viszontagságai miatt lassankint el-

maradoztak”. Valójában csak egyikük, gróf Festetich Géza tért haza. Szmirnából könnyen visszautazhatott akár Konstantinápoly felé is. Mindenesetre a június 29–30-i Fehér megyei lóversenyen már lovai futottak. Batthyányék nem maradtak sokáig a kis-ázsiai városban, szerencsájükre. Ha ugyanis gróf Károlyi György 1834–1835-ös útjához hasonlóan Egyiptomba mennek először, és onnan a Szentföldre, Szíriába, majd Szmirnába, akkor veszélyes helyzetbe kerültek volna. A városban július 9-én tűz ütött ki, borzasztó károkat okozva: húsz óra alatt leégett a fél város. Batthyányék ekkor azonban már nem voltak ott. Konstantinápolyból kéthetente csütörtökön indult gőzhajó Szmirnán át Bejrútba. A magyar zarándokok erre szállhattak föl. A tengeri út vitorlással két-három hétig tartott, gőzhajóval persze ez lerövidült öt-hat napra. Érintették Rodosz, majd Ciprus szigetét, ahol Batthyány egy hordó bort vett. Május első hetében értek Bejrútba, ahol osztrák konzul is működött. A gróf, aki ikervári otthonában különleges borgyűjteménnyel rendelkezett, itt hagyta raktáron a hordó ciprusi bort. Bejrútból lóháton két nap alatt juthattak az Antilibanon hegyein át Damaszkuszba, ahová május 9-én, pénteken érkeztek meg. Szíria fővárosát „egy iszonyú nagy, sok kisebb részre felosztott kertnek lehet mondani, mely közepében a város áll” – jegyezte fel naplójába tíz évvel korábban Batthyány sógora, gróf Károlyi György. „A kertek sűrűn vagynak ültetve, és azokból imitt-amott szép nyári lakások látszanak ki. Az egész tekintet a leggazdagabbak és legkellemetesebbek közé tartozik.” Károlyihoz és a legtöbb utazóhoz hasonlóan Batthyányéknak is nagyon tetszett Damaszkusz, és igen jól érezték magukat. A városban volt angol főkonzul, aki biztosan vendégül látta a magyar arisztokratákat. A török városok piszkos utcáival, rossz hi-

giéniás viszonyaival szemben Damaszkusz sokkal tisztább volt. Török földön egyébként nem jelentett gondot a tisztálkodás az utazóknak, a legkisebb településen is volt fürdő, hiszen a muzulmánok számára vallási kötelesség a tisztálkodás, a lelki tisztaság mellett a testi is.

Damaszkuszról május 15-én indultak tovább Batthyány és társai Jeruzsálem felé. Az előttük álló útszakasz azonban igen veszélyes volt.

Már néhány évvel korábban Batthyány sógora, gróf Károlyi György is tartott attól, hogy Szíria vidékén fogságba esik. 1834-ben, Rómából való elutazása előtt, takarékosan beosztott pénzéről írt titkárának: „...hacsak Szíriába fogságba nem jutok, és valami tetemes summát kiváltságomra kellene fizetni, minden bizonnyal ezen summával kijövök ...”. Pedig akkor még viszonylagos nyugalmat biztosított Ibrahim nagyvezér uralma. Az egyiptomi despota, Mohamed Ali fia 1831–1832-ben foglalta el Szíriát, miután Törökország nem volt hajlandó átadni a tartományt, annak ellenére, hogy megígérte a görög felkelők elleni egyiptomi segítségért cserébe. Ibrahim reformokat vezetett be és javította a közbiztonságot, de 1840-ben – a nagyhatalmak kényszerítésére – kénytelen volt kivonulni. Szeptemberben ugyanis angol és osztrák hajókról török katonaság szállt partra, felfegyverezték a helyi lakosokat, a drúzokat és a maronitákat. Lángba borult a Libanon vidéke, miközben angol hadihajók támadták Alexandriát. Franciaország nem avatkozhatott közbe, így Mohamed Ali kapitulált. Megmaradhatott Egyiptom ura, de fiának át kellett adnia Szíriát a Portának. Török elnyomás következett, amellyel szemben folyamatos felkelések voltak, de a szíriaiak egymás ellen is küzdöttek. A muszlim drúzokat az angolok, a keresztény maronitákat a franciák támogatták,

kijátszva őket egymás ellen. 1843-ban a Porta, ismét nagyhatalmi nyomásra, kénytelen volt lemondani a közvetlen irányításról, és a Bejrút–Damaszkusz útvo-naltól északra maronita, délre drúz fennhatóságú területeket hoztak létre. Miután mindkét részen a másik vallási csoportból valók is éltek, ez a felosztás tovább mélyítette az ellentéteket, melynek következtében mindennaposak voltak a gyilkosságok és a bosszúk. A szír testvérharc egyik legvéresebb fejezete akkor robbant ki, amikor a déli maronita parasztok fellázadtak a drúzok ellen, és a harc rövidesen északra is áttérjedt. A kölcsönös, borzasztó öldöklések során egész falvakat irtottak ki, ezeket gyilkoltak meg.

Ez a felkelés 1845 májusában történt, pontosan akkor, amikor Batthyányék elindultak Jeruzsálem felé. Ahogyan Wenckheim írta egyik levelében: „háború, anarchia, gyújtogatás” van az egész vidéken.

Batthyányéknak sem sikerült baj nélkül átkelni Szírián. Egyik nap drúz fegyveresek vették körbe őket, ellenállásra a túlerő miatt gondolni sem lehetett. Fogságba estek, ahonnan csak tetemes váltságdíj, több ezer piaszter ellenében engedték el őket. A magyar utazók nem bíztak volt fogvatartóikban, és egy egész éjszakán át, tizenkét órát lovagoltak, míg biztonságosabb területre nem értek. Nemcsak életüket, hanem csomagjaikat is sikerült megmenteni, és végre ehettek is valamit.

Batthyány és társai következő állomása a Kármel hegye volt, mely szomszédos Názárettel, és akkoriban a „Szentföld kapujának” neveztek. Az egyik hegycsúcson karmelita szerzetesek zárdája magasodott. „Több mint harminc jó ízléssel bútorozott úri szoba áll az utasok számára, kik a legjobb ízű étkek és borokkal láttatnak el három napig ingyen, míg ők szegény házigazdák egész éven át bójtölnek, s kellemetlen,

olajjal készített hal és zöldségnél egyebet nem esznek.” Itt szálltak meg Batthyányék is, innen látogathatták meg a konzult Haifában vagy a közeli Názáretet. Mintegy két napra voltak a szent várostól, így – ahogyan Wenckheim nevezte – „a magyar kereszties lovagok” május 22-én érkeztek Jeruzsálembe. A Szentföldön végiglátogatták a bibliai helyeket. „Ittlétünk egészen vallásos, két napja üzzük az életet Krisztus szenvedéseit, a szent sírt, a Golgothát, az Olajfák hegyét, a Jozefát völgyét, Mária lakását és sírját” – írta Wenckheim báró.

25-én elzarándokoltak a Jordánhoz, amelynek vizével megtöltötték kulacsukat, majd a Vörös-tengerhez, Betlehembe és Jerikóba mentek. Visszatérve a szent városba egy különleges istentiszteleten vettek részt. Az ortodox keresztény Csernovits ugyanis halott édesanyja emlékére szeretett volna szent liturgiát mondatni. Markovits Ilonát, „a ritka szépségéről híres nőt” korán elvesztette Csernovits, így apja nevelte föl. Miután bemutatkoztak a magyar utazók Jeruzsálemben a görögkeleti pátriárkának, Csernovits előadta kérését, amire a pátriárka hajlandónak mutatkozott, de meghökken, midőn a mácsai földesúr „azt terjesztette elő, hogy ő a gyászmisét úgy kívánja megtartatni, hogy azon az összes püspökök a pátriárkával együtt részt vegyenek. A pátriárka megjegyezte, hogy ez drága kívánság, amire Csernovits Péter négy ezer darab arany misepénzt letett, és a gyászmise megtartatott.” A szertartás végén a bőkezű férfiú azt mondta a jelen lévő útítársainak, hogy „élhetnek nagyon soká, de egyszerre ennyi kirukkolt (saját szavai) püspököt egyikük sem fog életében látni”.

Szentföldi zarándokútjukról 28-án Jeruzsálemben hivatalos iratot is kiállítottak a magyar utazóknak, latin nyelven:

IN DEI NOMINE AMEN.

Omnibus, et singulis praesentes litteras inspecturis, lecturis, vel legi auditoris fidem, notumque facimus Nos Terrae Sanctae Custos Illum Dominum Comitem Ludovicum Batthyány ab Hungaria, Romano-Catholicum Jerusalem feliciter pervenisse die Vigesimo 2 Mensis Maii inde subsequentibus diebus praecipua Sanctuaria, in quibus Mundi Salvator dilectum populum suum, imo et totius humani generis perditam congeriem ab infer servitute misericorditer liberavit, utpote Calvarium, ubi Cruci affixus, devicta morte, Coeli januas nobis aperuit; SS. Sepulchrum, ubi Sacrosanctum ejus corpus reconditum, triduo ante suam gloriosissimam Resurrectionem quievit, ac tandem ea omnia Sacra Palestinae Loca gressibus Domini, ac Beatissimae ejus Matris Mariae consecrata, a Religiosis nostris, et Peregrinis Visitari solita, visitasse et magna cum devotione in eis Missam audivisse.

In quorum fidem has scripturas officii nostri sigillo munitas per Secretarium expediri mandavimus.

Datis apud S. Civitatem Jerusalem ex Venerabili nostro Conventu SS. Salvatoris. die 28 mens Maii anno D. 1845.

De Mandato Reverendiss. in Christo Patris
PECSÉT of Theodorus Tecta

Magyarul:

ISTEN NEVÉBEN AMÉN.

Mindenkinek, együttvéve és külön-külön is, akik ezt a levelet megtekintik, olvassák vagy felolvasni hallják, a Szentföld őrzőjeként hitelesen tudtára adjuk, hogy az igen tekintetes úr, a római katolikus Batthyány Lajos gróf úr Magyarországról május hó

22-én sikeresen megérkezett Jeruzsálembé, majd a következő napokban a különleges szent helyeket, amelyeken a Világ Megváltója kedves népét, sőt az egész emberi nem elkárhozott gyülekezetét a pokol rabságából irgalmasan megszabadította, mint a Kálváriát, ahol Keresztre feszítve a halált legyőzésével megnyitotta számunkra a Mennysorság kapuit; a Szent Sírt, ahol Szentséges teste eltemetve három napig pihent legdicsőségesebb Feltámadása előtt, egyszersmind Palesztina minden Szent Helyét, amit az Úr és Boldogságos Anyja, Mária léptei megszenteltek, és amiket Híveink és a Zarándokok fel szoktak keresni, meglátogatta és e helyeken nagy áhítattal Misét hallgatott.

Ezeknek hitelül megparancsoltuk, hogy Titkárunk állítsa ki ezt a hivatalunk pecsétjével megerősített levelet.

Kelt Jeruzsálem szent városában a Szent Megváltóról nevezett tiszteletreméltó konventünkben május hónap 28. napján az Úr 1845. évében.

A Krisztusban igen Tisztelendő Atya Parancsára

Theodorus Tecta OF titkár²

Május legvégén lehetett, hogy ellátogattak a Földközi-tenger kikötővárosába, Jaffába is, amely kilencórás lovaglásra volt Jeruzsálemtől. „Jaffa tájéka szép. Illatozó naranccserdő mellett halad az utas, jobbra-balra szép földek, a dombokkal és völgyekkel változó gyepségen kecskék s szarvasmarhák legelésznek, majd ismét olajfa erdőcskéket lát maga körül az utas.” Szántók, arab falvak, pásztor furulyázik,

gólya fészkel – nem véletlen, hogy több korabeli magyar utazót hazájára emlékeztetett e vidék. Itt újabb váratlan fordulat érte őket, Batthyány ugyanis elkapta a fekete himlőt, és ágyának esett. A vírusos fertőző betegség a legtöbb embert halálba vitte, különösen a helyi higiéniai viszonyok között, a grófnak azonban sikerült legyőznie a gyilkos kórt. Biztosan eszébe jutott barátja, gróf Széchenyi Andor kapitány, akinek hasonló körülmények között nem sikerült túlélnie betegségét. Gróf Széchenyi István unokaöccse, 29 évesen, keleti útja során, 1841. február 28-án halt meg pestisben, Damaszkuszban.

Ezután Batthyány és barátai nekivágtak a sivatagnak, és három héten keresztül vándoroltak Egyiptom felé. Az adott évszakban jóval melegebb volt a hazai nyárban megszokottnál, nem véletlen, hogy a korabeli újság meg is jegyezte Batthyányék útja kapcsán: „Szerintünk csak az időt választák rosszul a derék honfiak – képzelhető lévén egy arabiai caniculának rettenetessége. Magyarok Istene vezérelje minden hol lépteiket!”

Ez az útszakasz egyébként már nem volt olyan veszélyes, mint a szíriai, és ha ők is felbéreltek fegyveres kísérőket, ahogyan Károlyi gróf tette korábban, akkor már messziről elijesztették az esetleges rablókat. A sivatagban saját sátraikban aludtak, és igen büszkén állították fel azokat, mert a magyar trikolorrt juttatta eszükbe. Batthyánynak ugyanis fehér, Almásynak piros, Wenckheimnek zöld sátra volt.

Talán nem véletlen, hogy Batthyány levéltárában megvolt Anastasius Grün *Drei Farben* című verse. A költemény 1837-ben látott napvilágot, és a piros-fehér-zöld színnek lelkesítő tartalma mellett azért is őrizhette meg a gróf, mert Grün az iskolatársa volt Bécsben. Grün korabeli népszerűségére a magyar ellenzék köreiből jellemző, hogy 1843-ban Szemere Bertalan is az ő verseit

2 Köszönet Nemerékényi Elődnek a fordításért.

ajánlotta mint „az előítéleteknek, kinövéseknek, sat. éles satyrával ostorozását”.

Miközben Batthyány társaival a sivatagban közeledett Egyiptom felé, felesége itthon várta, két lányukkal együtt. A többi utazót nem várta otthon hitves, mert Almássy és Wenckheim nőtlenek voltak, Csernovits pedig 1842-ben elvesztette nejét, szabadkai Vojnits Laurát. Batthyánné, született Zichy Antónia grófnő május végén már negyedik hónapja volt várandós. Javarészt Pesten időzött, gyakran tartott kisebb összejöveteleket, sokszor pedig ő ment vendégségbe, De Gerando Ágostonhoz, Széchenyi grófhöz vagy sógorához, gróf Károlyi Györgyhez. Férje Széchenyire bízta nejét, Antónia azonban hűgával, Karolinával folyton cukkolta a nyár folyamán kormánytisztséget vállaló grófot. A grófnő júniusban a szegény gyermekek kórházának megalapításában is jótékonykodott. Aztán Nagykárolyba, sógora birtokára utazott néhány hétre, ahol Karolinával jótékonyági bált adott „az ügyefogyott s ápolatlan betegek számára kórházat tervezve”. Nagykárolyba június 19-én érkezett, éppen azon a napon, amikor Bécsben levelet adatott fel férjének. Batthyánné – amint azt már említettük – csak Wenckheim báró leveleiből értesülhetett a magyar zarándokok kalandjairól. Posta csak nagyobb városokban, a konzulátusokon keresztül működött, így Wenckheim arról tudósította a grófnét, hogy Jeruzsálemből elindulva legközelebb levelet csak Kairóban tudnak kézhez venni. Az egész útjuk folyamán ez volt számukra az első hely, ahol híreket kaphattak otthonról. Batthyánné ezért írt az egyiptomi városba.

Batthyány Lajos gróf és társai június közepén érkezhettek meg Egyiptomba. Batthyány szeretett volna lehajózni a Níluson, így valószínűleg több hetet eltöltöttek a folyón. Károlyi György gróf írta néhány évvel korábban naplójában: „A folyó igen

erős, úgyhogy csak lassan haladunk. Azonban a Nílus partjai szépek, és az egész vidék új és különös karakterét tekinteni mindig kellemetes időtöltés. [...] Az arabus hajósok mindent, amit még ezen tekintetben rosszszat és ügyetlent láttam, túlhaladják.” Ekkoriban a kis bárkák mellett itt is közlekedett már gőzhajó, de a technikai fejlődés ellenére nagy volt a nyomor a Nílus folyamvidékén. Ráadásul ez az útszakasz sem volt veszélytelen a betegségek miatt. Néhány évvel korábban Károlyi gróf inasa, Johan itt szerzett halálos betegséget.

A hajóút után július 14-én már biztosan a folyó deltájában fekvő Kairóban voltak. Aznap vett fel ugyanis Batthyány ezerfrintnyi összeget a márciusban, Bécsben írt Simon G. Sina bankház hitellevelé segítségével, és erről három példányban igazolást is aláírt egy George Cofiva nevű férfinak. Kairó „az első tekintetre sokkal kellemetesebb, mint Alexandria, minthogy sok fák, kertek, hegyek, etc. vannak. Az utcák keskenyek, és mint minden török városban, felette piszkosok.” A városban a rengeteg látnivaló mellett osztrák konzulátus működött, a magyar arisztokraták biztosan bemutatkoztak Anton Laurin főkonzulnak, aki neves egyiptológus is volt, s gyakran adott bálokat gyönyörű fehér márvány termében, mely „légszesszel” volt kivilágítva. Batthyányék jót mulathattak azon a helyi szokáson, mely a módosság jele volt, hogy étkezés után hangosan böfögtek. Kevésbé előkelő körökben is mozogtak. Batthyány például hagyta, hogy egy cigány asszony jósoljon a tenyeréből, aki azt mondta a grófnak, hogy néhány éven belül erőszakos halállal fog meghalni.

Július 21-én már Alexandriában voltak a magyar utazók. A kikötőben „a partok vagy homok, vagy ahhoz hasonló sárgás kősziklákából állnak. Balkézrül az új palota, a Seraglio és a felette nagy és pompás Ar-

zenál”, a több ezer munkást foglalkoztató hajójavító üzem terült el. A városban Batthyányék találtak szintén kitűnő fürdőt, vendégszerető ferences kolostort, katolikus templomot, katakombákat, Pompeius oszlopát, Kleopátra obeliszkjeit, valamint osztrák és angol konzult is. Az utóbbiak képviselői az európai negyedben voltak, és a magyar utazók biztosan tiszteletüket tették náluk.

Batthyány a városban 500 forintot vett magához a Sina-féle hitellelre D’Anastasy nevről, aki egy közismert helyi kereskedő volt, s Abbas pasától monopóliumot kapott itt. Nyilván a drúzok általi rablás is megcsappantotta a zarándokok készpénzkészletét, de maguk is költekeztek. Batthyány például két alexandriai kardot vásárolt, amelyeket gőzhajón Bejrútba küldött, és az ott tárolt egy hordó ciprusi borával együtt hazaszállított Konstantinápolyon keresztül.

Még a piramisok földjén történt, hogy Batthyány egy kígyót tetováltatott az egyik karjára.

Egyiptomból a magyar utazók hajón szándékoztak hazatérni, azonban pont azon a nyáron ez nem volt egyszerűen kivitelezhető. A véres szíriai események miatt Alexandria el volt zárva Európától, jobban, mint Konstantinápoly. Az utasszállítás leállt, havonta csak egy postahajó ment oda, a kereskedőhajók sem közlekedtek, az üzleti kapcsolatok megszűntek. Július 17-én horgonyzott az osztrák Lloyd társaság egyik gőzhajója az alexandriai kikötőben, de egyelőre várakoznia kellett. Végre egy héttel később érkezett a hír, hogy újra beindul a normális közlekedés. A menetrend szerint kéthetente indult ekkor gőzhajó Triesztbe. Így Batthyány és társai július utolsó napjában szálltak hajóra, és elbúcsúzva az afrikai kontinensről a magyar kikötővárosba hajóztak. Triesztben, az esetlegesen behurcolt

fertőző betegségek miatt, három napig karanténban kellett maradniuk, de ez a korabeli vesztegázarakhoz képest rövid időnek számított. Csernovits Péter innen elválva társaitól Itáliában folytatta útját. Batthyányék pedig bő két nap alatt Bécsbe utaztak lovaskocsin. Augusztus 5-e környékén érkezhettek a császárvárosba, ahol gőzhajóra szálltak. A menetrend szerint minden nap közlekedett hajó Bécs és Pest között, és a jegyet, amely „első osztályú utazóknak” 9 forint volt, egy nappal korábban kellett megváltani. Batthyányék reggel öt órakor indultak, és egy nap alatt Pestre értek. A hajóúton már figyelte őket a császári titkosrendőrség ügynöke. Jelentése szerint a hazatérő mágnások a szíriai és az egyiptomi utazás miatt igen kimerült állapotban voltak. A legújabb magyarországi eseményeket nem ismerték, így a gőzhajón szereztek értesüléseket róluk. Tervük az volt, hogy a következő év elején Konstantinápolyba utazzanak, mert ott nem jártak. A besúgó azt is megjegyezte, hogy az utazók most ismerték fel az osztrák kormányzat értékét, elszenvetvén a sanyarúságokat és a Közel-Keleten uralkodó anarchikus állapotokat. Batthyány gróf és társai képesek voltak, Széchenyi szavaival, „megkülönböztetni beduin függetlenségtől a polgári szabadságot”, s nyilván örültek, hogy a megszokott hazai kényelembe helyezhetik magukat. Azonban a besúgó által említett osztrák kormányzati értékeket nem becsülhették túl, amint azt folytatódó ellenzéki tevékenységük bizonyítja az elkövetkező időkben.

Augusztus 8-án már biztosan Pesten voltak az utazók, mert Széchenyi gróf aznap találkozott Batthyánnyal és Wenckheimmel Hébé kioskjánál. Batthyányt meglepően egészségesnek találta, annak ellenére, hogy elkapta a himlőt. A gróf megmutatta a tetoválását is, melyre Széchenyi annyit jegyzett fel a naplójába, hogy ez a kígyó Batthyány

portréja. Augusztus végén már Csernovits Péter is hazatért itáliai útjáról, 28-án Pesten beszélgetett Széchenyi gróffal az utazás során megismert Batthyányról.

Batthyány grófnak hazatérése után novemberben megszületett Ákos fia, aki azonban rövidesen elhunyt, ezért a gróf csak 1846 februárjában kapcsolódott ismét bele az ellenzék munkájába. Talán nem véletlen, hogy a szétszakadt Nemzeti Kör tagjai között maradt gróf Batthyány Lajos mellett Csernovits Péter, gróf Almásy György és báró Wenckheim Béla is. 1848 tavaszán pedig a magyar miniszterelnök mellett ott találjuk Csernovits Péter temesi főispánt és délvidéki királyi biztost, báró Wenckheim Bélát, Békés megye főispánját és gróf Almásy György nemzetőr őrnagyot. Sok nehézség állt még előttük. Ahogyan barátja, Deák Ferenc foglalta össze 1845-ben íródott levelében a Közel-Keletről hazatérő Batthyáynak a közeli találkozásuk reményében: „Úgy is oly régen nem láttalak. Te azóta vad népeket látogattál, fogoly is voltál, és most itthon is küzdened kell, nem ugyan vad népekkel, de néha nem sokkal jobb nézetekkel.”

Felhasznált fontosabb korabeli folyóiratok:

Honderű
Allgemeine Zeitung (Augsburg)
Regelő
Jelenkor

Felhasznált fontosabb könyvészeti források:

- Molnár András: *Viam meam persequor*. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig. Bp., 2007.
- Gróf Széchenyi István naplói. I–VI. Szerk., bev.: Vizota Gyula. Bp., 1925–1939.
- Gyömrői Sándor: *Az utazási kedv története*. Bp., é. n.
- Fenyő István: *A polgárosodás eszmevilága útirajzainkban 1848 előtt*. In: *Uő: Két évtized*. Bp., 1968.
- Báró Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek 1824–1886*. II. (1844–1850). Bp., 1887.
- Széplaki Petrichevich Horváth Lázár naplója. In: *A Petrichevich család naplói*. Közli: Báró Petrichevich Horváth Emil. Pécs, 1941.
- Gróf Széchenyi István külföldi úti rajzai és följegyzései. Összeáll.: Zichy Antal. Bp., 1890.
- Philipp Wolff: *Die Drusen und ihre Vorläufer*. Leipzig, 1845.
- Fábián Gábor: *Csernovics Péter*. In: *Sárosy Gyula: Az én albumom 1857*. Pest, 1857.
- Athanasion Christoforos: *Az újkori Görögország története*. Bp., 2006.
- Hernády Zsolt: „Akkor megtudom azon nagy titkot, melyet levélben közölni nem lehet”. Deák Ferenc levelei a Batthyány családnak (1845–1865). *Századok* 2010. 3. 617–637.
- Benke József: *Az arab országok története I–II*. Debrecen, 1997.
- Gróf Károlyi György naplófeljegyzései 1833–1836. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta, a képeket válogatta: Fazekas Rózsa. Nyíregyháza, 2002.

HARIS ANDREA

Az Építészeti Intézet ikervári tervrajzai*

Pollack Ágoston és Ybl Miklós 1841-ben *Építészeti Intézet* néven – a korszak polgári haladásában bízva – építészeti magánvállalkozást alapítottak, amelynek segítségével a hazai céhes rendszer kötöttségei alól is függetlenedni kívántak. A megbízások azonban elmaradtak, így a cég 1847 körül megszűnt.¹ A szakirodalom általában az Ybl-életmű szerves részeként tartja számon az ikervári kastélyt, megkérdőjelezve Pollack szerepét, és 1845–1847/1848 közé datálja az építkezést.² A kastélyt 1884-ben átépítő Hauszmann Alajos naplója szerint az épületet Pollack tervezte, míg Ybl az építésvezetője volt.³ Az eredeti tervek ismeretében azonban ma már bizonyosan állítható, hogy az ikervári Batthyány-kastély átépítése az Építészeti Intézet, Pollack és Ybl közös, egyben legjelentősebb megvalósult munkája. Az építkezés kezdetéről továbbra sem került elő semmilyen írásos forrás, az eredeti tervek helyiségfunkció-vizsgálata alapján azonban az 1846-os év valószínűsíthető.⁴ A befejezés dátumához is csak közelíteni lehet: annyi bizonyos, hogy a kastély épí-

tómesteri munkái 1850-re már elkészültek, de még nem volt lakható állapotban. Az építetőnek, gróf Batthyány Lajosnak – Magyarország első miniszterelnökének – nem adott meg, hogy a 19. század közepének legkorszerűbb technikai berendezéseivel megtervezett és felszerelt kastélyába beköltözhessen. A kastély 1849 után kincstári tulajdonba került, de 1852-től Zichy János, özv. Batthyány Lajosné testvére bérelte a birtokot. 1859-ben Zichy Károly visszavásárolta és 1871-ben unokájára, Batthyány Lajos egyetlen fiára, az akkor nagykorúvá vált Elemérre (1847–1932) íratta, akinek ebben az időben állandó lakóhelyeül szolgált.⁵ Így az építkezést legkésőbb az 1870-es évek elejére be kellett fejezni, de továbbra is megválaszolatlan kérdés marad, hogy ez az eredeti tervek alapján vagy más formában történt-e.

A kastély előzményei

A jelenleg ismert csekély forrás alapján az valószínűsíthető, hogy az ikervári kastély területe már a Kanizsaiak és a Nádasdyak idején is erődített, rezidenciális hely volt.⁶ Korábbi kastély létét jelenleg csak két – bár egymásnak némileg ellentmondó – térkép és az 1985-ben végzett helyszíni, szondázó falkutatás támasztja alá.⁷ Az I. katonai felmérés 1785-ben készült térképe szerint a je-

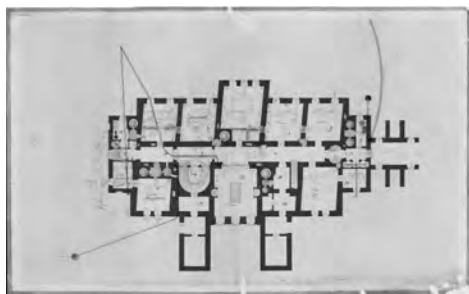
* A tanulmány az *Ars Hungarica* 2019. évi 2. számában jelent meg.

- 1 Közös működésük részletesen nem feldolgozott, a legtöbb adatot erről lásd Kelecsényi Kristóf Zoltán: Ybl Miklós és a Pollack család. *Építés- és Építészettudomány*, 45. 2017. 279–287.
- 2 Ettől eltérő, Pollack szerzőségét előtérbe helyező véleményt Sisa József fogalmazott meg, valamint Kelecsényi, aki a közös munkák sorába tette. Sisa József: Ybl Miklós, a kastélyépítész. *Ars Hungarica*, 40. 2014. 93; Kelecsényi 2017 (lásd 1. j.). 287.
- 3 *Hauszmann Alajos naplója. Építész a századfordulón*. Összeáll. Seidl Ambrus. Budapest, Gondolat Kiadó, 1997. 59.
- 4 A helyiségek megnevezése alapján csak a család két lánygyermeké számára terveztek helyiségeket, ami 1846-ra utal. Batthyány Elemér 1847. április 28-án született, részére még nem készültek szobák. A család első fiúgyermeké, Ákos csak néhány hétig, 1845. november eleje és 1845. december 28. között élt.

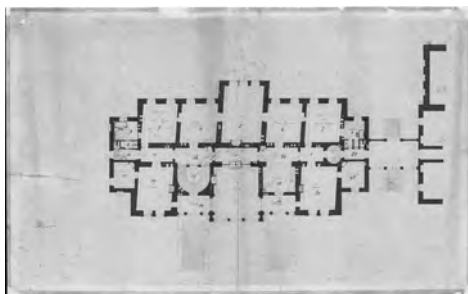
5 Bajzik Zsolt: Az ikervári kastély története, II. *Vasi Szemle*, 71. 2017. 162–172.

6 Erődített helyre már 1532-től vannak utalások, a kastély első említése 1639-ből való. Koppány Tibor: *Kastélyok a végvárak mögött. Késő reneszánsz és kora barokk kastélyépítész a 16–17. századi Dunántúlon*. Budapest, Balassi Kiadó, 2014. 173.

7 Haris Andrea: *Ikervár, Batthyány-kastély. Kutatási dokumentáció*. Budapest, 1985. MÉM MDK, Tervtár, ltsz. D 25275.

1. kép: A kastély főépületének földszinti alaprajza, 1. sz. kiviteli tervsorozat, 1846. Szombathely, Magyar Nemzeti Levéltár, Vas Megyei Levéltár

2. kép: A kastély főépületének első emeleti alaprajza, 1. sz. kiviteli tervsorozat, 1846. Szombathely, Magyar Nemzeti Levéltár, Vas Megyei Levéltár

lenlegi kastély területén egy téglalap alakú, udvari középrialitos épület található, amely alaprajzi formájával leginkább a kora barokk erődített kastélyépületekre hasonlít. Az épület főhomlokzatával még az utcavonalon állt és a jobbágytelkek közé sorolódott, körülbelül háromteleknyi szélességben. Egy 1803-ban készült térképen, ugyanezen a helyen egy teljesen más alaprajzú kastélyt ábrázoltak.⁸ Eltűnt az udvari középrialit, helyette utcai rizalitot láthatunk, és az épület határozottan U alaprajzú. Ez az U alaprajz rávetíthető a jelenlegi kastély alaprajzára és megmagyarázhatók az alaprajzi szabálytalanságok, a boltozási rendszer típusainak eltérései, valamint értelmezhetővé válnak a falkutatás alatt megfigyelt jelenségek is. A térképek és a részleges falkutatás alapján az a hipotézis állítható fel, hogy az 1785-ben ábrázolt téglalap alaprajzú, udvari rialitos kastély kora barokk előzményeket hordozhatott, a derékszögtől eltérő kitézése pedig a település fűrészfogas beépítésének késői lenyomata lehet. Ezt az épületet építették át 1785 és 1803 között U alakúvá, talán elbontva az udvari rialitot és

kialakítva a ma is meglévő utcai rizalitot. Az átépítés és a késő barokk, egyemeletes, U alakú kastély kialakítása már a Batthyány család tulajdonlásának idejére esett.

Ikervár a Nádasdyak után a Draskovich család birtokába került, a „Villa Draskovich”⁹ néven említett ingatlant 1789-ben és 1795-ben két részletben vásárolta meg Batthyány Miksa (1739–1804), akinek személyéhez köthető az építkezés.¹⁰ Batthyány Miksától fia, Batthyány József Sándor (1777 körül – 1812) örökölte, aki végrendeletében egyetlen fiára, az akkor ötéves Batthyány Lajosra (1807–1849) hagyta birtokait, a gyámi teendők ellátását Vas vármegye alispánjára és árvaválasztmányára bízva. Batthyány József felesége – a férje halálakor már külön élő – Skerlecz Borbála megakadályozta a végrendelet kihirdetését, és a teljes vagyont, így az ikervári uradalom kezelője is lett.¹¹

8 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL), Helytartótanácsi Levéltár, 2, 1227. S. 12. Div. XIII. No. 388: 1–4.

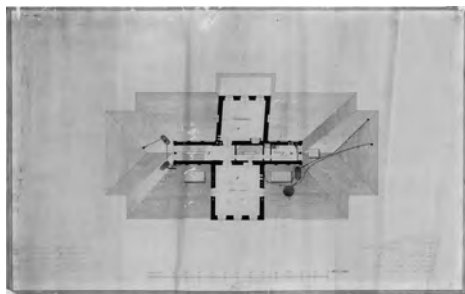
9 Virág Zsolt: *Vas megye kastélyai és kúriái. Magyar kastélylexikon.* Sárvár, Sárvár Város Önkormányzata, 2004. 81. A Draskovich családhoz köti az ikervári kastély első periódusának megépítését, ahogy a kastélylexikon fogalmaz: „közlelebbről nem meghatározható időpontban”. A villa szót a 18. században elsősorban majorság értelemben használták, nem pedig lakóépületként.

10 Virág 2004 (lásd 9. j.). 81.

11 Balogh Gyula: Gróf Batthyány Lajos ifjúsága. *Vasárnapi Újság*, 34. 1887. 36. sz. 590–594.

3. kép: A kastély főépületének második emeleti alaprajza, 1. sz. kiviteli tervsorozat, 1846. Szombathely, Magyar Nemzeti Levéltár, Vas Megyei Levéltár

4. kép: A kastély főépületének harmadik emeleti alaprajza, 1. sz. kiviteli tervsorozat, 1846. Szombathely, Magyar Nemzeti Levéltár, Vas Megyei Levéltár

Batthyány Lajos – a kor törvényei alapján – 1831-ben vált nagykorúvá, ekkor megegyezett édesanyjával birtokainak átvételéről. Batthyány 1834. december 4-én Pozsonyban, Zichy Antóniával kötött házassága után Ikervárt választotta állandó lakóhelyéül, ahol ekkor két kastély állt. Fényes Elek 1836-ban megjelent, hazánkat ismertető műve szerint „Ékesíti ezen várost a’ földes aszszonyosság’ 2 gyönyörű kastélya, számos kivált Olaszországból, romából hozott művészeti darabokkal; és a’ ritka szépségű angol kert. [...] földesúr: özv. gr. Batthyány Borbála”.¹² Fényes adatai a tulajdonosra vonatkozóan pontatlanok, mivel akkor már öt éve Batthyány Lajos a birtokos, és Skerlecz Borbála is két évvel korábban meghalt. A két kastély azonban nem tévedés, a kastélytól délkeleti irányban még ma is állnak azoknak az épületeknek a romjai, amelyek közül az egyik nyomaiban őrzi a korábbi, második kastélyt – ahol a színházterem is volt. Az angolparkkal körülvett épületekben nagy társasági élet folyt, egymást követték a vadászatok, lóversenyek, bálók és színházi

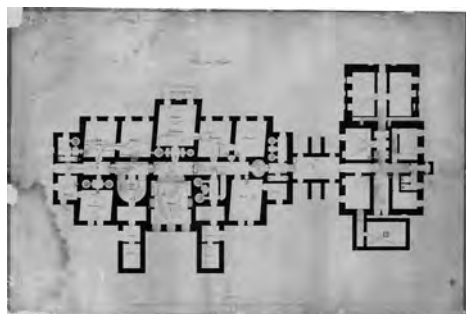
12 Fényes Elek: *Magyar Országának s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*, I. Pest, Trattner-Károlyi Könyvnyomda, 1836. 405.

előadások.¹³ A kastély 19. század első felében kialakult állapotát mutatja az a festmény, amelyen a késő barokk eredetű, U alakú épület látható, az U közepébe az első emelet magasságában beépült klasszicizáló, oszlopos, nyitott portikusszal és a hozzá kétoldalt, ívesen vezetett kocsifelhajtókkal. A festményt az ikervári kastély „állítólagos” ábrázolásaként publikálta először a szakirodalom, azonban a kastély U alaprajzú egymeletes tömege, tengelyszáma az „állítólagos” jelzőnek ellentmond.¹⁴ Az első emeletnek a kert felől egy nyitott teraszon keresztül történő közvetlen megközelítése – amely a festményen látható – a Pollack-Ybl tervei alapján átépült kastély építészeti előzményeként értelmezhető. A festmény jelenleg is a kastély előtti négylovas hintóban ülő család leszármazottjainak tulajdonában van, a generációkon keresztül átörökített hagyomány napjainkig fenntartotta annak emlékeztetőt, hogy a képen az ikervári kastély látható.¹⁵

13 Az eseményekről a korszak forrásait idézve lásd Bajzik Zsolt: *Az ikervári kastély története*, I. *Vasi Szemle*, 71. 2017. 18–20.

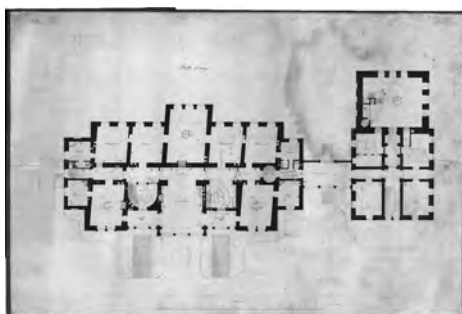
14 „*Saját utamat jártam.*” *Batthyány Lajos miniszterelnök. 1807–1849.* Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2007. 28.

15 Hálás köszönettel tartozom a festmény tulajdonosainak az információkért és a reprodukciókért.

5. kép: A kastély főépületének földszinti és melléképületének pincszinti alaprajza, 2. sz. kiviteli tervsorozat, 1846.

Szombathely, Magyar Nemzeti Levéltár,
Vas Megyei Levéltár

6. kép: A kastély főépületének első emeleti és melléképületének földszinti alaprajza, 2. sz. kiviteli tervsorozat, 1846.

Szombathely, Magyar Nemzeti Levéltár,
Vas Megyei Levéltár

A tervek

Az Ybl-hagyatékban megőrződött, az ikervári kastélyt ábrázoló két ceruzarajz már régóta ismert.¹⁶ 2016-ban Balogh Péter építész kutatásai révén Rauscher Miksa (1850–1934) szombathelyi építész hagyatékából az ikervári kastély nyolc tervlapja került be a szombathelyi levéltárba.¹⁷ A tervekre először Bajzik Zsolt hivatkozott, aki a kastély 1904-ben tervezett, de meg nem valósult átalakításának tartotta,¹⁸ szemben Balogh Péterrel, aki Pollack–Ybl terveiként határozta meg a lapokat.¹⁹ A megtalált tervlapok eredetileg három különböző sorozathoz tartoztak, és csak alaprajzokat mutatnak. A lapok jóval több információt hordoznak, mint

általában a tervek, számtalan ráírás, bele-rajzolás, méretezés gazdagítja azokat. Ezek egyrészt még az épület kivitelezése során keletkeztek, másrészt a fél évszázados használat, átalakítás vagy tervezett átalakítás lenyomatai.

Az első sorozat négy lapból áll, a lapokon a főépület négy szintje (földszint, első, második és harmadik emelet) látható a szintek megnevezéseivel. A legfelső szint lapja hiányzik²⁰ (1–4. kép). A terveken a bal felső sarokban fedezhető fel a tervező cég, az Építészeti Intézet nagyon rossz állapotú szárazpecsétje. A rombusz alakú pecsétben P / BAU BUREAU / IN PESTH / Y felirat vehető ki. A lapok a jobb alsó sarokban szignáltak: egymás fölött elhelyezett P és Y betűkkel.²¹

16 BFL XV.17.f. 331.b. 92/1 A kastély északi homlokzata. BFL XV, 331 92/2. A kastély keresztmetszete.

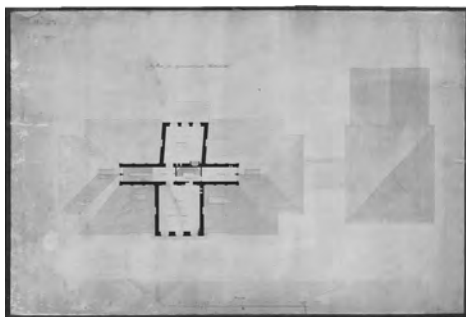
17 Az MNL Vas Megyei Levéltár gyűjteményében a tervek leltározatlanok. A tervek szkennelését és digitális feldolgozását Malustyik Mariann végezte, köszönöm önzetlen segítségét.

18 Bajzik 2017 (lásd 5. j.). 180.

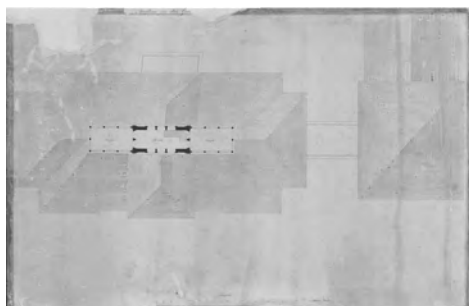
19 Balogh Péternek köszönettel tartozom szíves tájékoztatásáért a tervek provenienciájáról és a restaurálás előtti állapotáról (szárazpecsét jobb állapota).

20 Az I. sorozat terveinek mérete: 42 × 64 cm.

21 A P és Y szignó megtalálható az Építészeti Hivatal tervein. Szárazpecsétet eddig csak a debreceni kistemplomhoz készített terveiken sikerült azonosítani. Köszönettel tartozom Szabadi Istvánnak, a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára igazgatójának a gyűjteményünkben lévő szárazpecsét azonosításáért. Minden bizonnyal az Építészeti Intézet többi tervét is – a szignóhoz hasonlóan – ellátták ezzel a pecséttel, azonban a pecsétek – ahogyan az ikervári tervek is majdnem – a papírrestaurálás áldozataivá váltak.

7. kép: A kastély főépületének harmadik emeleti alaprajza, 2. sz. kiviteli tervsorozat, 1846. Szombathely, Magyar Nemzeti Levéltár, Vas Megyei Levéltár

8. kép: A kastély főépületének kilátó szintű alaprajza, 1846. Szombathely, Magyar Nemzeti Levéltár, Vas Megyei Levéltár

A tervlapok évszámot nem tartalmaznak, és egyedül az első emeletet ábrázoló lapon található meg az Ikervár felirat. A terveken nincs jelölése a korábbi vagy új építésű falaknak, minden fal egységesen, vörös tintával kitöltött. A helyiségeknél szerepel a funkció megnevezése, ábrázolták a légfűtés több ponton elhelyezett fűtőkamráit, a falban menő meleg és hideg levegőjű csatornákat (sárgával és kékkel), a meleg víz „kazánjait”, a kályhákat, a kandallókat, a nyílászárókat és a vizeshelyiségeket.

A sorozat tervein a rájegyzések első rétege, a terek megnevezésén túl a kutak, vízvezetékek, tartályok, csatornák kék jelölése és az ezt magyarázó, vörös tintával beírt műszaki megjegyzések azt mutatják, hogy ezt a sorozatot a kivitelezés során *gépészeti* tervként használták a vízvezetékek, csatornák, víztartályok kiépítéséhez. (Ezért nincs rajtuk a régi és az új épület jelölése.) A tervre került rájegyzések második rétege a fekete tintával írt helyiségszámok (és halvány ceruzás előzményük), amelyek 1850-ben kerültek a lapokra. Batthyány Lajos kivégzése után a császári tisztviselők leltározták a kastélyt, és az általuk készített leltárhoz ezen a sorozaton adták sorszámot

a helyiségeknek. Ezeken felül és korban hozzánk közelebb több (kb. három-négy) kéztől és ceruzától származó bejegyzés látható, amelyek az épület újbóli felmérésére és áttervezésére utalnak. Jelölik a változásokat (például ajtóbefalazás vagy funkciómódosulás), és egyes helyiségekben a bútorozást vagy a lehetséges bútorozást is mutatják.

A második sorozat is hiányos sorozat: a földszint, az első emelet és a harmadik emelet terve maradt fenn, amelyeken együtt látható a kastély és a keleti szárnyépület ábrázolása²² (5–7. kép). Ezeken a terveken nem található meg az Építészeti Intézet pecsétje és szignója. A tervlapok hasonló grafikai megoldásúak és hasonló betűtípussal ellátottak, mint az első sorozat. A léptéken túl csak a szintek megnevezéseit tartalmazza, itt is minden fal egységesen, vörös tintával kitöltött, és szerepel rajtuk a helyiségek megnevezése, de csak a főépületnél. Ez a sorozat is kiviteli tervnek, ezen belül *kő konzignációnak* tekinthető, mivel eredetileg a kőelemek jelölésére (lavírozott

22 A földszint a szárnyépület esetében a pincészetet, az első emelet a földszintet jelenti. A II. sorozat terveinek mérete: 53 × 80 cm.

kék tinta) készült. Ez a sorozat sem mentes a későbbi használatból adódó ráírásoktól, jelölésektől. Ezek közül talán a legérdekeesebbek a kis piros keresztekkel megjelölt villanyvilágítás pontjai, amelyet pontosan lehet datálni: 1896-ban keletkeztek.²³ A tervsorozaton a földszinten, a lépcsőház és a korábbi találó környékén figyelhetők meg elsősorban azok a rájegyzések, amelyek az 1904-es tervezett, de csak részben megvalósult átalakításra utalhatnak.

Ezen a sorozaton ábrázolták a pavilonként is értelmezhető szárnyépületet is. A főépülethez nyaktaggal csatlakozó, ellentétes irányú szárnyépület napjainkra nagyon át- és hozzáépített, de a tervrajzok alapján pontosan azonosítható eredeti funkciója (az alsó két szinten konyhaüzem és személyzeti szobák).²⁴

A két tervsorozat apró részletekben tér el egymástól. Az első, szignált sorozat a korábbi, míg a második már az építkezés során készülhetett és jobban közelít a megvalósult állapothoz. A két sorozat közötti módosulások közül a leglényegesebb az első emeleten, a déli oldal középtengelyében lévő helyiség, amely a kastély központi helyisége volt. Az első sorozaton „terasse” felirattal szerepel és oszlopokkal határolt homlokzati fala nyitott, nyílászáró nélküli. A második

sorozaton már „Grosse Halle” a megnevezése, és az oszlopok között üvegfal húzódik.

A nyolcadik tervrajz az építkezés során készült harmadik sorozatnak egyetlen megmaradt eleme. Az „Aufbau für der Glo[riette]” feliratú lapon a főépület legfelső szintjén megépített kilátónak az alaprajzát láthatjuk a főépület és a szárnyépületek lefedésével együtt. A Gloriette és a mellette lévő két terasz felirata ugyanaz a kézírás, mint a második sorozaton, és egyetlen ceruzás ráírás van rajta, amely szintén építés kori lehet (8. kép).²⁵

A kastély 1850-es leltárai

Batthyány Lajost, az első magyar kormány miniszterelnökét 1849. augusztus 30-án halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélték. Birtokait már 1849 januárjában lefoglalták, azok leltározására 1850 márciusa–áprilisa között került sor.²⁶ Az ikervári kastélyban két típusú leltárról tudunk: az egyik egy klasszikus „inventárium”, amely helyiségenként írta össze az épületben lévő be-

23 Lesz Éva: *Az ikervári vízerőmű története 1895–1995*. Doktori értekezés. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdasági és Társadalomtudományi Kar, Tudományfilozófia és Tudománytörténet Doktori Iskola, 2015. 34. <https://repozitorium.omikk.bme.hu/bitstream/handle/10890/5340/ertekezés.pdf> (letöltve: 2019. 02. 13.). A vízerőmű felügyelőbizottságának építész szakértője a terveket átörökítő Rauscher Miksa volt. *Uo.* 30.

24 BFL – XV.17.f.331.b.-10/3. Kutatási hipotézisként fel kell vetni, hogy az 1846–1847-ben készült II. katonai felmérésen az épület Pollack–Ybl-féle tervezett alakja látható, amikor is a főépület kétoldalt egy-egy pavilonnal van kiegészítve, és alaprajzilag szinte teljesen azonos a főtí Károlyi-kastély átépítéséhez készített Pollack–Ybl-féle első tervvariációk egyikével.

25 A tervlap mérete megegyezik az I. sorozatával (42 × 64 cm), de alsó széle csonkolt, méretben hozzáigazítható az I. sorozathoz. A papír bal felső sarka hiányos, ahol a szárazpecsét elhelyezhető lenne.

26 MNL OL, E 675. Abszolutizmus kori Pénzügyigazgatási Levéltár, K. K. Finanz Landes Directions Abth. Oedenburg. Általános iratok. 36. cs. Az „inventárium” pp. 267–369. és „Ikervári Uibergabs u. Übernahms Instrument.” pp. 907–972. Tilcsik György: *Látogatás Batthyány Lajos gróf Vas vármegyei uradalmainak elpusztult levéltáiraiban*. In: *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Szerk. Baráth Magdolna – Molnár Antal. Budapest–Győr, Magyar Országos Levéltár – Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára – Győr Megyei Jogú Város Levéltára, 2012. 391–397; Tilcsik György: *Részletek Batthyány Lajos egykori ikervári uradalmának 1850-ben készült átadás-átvételi leltárából*. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 34. 2007. 4. sz. 42–58. Lásd még az iratanyag 1988-as előkezeléséről: Bajzik 2017 (lásd 13. j.) 21.

épített anyagokat, úgynevezett „értékleltárt” készített a burkolattól a nyílászárók vasalatáig. A másik leltárban, az „átadás-átvételi” leltárnak nevezett összeírásban csak a mobiliákat, berendezési tárgyakat tüntették fel. Tilcsik György az átadás-átvételi iratokból közölt részleteket, azonban az inventárium gazdag forrása mind ez ideig kiaknázatlan. Az inventárium kiterjed minden helyiségre, míg az „átadás-átvételi” összeírásban a főépület és a szárnyépület helyiségeiből csak öt szerepel. A főépületben például csak egy személyzeti szobában, valamint a harmadik emeleti gardróbban – ahol a színházi öltözőket tárolták – lajstromoztak. Ennek két oka lehet: vagy ezek a terek nem képezték az átadás-átvétel tárgyát, vagy – és ez a valószínűbb – nem volt azokban még berendezés. Ennél sokkal több helyiséget és beárazott tételt tartalmaz a melléképületek (közöttük a második kastély) átadás-átvételi leltára, amely az összes helyiségre kiterjedőnek tűnik.²⁷

Az Építészeti Intézet terveit és az 1850-ben készült leltárakat együtt vizsgálva részletgazdag, színes kép rajzolható a korszak legkorszerűbben felszerelt hazai kastélyáról, amely alaprajzi rendszerében ugyanakkor tovább örökölte a korábbi épületet és egyben a kastélyhasználat évszázados tradícióit. A földszint megtartotta alagsori jellegét, a belső személyzet szobái, lakrészei kerültek ide. Egyetlen reprezentatív tere volt, a *sala terrena* típusát követő, de „modern” funkcióval megtöltött biliárdszoba. A földszinten öt ponton alakították ki a légfűtésrendszer tüzelőkamráit és a két szélén, az emeleti fürdőszobák alatt, a meleg víz kazánjait és tartályait. Jelenleg elméleti

az a kérdés, hogy a légfűtés mellett miért helyeztek el minden helyiségben kályhát, kandallót is. Nem bíztak a légfűtés modern találmányában vagy a hagyomány még olyan erős volt, hogy a helyiségek elképzelhetetlenek voltak kályhák vagy a reprezentációs terek carrarai márványból faragott kandallók nélkül? Az első emeleten a reprezentációs térsort az épületnek nem a hossz-, hanem a kereszt tengelyében helyezték el, ezzel szemben az évszázados szokásrend szerint jobb oldalon a gróf, bal oldalon a grófnő lakosztálya volt, egy-egy hideg-meleg folyó vízzel ellátott fürdőszobával is kiegészítve. A második emeletet a család két lánygyermekének szánták, és itt kaptak helyet a belső cselédség szobái is. Rendhagyó módon a harmadik emeletre, a déli oldalra került az ebédlő, amelyhez a folyosó végén egy tálaló tartozott, míg az északi oldalra a könyvtár helyezték.²⁸ A konyhától elég jelentős távolságra került ebédlőhöz egy, a fölszintről induló ételliftet is terveztek.

A korszakban luxusnak tekinthető, nagy méretű üvegfalak határolták az első emeleti nagyterem déli oldalát, alsó részén feltolható szárnyakkal. A kastélyban, valamint az ahhoz csatlakozó oldalszárnyakban a közösségi tereket és folyosókat mindenhol üvegezett ajtók választották el egymástól. Szintén jellegzetes, a korszakot megelőző elemei voltak a kastélynak a felülvilágítók. Napjainkra egyedül a fénycsatornás – a fényt a csatornába beépített, növényminőségű gipszkupolával megtörő – felülvilágító maradt fenn az építés kori tálaló felett, eredetileg azonban összesen négy felülvilágító volt az épületben. A tálalóhoz hasonló fény-

27 Tilcsik közli a fő- és melléképületben felvett összesen öt helyiség leltárának magyar fordítását, és szemelvényeket közöl a melléképületekben felvett összeírásokból. Tilcsik 2007 (lásd 26. j.). 51–54.

28 A könyvtár ekkor még bizonyosan üres lehetett. A 1850-es leltárban „Bibliothek” megnevezés alatt az 1. sz. Téli épületben található helyiségben vették fel a könyveket. Ez lehetett az oka, hogy a kastélyban kevés számú könyv volt, amelyeket egyes kutatók hiányoltak. Bajzik 2017 (lásd 13. j.). 22.

csatornás megoldású lehetett azzal szimmetrikusan, a fölépcső felett elhelyezett felülvilágító, valamint a tetősíkba épített üvegfelületek voltak a második emeleti hosszanti folyosó keleti és nyugati végénél. Díszes, antik mintákat²⁹ követő márvány-mozaik készültek a biliárdszobában és az emeleti nagyteremben, és ugyanilyen burkolat volt a lépcsőházban, valamint a főépületet és a pavilont összekötő nyaktágban, az úgynevezett Vörös szalonban. A reprezentatív termekben díszes, ahogy 1850-ben fogalmaztak: elegáns festés volt, amelyből ma csak a nagyterem festése maradt fenn. Az inventárium és az alaprajzok együttes olvasása sok egyedi alaprajzi és használati megoldásra, másként nehezen értelmezhető részletre is rávilágított. Ilyen például a földszintről a tálalóba vezető „futólépcső”, azaz a cselédség közlekedésére használt egykarú lépcső, a második emeleti „reggelihez való konyha” vagy a gardrób kialakítása, amely napjaink térszervezési elvei alapján elképzelhetetlen.

Az inventárium alapján arról is pontos képet kaphatunk, hogy a munkálatok 1850-ig milyen készültségi fokig jutottak el. Befejeződtek az építőmesteri munkák, a hidegburkolatokat – általában kelheimi lapokból – már lerakták a folyosókon, de a szobák nagy részében még csak vakpadló volt. A táblás parketta ott állt a helyiségekben felhalmozva, ahogy sok esetben az ablak-szárnyak is, amelyeket még nem helyeztek fel a tokokra. Nem készült még el a föl-

lépcsőháznak a földszintről az első emeletre vezető karja sem. Az első emeleten a reprezentatív termekben befejeződött a boltozatok „elegáns” festése, de az oldalfalak még csak alapmeszelésig jutottak el. Az inventárium szerint a falak színei a klasszicista ízlést tükrözték (halványkék, zöld, lila), a nyílászárók színe általában sárga volt.

*

A kastélynak az Építészeti Intézet által készített tervei a tulajdonosnál, a Batthyány családnál voltak jó fél évszázadon keresztül, és kiindulásul használták fel a későbbi átalakítások során. A 20. század elején Rauscher Miksa szombathelyi építészhez kerültek egy újabb átépítés előkészítése miatt. Az átépítés nem – vagy csak nagyon korlátozottan – valósult meg, a tervek az építésznél maradtak, majd a Batthyány család 1916-ban megvált a kastélytól. A tervek és az azokkal egyidős leltárak magyar viszonylatban hihetetlen gazdag forrásanyagot nyújtanak a kastély 19. század közepi tervezett állapotáról, ugyanakkor számos részletüket további helyszíni kutatással kellene tisztázni, ahogyan továbbra is kérdéses az épület korábbi, barokk eredete. Ikervár a hazai kastélyállomány egyik legjelentősebb nemzettudati, művészeti és technikatörténeti emléke, amely az 1985-ös, értelmetlen bontásokkal terhelt „felújítás” után, 1999 óta üresen áll, és állapota folyamatosan romlik.

29 A mozaikot az 1850-es leltár jellemzi így, utalva a ma neoreneszánszként meghatározott motívumaira.

MELKOVICS TAMÁS

Egy védegyleti bál és Batthyány Lajos sanda tekintete nyomában

A reformkor pezsgő politikai világa bővelkedik a meghatározó, ünnepélyes, olykor színpadias történelmi pillanatokban, fájó hiányosság azonban, hogy az eseményeknek csak egy töredékéről maradt fenn képi ábrázolás. Köszönhető ez elsősorban annak, hogy a magyar művészet, a műértés és a műpártolás is ebben az időszakban kezdte bontogatni szárnyait. A fotográfia hőskorában még a közéleti szereplők arcvonásait is leginkább az 1840-es években, sokszor külföldi művészek által litografált, azaz kőnyomtatással készült rajzokról ismerjük, a történelmi alakokat „mozgásban” bemutató eseményképek pedig szinte teljesen hiányoznak, vagy csupán eltérő hitelességű utólagos konstrukciók állnak rendelkezésre.¹ A legismertebb, legtöbb közszereplőt felvonultató monumentális történelmi tabló, a Lánchíd 1842. augusztus 24-i ünnepélyes alapköltetétét megörökítő Barabás Miklósfestmény tizenhét évvel később, 1859-ben készült el az anyagi háttér biztosításában oroszlánrészt vállaló Sina György báró fia, Sina Simon megrendelésére. A Széchenyi István gróf 1825. november 3-i híres felajánlását megörökítő illusztrációt, amely mintául szolgált a Magyar Tudományos Akadémia palotájának oldalfalán 1893-ban elhelyezett, Holló Barnabás nevéhez fűződő dombormű számára, Vinzenz Katzler készítette el egy 35 évvel később, 1860-ban megjelent Széchenyi-életrajz számára. Rendelkezésünkre áll természetesen néhány olyan ábrázolás is, amely közvetlenül az adott esemény után született, ilyen pél-

dául Eduard Gurk sorozata V. Ferdinánd 1830. szeptember 28-i pozsonyi koronázásáról, vagy éppen Franz Weiss színezett litográfiája Szentkirályi Móric és Kossuth Lajos korteseinek 1847. október 17-i követválasztási díszmenetéről. A két időpont között három reformországyűlés és számtalan vármegyei közgyűlés ülésezett, két párt is zászlót bontott, sorra alakultak a társadalmi, gazdasági és kulturális egyesületek, megnyitottak az első vasútvonalak, a közéletet Széchenyi István, Wesselényi Miklós, Deák Ferenc, Kossuth Lajos, Batthyány Lajos, Eötvös József és számtalan országosan ismert politikus uralta, de még a diétákról is szinte csak A. J. Groitsch alsótábláról és felsőtábláról készült képei állnak rendelkezésünkre 1836-ból. Üdítő kivételnek számít ugyanakkor a *Pesti Divatlap* műmellékleteként 1846 januárjában megjelent színezett acélmetszet, amely egy 1845-ben megrendezett védegyleti táncvigalom emlékét örökíti meg. (1. kép) A kép szereplői között jellegzetes vonásainak köszönhetően a jobb oldali csoportosulásban könnyen felfedezhetjük Kossuth, a bal oldali társaságban pedig Batthyány alakját, mivel azonban nem készült vagy nem maradt fenn olyan „navigátor” – mint például Barabás említett festménye kapcsán –, amely nevesíti a szereplőket, a többi karakter azonosítása nagyon képlékeny. A metszet szerepel szinte minden reformkori témájú, gazdag képanyaggal ellátott kötetben,² ismereteink szerint azonban mindaddig nem néztünk mélyebben az ábrázolt esemény mögé. Egyáltalán melyik bálról van szó?

1 GERSZI 1960; PRÁGAI & RADVÁNYI 2023.

2 FÁBRI 2009: 129; DOBSZAY 2019: 440.

A rendezvény mely részletét mutatják be számunkra a művészek? Kik lehetnek az ábrázolt főszereplők? S kire is veti sanda tekintetét Batthyány Lajos?

Az alkalom

A Védegylet – amely a birodalmi vámszabályozás felülvizsgálatának országgyűlési kudarca után, 1844. október 6-án alakult meg Pozsonyban az alsótábla üléstermében – egyesületi keretben, önkéntes alapon igyekezett kisegíteni a Magyar Királyságot a terményellátó és iparcikkfelvevő szerepből és felvállalni a hazai ipar érdekvédelmét. Egy ország gazdasági szerkezetét azonban ilyen módon jelentős mértékben és hosszú távon megváltoztatni nem lehetett, így 1846-tól kezdve az egylet már jelentős problémákkal küszködött, majd fokozatosan elsovadt. Fiókegyleti rendszerének országos kiépítése ugyanakkor, amely a helyi ellenzéki erők szervezeti összefogását eredményezte, komoly politikai jelentőséggel bírt.³

1844-ben és 1845-ben még óriási lelkesedés övezte az egyesület tevékenységét, amely a gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális szféra egyik legfontosabb elemévé vált. „Van-e szebb lánc a világon, | Mint mely minket összefűz? | Bűvös karikába gyűjtte | Minket a szent honfitűz. [...] És ne szóljon áldozatról, | Lemondásról senki sem; | Kötelesség! mit az ember | Honjollétéért teszen” – lelkesített Petőfi Sándor 1844 őszén. Sorra alakultak a helyi szervezetek, a sajtó – különösen a három divatlap, a *Honderú*, az *Életképek* és leginkább a *Pesti Divatlap* – komoly agitációt folytatott.⁴ A honfiúi és honleányi „önfeláldozás” reprezentatív eseményei és vizuális megjele-

nítói országszerte a védegyleti összejövetelek, táncmulatságok, bálók lettek: „nekünk, kiben még szentebb nemzeti érdekeink iránt tiszta buzgóság és kegyelet lakozik, nekünk a védegyleti táncvigalom, melyben valahára büszkén fogjuk érezhetni, hogy ismét magyarok vagyunk, nem hiú farsangi tréfa, hanem nemes, komoly irányú nemzeti multság.”⁵

A megalakulást követően néhány hónappal kezdetét is vette az 1845-ös farsangi szezon, ennek megfelelően már 1844 decemberében megindult egy védegyleti nemzeti táncvigalom szervezése.⁶ A január 15-én megrendezett bálon több ezren gyűltek össze, a pesti Duna-parton álló Vigadó (Redoute) termei zsúfolásig megteltek. A résztvevők szinte kivétel nélkül hazai kelmékből készült, hazai szabású ruhákban tettek tiszteletüket.⁷ „Még eddig magyarhoni táncvigalminkban mindig úgy érzém magam, mintha csupa idegenek, külföldiek körében lettem volna, de most már tökéletesen meg valék győződve, miként magyarok, mégpedig igazi hű magyaroktól környezetetem, s a százados búbánat után ismét

5 Pesti Divatlap, 1844. december 15. 171; A forrásból vett idézetek esetében tanulmányunkban a korhű közlés elveit követtük: a szövegeket a mai helyesírás szabályainak megfelelően korrigáltuk, az idegen kifejezéseket magyarosítottuk, a rövidítéseket feloldottuk, de a szavak maitól eltérő hangalakján nem változtattunk.

6 Pesti Divatlap, 1844. december 8. 155.

7 „Először is a kereskedőket vevők ostrom alá, hogy adjanak nekünk honi kelméket; ha nem oly csillagók és fényesek volnának is azok, minőkkel a külföld láthatja el embereit, nem bánjuk; egyet kívánunk csak, hogy minden, amit adnak, honi legyen: selyem, bársony vagy egyszerű karton [...] Azután a szabókat vettük ostrom alá, hogy készítsenek nekünk ékes öltönyeket a vásárlott kelmékből: a magyar szabató öltönyeket a honi kelmékből. [...] Ostromlottuk aztán a divatárusnőket, hogy lelkes hölgyeink számára fejékeket készítsenek: tarajos és bűbos fejkötőket arany rojtokkal asszonyainknak s ékes pártákat leányainknak” *Életképek*, 1845. január 18. 97

3 KOSÁRY 1942; SZABAD 1977: 89–96; KOSÁRY 2002: 317–345; VELIKY 2006a.

4 KÓKAY (szerk.) 1979: 608–640.

2. kép: Károlyi Györgyné Zichy Karolina grófnő portréja, Barabás Miklós 1841-es képe alapján metszette John Henry Robinson, 1850 k. (Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok)

1. kép: Az 1845. november 18-án megrendezett vidégyleti táncvigalom. Medve Imre rajza után metszette Vidéky Károly, 1846 (Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok)

érvigalom emléke.

Handwritten notes in cursive script, including the name "Pálffy" and other illegible text.

3. kép: Batthyány Kázmér gróf portréja, Franz Eybl litográfiája, 1846
(Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok)

4. kép: Károlyi György gróf portréja,
Franz Eybl litográfiája, 1842
(Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi
Képcsarnok)

magyarosan vigadunk” – lelkesedett Vahot Imre (1820–1879), a *Pesti Divatlap* szerkesztője, majd hozzátette: „okvetlenül szükséges az, miszerint hazánk minden városában évről évre tartassék egy-egy nemzeti táncvivalom”.⁸ Hogy azonban egy kevésbé elfogult véleményt is említsünk, az elsősorban konzervatív szócsóként ismert *Nemzeti Újság* beszámolója így fogalmazott: „Soha még Budapesten ily társas multság nem volt, soha talán kerek Magyarországon sem, a régmúlt ősidőket kivéve, de amikor elődeink mást tettek inkább, mint táncoltak.

8 Pesti Divatlap, 1845. január 19. 89–90; vö. Pesti Hírlap, 1845. január 19. 42.

5. kép: Besze János portréja, Friedrich Johann
Gottlieb Lieder 1844-es képe alapján metszette
ismeretlen művész, 1870 k.
(Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi
Képcsarnok)

Magyar hang mindenfelé az ittasuló fülek számára; magyar öltözetek a szem kecsegtetésére; s társalgásban és táncokban egyáltalán magyar szellem, mely a lelket valódi édes örömmel tölté el. Isten adjon nekünk mielőbb annyi ízlést a szép iránt, annyi ragaszkodást a jó iránt, és annyi hajlandóságot a kötelességek teljesítésére, hogy az ily jelenéseket ne kelljen többé a ritkaságok közé számítanunk!”⁹

A védegyleti táncvivalomnak emléket állító metszetet a szakirodalom többnyire ehhez az eseményhez köti, időpontként általában 1845. január 15-ét vagy 1845 far-

9 Nemzeti Újság, 1845. január 19. 43.

sangját jelöli meg.¹⁰ Csakhogy már a bál helyszínre sem stimmel, hiszen – mint említettük – 1845 januárjában a Redoute báltermében gyűltek össze a résztvevők, a metszet azonban minden kétséget kizáróan a budai körszínház belső terét ábrázolja. Itt valóban tartottak egy védegyleti táncvigalmat, ám nem az 1845-ös farsang idején, hanem 1845. november 18-án.

1845 novemberében, az őszi vásári időszak végén a védegyleti mozgalom három napon át ünnepelte egyéves fennállását. „Három napig telve volt a szív örömmel keblünkben” – összegzett az *Életképek* tudósítása.¹¹ November 16-án, vasárnap érkeztek Pestre a fiókegyletek küldöttei: „Aki honunk legtávolabb vidékeiről a nagyszámú összeseregletteket látta, el kellett felejtenie, hogy ősz van, el, hogy Magyarországnak mindenkor rossz utai őszkor a megázolhatlanságig legrosszabbak; meg kellett győződnie, hogy van még közöttünk lelkesedés, mely kiállja a sarat...”¹² Ekkorra a végső 146-ból már 138 fiókegylet megalakult, Árva vármegye kivételével minden megyében működött helyi szervezet.¹³ Az Iparegyesület székhelyén – az Újvilág (ma Semmelweis) és a Hatvani (ma Kossuth Lajos) utca sarkán álló, Batthyány Lajos elnök által 1843-ban bérbe vett Ilkey Sándor-féle házban –

iparműkiállítást rendeztek.¹⁴ Az ifjúság este fáklyászenével tisztelgett Batthyány Kázmér gróf (1807–1854), a Védegyelet elnöke előtt, akit – az egyesület kezdeményezésében érdemeket szerző – Perczel Mór (1811–1899) köszöntött.¹⁵ Batthyány válaszában háláját fejezte ki és erkölcsi iránymutatást adott a fiataloknak: „ha hazánk felvirágzásáról szólok, nemcsak azon külső anyagi részét értem, mely a legszembetűnőbb, hanem – mint Velence palotáiról mondatott, hogy legnagyobb értékük nem a pompás csarnokaikban felrakott színekben, hanem a tenger mélyébe süllyesztett, ama csarnokokat támasztó oszlopokban áll – úgy én azon oszlopokat értem, melyeken a Védegyelet alapul, s melyek egyszersmind kirekesztőleg egy nemzet morális nagyságának, hatalmának ékei. És ezek: a szilárd akarat, az ernyedetlen munkálódás, nagy cél utáni lelkesedés, annak elérésében bátor, de bölcs haladás, szoros hazafiúi összesövetkezés, férfiúi kitartás s különösen önmegtagadás és józan gazdálkodás.”¹⁶ Ezt követően a Szervita téren álló Teleki palotához vonult a mintegy 300 fáklyával felszerelkezett tömeg, ahol Teleki László grófot (1811–1861), a Védegyelet alelnökét köszöntötték mint „igénytelen polgárt, mellőzve a választófal-ként emelkedő grófi címet”, „mert a szepőlőtenül álló Teleki név nem szorult más címekre, mint melyet erényei csatolának melléje, sem a honfiak szívében, sem a tör-

10 MOLNÁR (szerk.) 2007: 65; PRÁGAI & RADVÁNYI 2023: 156; A Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokának gyűjteményében szereplő példány karterja is az 1845. január 15-i időpontot tartalmazza. (Leltári szám: 71.61.) <https://gyujtemenyek.mnm.hu/record/-/record/MNMMUSEUM1506663> (Hozzáférés: 2025. augusztus 1.)

11 *Életképek*, 1845. november 22. 676.

12 *Életképek*, 1845. november 22. 676; „Amely osztályok távolság s az őszi időjárás mostohasága miatt képviselőket nem küldtek is. Írott jelentéseikben adák életök és részvételük jeleit.” *Hetilap*, 1845. november 28. 1110.

13 A fiókegyleteket és azok tisztségviselőit a *Hetilap* 1846 tavaszán összesítette. *Hetilap*, 1846. április 3. 473–474, 1846. május 5. 621–623, 1846. május 12. 649–651.

14 *Hetilap*, 1845. november 28. 1110; *Budapesti Híradó*, 1845. november 20. 332.

15 Erdélyi János szerint Perczel Mór „igen zilált”, rögtönzött beszédét mondott: „melyben sem érzés, sem gondolat; s ami lett volna is, elveszett a karimátlan, azaz kerekdedség nélküli mondatok szóárjában” T. ERDÉLYI (szerk.) 1985: 86; vö. RABATI (szerk.) 2005: 87.

16 FÜZES (szerk.) 2006: 46; Erdélyi János szerint: „Gróf Batthyány Kázmér oly talpraesett, csinos szerkezetű és nyomós beszédet ada elő, minőre én az utcai szónoklat mezején alig emlékszem.” T. ERDÉLYI (szerk.) 1985: 86.

ténet lapjain”.¹⁷ Teleki válaszában a bátorság, az okosság, a kitartás fontosságára hívta fel az ifjak figyelmét, s kijelentette, hogy élete fő törekvése: „a címeket feledni, a választófalakat, melyek egy nemzet tagjait egymástól elválasztják lerontani, s a népet nemzetté emelni”.¹⁸

Másnap, 17-én a pesti vármegyeháza zsúfolásig megtelt üléstermében tartották meg a Védegylet első éves közgyűlését. A termet az egyesület hatalmas nemzeti-szín zászlaja mellett – a 138 fiókegylet szimbolizálva – 138 nemzeti lobogó díszítette.¹⁹ Az ünnepi ülést Batthyány Kázmér nyitotta meg, beszédében összefoglalta a Védegylet irányelveit és eredményeit: „Egy éve telt, s újra összegyűlünk most hazánk fővárosában, de már nem többé csupán mint egyes elvarátok, [...] hanem megjelenünk mint a nemzet közszimpátiájátul elfogadott ügynek képviselői, mint egy valóban országossá vált intézetnek a nemzettől önvállalt hivataloskodásunkban megerősített tisztai, megjelenünk mint az ország legvégső széleiről velünk kezét fogó, s buzgón munkálkodó vidéki tagtársaink követei, mint a nemzet egy közzállalatának előmozdítói, a nemzetnek felelősséggel tartozó oly érdekének igazgatói, mely már annak véreivel összeolvadt, éltével azonosult.”²⁰ Ezután Tóth Lőrinc (1814–1903), az egylet jegyzője felolvasta az igazgatóválasztmány éves jelentését, majd a fiókegyletek által jelölt, kizárólag hazai termékekkel kereskedők díjazása következett. Végül köszönetet szavaztak az igazgatóválasztmánynak, amelyet közfelkiáltással 24 új taggal bővítettek.²¹ Ünnepélyes jelenet volt, amikor

az ünnepségsorozat egyik főszervezője, Besze János (1811–1892) Kossuth Lajos – az egylet szervezésében tanúsított – érdemeit méltatta. Szavait óriási tapsvihár és éljenzés követte, Szentkirályi Móric (1809–1882) és Nyáry Pál (1805–1871), Pest-Pilis-Solt vármegye alispánja és másodalispánja a vállukra emelték Kossuthot, aki kisebb szünet után meghatottan válaszolt.²² Az ünnepi ülés a Pest vármegyei közgyűlés számos tagját és a vidéki ellenzéki vezérek egész sorát tömörítette: „lehetek jelen mintegy 450-en, de az egésznek ismét nem iparvédegyleti, hanem ellenzéki demonstráció színe volt”.²³

A közgyűlést délután négy órakor az „első nyilvános nemzeti lakoma” követte a budai főszínházban.²⁴ A köszöntőt ez alkalommal is Batthyány Kázmér tartotta: először az uralkodó, a királyné és József nádor egészségére emelte poharát, majd közvetlenül utána hálával fordult a „jelenlévő iparúzó és gyárosok” felé. A megjelentek „részint mint evőtárs, részint mint néző” vettek részt az eseményen, ahogy Kossuth Zsuzsanna (1817–1854) fogalmazott, demonstratív és szimbolikus társadalmi egységben: „a roppant birtokú arisztokrata feledve a rangkülönbséget egy sorban ült a szerény iparúzóval; a művész az ügyvéd, a tisztviselő az egyszerű polgárral olvadt össze. Minden azt mutatá, hogy a magyar az összeolvadás titkát megtalálta!” Kossuth Lajos húga reményét fejezte ki, hogy minden

17 RABATI (szerk.) 2005: 88.

18 RABATI (szerk.) 2005: 88; A tömeg mindkét grófort egy-egy zászlóval ajándékozta meg. T. ÉRDÉLYI (szerk.) 1985: 86–87.

19 9 Hetilap, 1845. november 28. 1110; FÜZES 1990: 56.

20 SZÓZATOK 1847: 12–21; vö. VELIKY 2006b: 766–773.

21 Hetilap, 1845. november 28. 1111.

22 RABATI (szerk.) 2005: 88–89.

23 Hon és külföld, 1845. december 2. 384.

24 „A mintegy 409 lakomázókon kívül igen számos nézők jelentenek meg a színikör páholyaiban és emeletén.” Pesti Hírlap, 1845. november 20. 334. A titkosrendőrség szerint Kossuth Lajos és Besze János előzetesen 800 főre számított, de a lakomán alig 300-an vettek részt. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára A 105. Magyar kancelláriai levéltár. Informationsprotokolle der Ungarisch-Siebenbürgischen Sektion (1837–1847). 1845. november 29. 40. ülés. 20.

6. kép: Kossuth Lajos portréja,
Franz Eybl litográfija, 1841
(Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi
Képcsarnok)

7. kép: Andrassy Gyula gróf portréja,
August Prinzhofer litográfija, 1848
(Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi
Képcsarnok)

évben lesz egy nap, a Védegylet közgyűlésének napja, amely „a rokoncélokra törekvő honfiakat” egyesíti, a politikai és társadalmi téren együttműködőknek „központosított irányt tűz ki, s az erőket szerterhúzásokon megtörni nem engedi”.²⁵ A lakoma alatt sorra hangzottak el a pohárköszöntők, nem csupán egyes személyek egészségére ittak, hanem eszmékre és konkrét célkitűzésekre is emelték poharaikat.²⁶ Kossuth Lajos például

25 RABATI (szerk.) 2005: 89; „Barátságos együttletben ürítgeté poharát a mágnás, nemes, nemtelen, tudós, művész és kézműves.” Pesti Hírlap, 1845. november 21. 338.

26 „Legelmébb volt azon kettős tósztt, melyben egy valaki azt kérdezté: »Melyik a legjobb honi kelme?« – mire az ünnepe egyik hőse lovagiasan ezt vála-

a társas összejövetelek politikai és társadalmi jelentőségét hangsúlyozta.²⁷ A több mint háromórás lakoma alatt két zenekar játszott felváltva, „mely mellett csaknem az egész közönség vidor kedéllyel éneklé a főtí dalt, s végre a kedv egyes férfitáncokra gerjedd”.²⁸ Az étkek minősége ugyan nem

szolá: »Azon kelme a legjobb, melyet először a lelkes gróf Károlyiné vett vala meg, s öltött magára!« A kérdező pedig azt válaszolá önmagának, hogy legjobb honi kelme a »kazimir« (gróf Batthyány keresztneve).” Pesti Divatlap, 1845. november 27. 1191.

27 RABATI (szerk.) 2005: 86.

28 Hon és külföld, 1845. december 2. 384; „Morelli bandája és a magyar zenészek szünet nélkül működének, s a főtí dalt csaknem az egész közönség utánok dalolá. Végül egyes férfitáncokban tört ki a lelkesedés.” Pesti Hírlap, 1845. november 20. 334.

volt kifogástalan, de ahogy a *Pesti Divatlap* megjegyezte: „Igen sokak véleményét fejezzük ki azt mondván, hogy az ily lakomának a kitűzött irányhoz képest minél egyszerűbb, minél olcsóbbnak kell lenni, hogy a szegényebb sorsúak is részt vehessenek benne.”²⁹

A táncvigalom

A védegyleti ünnepségsorozat harmadik napján, november 18-án, kedd este következett a hajnalig tartó táncvigalom, ugyancsak a budai nyári színpad feldíszített termében: itt is helyet kapott – amint a metszeten is látható – az egyesület nagy nemzeti szín lobogója, valamint a 138 kis fiókegyleti zászló. A *Pesti Hírlap* tudósítása szerint komoly előkészületek előzték meg az eseményt, hogy „az minél fényesebben és nagyszerűbben üssön ki, úgy, hogy bizonyosan ez leszen gyöngye valamennyi jövő télszaki bálóknak”.³⁰

Amíg az ünnepi közgyűlés és a nemzeti lakoma a Védegylet egyéves sikertörténetét ünnepi beszédek, díjátadások és pohárköszöntők formájában fejezte ki, s ugyanúgy szólt a társadalmi egységről és az országos ellenzék önszerveződéséről, addig a táncmulatság elsősorban a kézzelfogható eredmények reprezentálására szolgált – ennek pedig legfontosabb eszközei a női ruhaköltemények voltak. Ezúttal már nemcsak a férfiak, hanem az eddig csupán nézőként helyet foglaló hölgyek is aktívan részt vehettek az eseményen, sőt övék lett a főszerep. Megjelenésük a hazai iparművészet eredményeit felvillantó, egyfajta 19. századi

„divatbemutatóvá” változtatta az estét.³¹ A báli sereglét „több honi kelméből készült magyar szabású csinos női öltözeteket mutatott fel, és kivált magasb hölgyeknél igen kedvesen meglepő seregét az arany és ezüst díszítette magyar forma fejékeknek, [...] A páholyok (kivált) telve voltak szép kisaszszonyokkal – élő virágok legszebbjeivel” – számolt be a *Honderú*.³² „A hölgyvilág bájos koszorújának nagy többségén gyönyörűen hullámoztak és ragyogtak a 12 hó által létesített honi gyáripar kellemesbnel kellemesb virágai, s a szemnek élvezetes képet nyújtanak” – lelkesedett a *Pesti Divatlap*.³³ A kitüntetett figyelem és ünneplés immár nem csupán a három főszereplőnek – Batthyány Kázmérnak, Telesi Lászlónak és Kossuth Lajosnak – szólt (az elnököt és az alelnököt „ősi szokás szerint” vállukra vették és körbehordozták a teremben), hanem Károlyi Györgyné Zichy Karolinát (1818–1903) és Kossuth Lajosné Meszlényi Teréziát (1809–1865) is kitörő éljenzések közepette fogadták.³⁴

A zenét – akárcsak a lakomán – ezúttal is két zenekar, egy „magyar és német banda”³⁵ biztosította. „A karzaton eleinte

29 *Pesti Divatlap*, 1845. november 20. 1144; „Egy páholy ára külön-külön a lakomára és bálra 8 pengőforint, egy zártszéké 1 pengőforint, karzat 20 pengőforint.” *Pesti Hírlap*, 1845. november 16. 326; vö. Hon és külföld, 1845. december 2. 384.

30 *Pesti Hírlap*, 1845. november 13. 317.

31 Így volt ez már a január 15-i eseményen is: „Különösen a lelkes, szép hölgyek ezen valódi honleányok díszfűzén ugyszólván legkisebb idegen szín, idegen illat sem volt észrevehető; ők mindannyian magasztos örömmérettel, nemes öntudattal viselék a belföldi kelmét, s a gyönyörű szabású magyar öltönyt. És mennyivel jobbak, mennyivel szebbek voltak ők így, mint különben lettek volna!” *Pesti Divatlap*, 1845. január 19. 89.

32 *Honderú*, 1845. november 25. 415; „A csupa honi kelmékben és egészen magyarosan öltözött Beckers Ivánka (Stephanie) grófné deli termete, lelkes tekintete, és gyönyörű kiejtésű magyarsága minden szemet magára vont, minden szívet elbájolt. Fialatnók közül Vahot Imre úrnak, a *Pesti Divatlap* szerkesztőjének szép neje volt régi szabású fényes magyar kosztümje által legkitűnőbb.” *Honderú*, 1845. november 25. 415.

33 *Pesti Divatlap*, 1845. november 20. 1188.

34 FÜZES 1990: 55.; *Honderú*, 1845. november 25. 415.

35 *Pesti Hírlap*, 1845. november 21. 338.

Morelli zenekara játszott ez ünnepélyhez éppen nem illő zagyvalékokat [...] de később Egressy Béni magyar zenekara tökéletesen kivívta fölöttük a diadalt” – jegyezte meg már a lakoma kapcsán a *Pesti Divatlap*,³⁶ majd a táncvigalomról tudósítva így folytatta: „Egressy s a győriek csinosan öltözött zenésztársasága váltogatá fel közben-közben kizárólag magyar darabjaival Morelli harsogó zenekarát.”³⁷ Hasonlóan értékelt a *Honderú* beszámolója is: „A zenekar e teremhez igen gyöngé, hibásan helyezett és alig hallható volt. Jobban tetszetek a földszint[en] működött derék győri cigányok.”³⁸ A karzaton tehát – ahogy sematikus vonalakkal a metszet is megörökíti – a bécsi zenészcsaládból származó Franz Morelli (1809–1859) karmester és zeneszerző zenekara játszott, aki 1843 és 1854 között a pestbudai zenei élet állandó szereplője volt. A földszinten helyet kapott másik zenekart Egressy (eredetileg Galambos) Béni (1814–1851) vezényelte, aki a kulturális életben színészként, színműíróként, műfordítóként, zeneszerzőként és karmesterként is tevékenykedett. Mindegyik szerepében aktívan kivette a részét a magyar nemzeti mozgalomból. Erkel Ferenc (1810–1893) több nemzeti operájának (*Bátori Mária*, *Hunyadi László*, *Bánk bán*) ő írta a szövegvégkönyvét; népies műdalaiban magyar nyelvezetet és népi elemeket (verbunkos, csárdás) alkalmazott. Számos költeményhez, így Petőfi Sándor verseihez is, elsőként ő komponált dallamot; 1843-ban Vörösmarty Mihály *Szózatának* megzenésítésével elnyerte a Nemzeti Színház pályadíját. Népzenei társaságával az 1840-es években egyre nagyobb hírnévre tett szert.³⁹ Nem véletlen hát, hogy a nemzeti buzgalomtól fűtött di-

vatlapi tudósítók Morelli helyett Egressy mellett törtek lándzsát.

Ami a táncokat, a keringő és a csárdás „vetélkedését” illeti: „kiválólag magyar táncok áradtak, melyek szép füzére közé csak másfél keringő vegyült” – írta az *Életképek*.⁴⁰ „A pörge csárdás nemcsak a kijelölt sorozattal, hanem azon kívül is, főleg nyugóra alatt, több ízben s huzamosan lejtetett, s ki az ezen tánc körül mutatkozott lelkesedést tapasztalá: lehetlen volt föl nem kiáltania, hogy a magyar ereiben más vér szökell, s keblében más szív lüktet, semmint lüktetett csak egypár évvel is ezelőtt” – nyugtázta meglepéssel a *Pesti Divatlap*.⁴¹ Az est egyik fénypontja és különlegessége volt, hogy ekkor mutatták be először Veszter Sándor (1810–1864) „európai nevű táncosunk” újonnan koreografált magyaros táncát, a *Társalgót*, amely „mind lépései egyszerűsége, mind alakzatai szépsége, s a benne szükséges testtartási szellem által köztetszésben részesült”.⁴² Ugyancsak az egyszerűséget méltatta a *Pesti Divatlap* is: „Voltak talán, kik e táncról némi hatásos cifrázatokat s különös ugrándozásokat vártak egyszerűség helyett. Ezeknek felvilágosításul szabad legyen ismételnünk, miszerint a nevezett táncművész, letérve az uralkodó táncmodor eddigi teréről, új ösvényre lépett át, s tánca szerkesztésében leginkább az egyszerűséget tartá szem előtt, s annak négy első részét kellemes s ugrándozás nélküli lépésekből raká össze, csak az utolsó résznek adott némi csárdás jellemet, s itt mutatott helyet a kedv csapongó kiömlésének, s itt engedé meg, hogy az ugrándozás barátai is elemükbe léphessenek. [...] Szerintünk e tánc legeredetibb kinyomata azon őseinktől öröklött, s magyar termé-

36 *Pesti Divatlap*, 1845. november 20. 1144.

37 *Pesti Divatlap*, 1845. november 20. 1188.

38 *Honderú*, 1845. november 25. 415–416.

39 CSORBA 1974.

40 *Életképek*, 1845. november 22. 676.

41 *Pesti Divatlap*, 1845. november 20. 1188.

42 *Életképek*, 1845. november 22. 676.

szetünket annyira jellemző kifejezésnek: »Sírva vigad a magyar.«⁴³

Az 1830-as, de különösen az 1840-es években a bécsi közvetítéssel terjedő kerिंगőt és más európai táncokat a nemzeti törekvések jegyében a néptáncból táplálkozó csárdásnak kellett volna ellensúlyoznia, csakhogy a csárdás „az elsőbb néposztálynál vala otthonos, a magasabb társas körök régióiba nem küzdheté föl magát; úgyhogy e körökben magyar táncot csak akkor lehet látni, ha egyes tehetségdús táncművészeknek nehéz s a nézőkbe borzadályt ígéző figurákkal át- meg átszótt művészetüket bámultatni kedvök kerekedett”.⁴⁴ Ez a helyzet szülte az igényt a nemzeti társastáncok megalkotására. A táncot immár hivatásszerűen űző táncmesterek közül sokan kísérleteztek olyan népies mütáncok koreográfálásával, bemutatásával és elterjesztésével, amelyek a magyar néptánc motívumait vagy azok módosított változatait használták fel, gyakran francia – vagy más európai – minták alapján. E próbálkozások közül a legsikeresebb és legnépszerűbb Szöllőssy Szabó Lajos (1803–1882) körtánca volt, amely az 1841-es bemutató után „körmagyar” néven vált ismertté és terjedt el országszerte, Pesten éppúgy, mint a vidéki városokban.

Veszter Sándor táncos, koreográfus és tánctanár az 1840-es években Ausztriában, Angliában, Poroszországban és Franciaországban is megfordult. Népies mütáncát 1845-ben dolgozta ki, éppen a Szöllőssy-féle körtánc „hibáinak” kiküszöbölésére: „Véleményem szerint a körtánc fő hibája abban rejlett, mert hiányzottak benne azon kellékek, melyek társastáncban nélkülözhetetlenek, s ez oka, hogy társastánci méltóságra nem emelkedhetett, hanem, úgyszólván mutogtatási-táncá törpült. [...] Több évi

vizsgálódás, a külnemzetekkel gyakori érintkezés, főleg pedig a bel- és külföld bírálata nyomán, erős meggyőződésemmé lón, miszerint az esztétikai alakzat és mozgás minden táncnál legfőbb figyelmet igénylenek. [...] E nézetből kiindulva, az egyszerűség körében maradván, az általam legújában szerkesztett társastáncból minden mesterséges lépést s hatásra számító figurai változatokat kizártam.”⁴⁵ Veszter művéhez a zenét a „csárdás atyjaként” is emlegetett Rózsavölgyi Márk (1788–1848) hegedűművész és zeneszerző komponálta. A *Társalgót* a novemberi táncvigalom után, 1845. december 9-én mutatták be a Nemzeti Színházban Egressy Béni népzenei társasága közreműködése mellett.⁴⁶

Az első bemutató jól sikerült, bár a táncosok kiválasztásával kapcsolatban a divatlapok nem voltak maradéktalanul elégedettek. „Egyébként még sokkal magasabb tetszést vívandott az ki, ha az idő annak elrejtésére kissé több tapintattal választatik ki. De másodszor maga a táncszemélyzet alakzata is felette sokat levont a hatásból. Mint az athéni híres öreg kápolna falai, [...] úgy vala összetoldozva ezen táncszemélyzet egymástól magasságra nézve egészen elütő egyénekből.” – jegyezte meg a *Pesti Divatlap*.⁴⁷ „Még nagyobbban és zajosabbban részesülendett mindenestre, ha a derék mestert az idő rövidsége nem kényszeríti, hogy a rögtönözve betanított nyolc pár közé egy igen apró – hét-, tízéves – hölgyecskét kel-

43 Pesti Divatlap, 1845. november 20. 1189.

44 Pesti Divatlap, 1845. október 23. 982.

45 Pesti Divatlap, 1845. október 23. 982–983.

46 A *Társalgó* öt alakzattól áll, „melyek majd végiglen az úgynevezett sétaléppel lejtetnek el”. Majd az utolsó rész „a csárdásnak szabályszerűbb alkalmazásából áll, mely a mérséklet és kellem korlátaiban fürge életre s kedvre derül s az egész táncot élénk örömmel fejezi be”. „Mintha érdekes szerelmi viszony szövődne le előttünk az első ismerkedéstől a szerelmi viszonyok legérdekesebb befejezéséig, a menyegzőig.” *Életképek*, 1845. november 29. 697–699.

47 Pesti Divatlap, 1845. november 20. 1189.

lett alkalmaznia” – méltatlankodott az *Életképek*.⁴⁸

A Vahot Imre szerkesztette *Pesti Divatlap* már előzetesen is kiállt Veszter műve mellett: „Veszter újonnan szerkesztett »Társalgó«-ja áll legközelebb a valódi társas magyar tánc kitűzött céljához, miután ebben semmi legkisebb cikornyás, nehéz, fárasztó figura nincs, s az egész sima, könnyeded, bájteljes lejtésből vagy inkább egyszerű sétalépésekből áll, s emellett a magyar tánc eredeti jelleme is meg van benne, mi éppen nem bohócos ugrálásból, hanem komoly méltósággal párosult kellemkifejezésből áll.”⁴⁹ Az első bemutató után a lap meglepéssel nyugtázta, hogy a „tanulására se-regestől csoportoznak a tánckedvelők, kik közt itt-ott vidéki táncmestereket is szemlélhetni”.⁵⁰ Alapvetően az *Életképek*⁵¹ és a *Honderú* is hasonló lelkesedéssel véleményezte a táncot: „Tehát e farsang jelszava lesz: Társalgó forever!”⁵² A pozitív fogadtatás ellenére Veszter tánca nem tudta felülmúlni a Szóllóssy-féle körtánc sikerét. Az 1840-es évek közepétől ráadásul ezek a népies műtáncok fokozatosan háttérbe szorultak, csupán a bálók nyitótáncáivá váltak, hiszen ekkor már egész Európában a kötetlenebb páros táncok divatja terjedt, a szórakozni vágyó széles közönség pedig nehezen tudta elsajátítani a kötött, illetve bonyolultabb koreográfiákat és tánclépéseket.⁵³

A védegyleti táncvigalom összességében sikeres volt, a sajtótudósítások szerint méltóképpen koronázta meg a háromnapos ünnepségsorozatot.⁵⁴ „Nem hisszük, hogy ily

magyar zamatú multság lett volna Buda-
 ós falai közt, mióta visszakerült a török igá-
 ból.”⁵⁵ Minden, „mi itt látható volt, társalgás,
 öltözet és tánc túlnyomólag magyar színe-
 zetet hordozott magán”.⁵⁶ „A zsúfolva meg-
 telt teremben egy volt az érzés, egy a lelke-
 sedés, s a szebbnél szebb honi kelmék és
 öltözetek látására közös a szív örömdobo-
 gása.”⁵⁷

A két művész

A védegyleti táncvigalom jelenetének meg-
 örökítése Medve Imre (1818–1878) nevéhez
 fűződik, az ő rajza alapján készítette el
 aprólékos munkával színezett acélmetsze-
 tét Vidéky (eredetileg Kohlmann) Károly
 (1800–1882).

Vidéky a *Pesti Divatlap* alkalmazásában
 állt, számos divatképet metszett rézre,
 emellett a Nemzeti Színház néhány darab-
 jának megörökített színpadképei közül is
 több az ő nevéhez fűződik, például Nagy Ig-
 nác *Tisztújítás* című vígjátékának jelene-
 tei.⁵⁸ Az ügyvédi oklevéllel rendelkező,

a január 15-én megrendezett. A szervezők egyálta-
 lán nem voltak elégedettek, a hazafias lelkesedés
 hanyatlásának jeleként értékelték. Csak Kossuth
 és egy egyesületi titkár, valamint több jurátus jelent
 meg magyar viseletben, ezzel szemben minden
 főúr, nemes és polgár frakkot viselt. Ugyanígy csu-
 pán néhány hölgy öltözött magyaros ruhába, kö-
 zülük Károlyi Györgyné tűnt ki különösen egyszerű
 öltözetével. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Le-
 véltára A 105. Magyar kancelláriai levéltár. Infor-
 mationsprotokolle der Ungarisch-Siebenbürgis-
 chen Sektion (1837–1847). 1845. november 29. 40.
 ülés. 20.

55 *Életképek*, 1845. november 22. 676.

56 *Pesti Divatlap* 1845. november 27. 1145.

57 *Pesti Hírlap*, 1845. november 21. 338.

58 *Pesti Divatlap*, 1843. december 24. 1621; A Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokának gyűjteményében szereplő példány katonja Vidéky Károly fiát, a szintén rézmetszéssel (is) foglalkozó, 1827-es születésű Vidéky Jánost jelöli meg metszőként, ez azonban minden bizonnyal téves adat.

48 *Életképek*, 1845. november 22. 676.

49 *Pesti Divatlap*, 1845. november 13. 1106–1107.

50 *Pesti Divatlap*, 1845. november 20. 1189.

51 *Életképek*, 1845. november 29. 699.

52 *Honderú*, 1845. november 18. 400.

53 KAPOSÍ 1979; KAPOSÍ 1991.

54 A titkosrendőrség szerint ugyanakkor ez a bál már kevésbé viselte magán a nemzeti színezetet, mint

nagyváradi születésű Medve Imre a bihari ellenzék vezére, Beöthy Ödön (1796–1854) mellett fiatal jurátusként részt vett az 1839–1840. évi pozsonyi reformországygyűlésen, így közelebről ismerte a magyar politikai élet főszereplőit. Az 1840-es években – főként autodidakta módon, leginkább tehetségére építve – a művészet felé fordult, költészettel és cikkírással is próbálkozott, rajzolóként pedig elsősorban a Vahot Imre szerkesztette *Pesti Divatlap* mellett tevékenykedett. 1845-ben Vahot megbízásából fél év alatt beutazta az ország északi megyéit (Abaúj, Borsod, Gömör, Heves és Külső-Szolnok, Sáros, Szepes, Torna), „s ezen szép megyéknek természeti és történeti tekintetben legnevezetesebb, legérdekesebb helyeit, népviseleteit a legnagyobb hűséggel rajzoló és írta le”.⁵⁹ Az északi tájakról és városokról (kassai dóm, bártfai fürdő, diósgyőri vashámorok, parádi fürdő, Tátra, Eperjes), valamint a kor jellemző öltözeteiről (egri népviselet) készített rajzai és leírásai a Vahot által szerkesztett, nagy népszerűségnek örvendő, statisztikai, történeti, földrajzi és néprajzi leírásokat tartalmazó, fa- és rézmetszésű képekkel illusztrált Magyarföld és népei című honismereti albumban jelentek meg 1846-ban.⁶⁰ A *Pesti Divatlap* november 27-i száma adott hírt arról, hogy Medve Imre a „napokban” Pestre érkezett, így feltételezhető, hogy személyesen is részt vett a november 18-ai táncvigalmon Vahot Imre társaságában. Medve művészi teljesítménye nem mérhető Barabás Miklóshoz, ám jelen esetben nem művészi, hanem történeti

szempontból került érdeklődési körünkbe a metszet. „Egy valódi tökéletes, valódi remek rajz kiállítására ezerekbe kerül, s magas becsénél fogva csak képcsarnokba való; miután tudva van, hogy oly művész, mint például Barabás, kinek annyi, s oly jóvedelmes munkája van, a vidékre bizony nem fog utazni egyes tájképek és népviseletek rajzolása végett, s hogy e munkát leginkább csak műkedvelők szokták elvállalni, kiknek netalán hiányos rajzait a metsző ügyessége pótolja” – írta Dobrossy István (1810–1853) költő, műfordító és gyorsíró a *Pesti Divatlap*ban Vahot albumát értékelve és Medve rajzait méltatva.⁶¹ A védegyleti táncvigalomról készült metszet Medve életművének legmaradandóbb alkotása, minden bizonyos helyszíni vázlatok alapján elkészített rajzát a rutinos Vidéky Károly keltette életre színezett metszet formájában.

A helyszín

A német nyelvű budai Várszínházat működtető Nötl Fülöp és Huber Ignác 1838-tól kezdve tartott – eleinte ideiglenes jelleggel – nyári színházi előadásokat a krisztinavárosi Horváth kertben, majd 1842-ben bérbe vették a szentgyörgyi Horváth József és Antal tulajdonában lévő kertet. Még ugyanebben az évben, ősszel Ságody József tervei alapján megindult az építkezés és 1843. május 6-án megnyílt a budai nyári színpár (aréna) épülete, amelyhez egy vendéglő is

59 Pesti Divatlap, 1845. november 27. 1189; Medve Imre májusban kezdte meg utazását. Életképek, 1845. május 31. 715.

60 Medve Imre 1848–49-ben Kossuth kormányzói hivatalában dolgozott fogalmazóként, tevékenységéért börtönbüntetésben részesült. Később Tatár Péter álnév alatt népregéket írt, a magyar ponyvairodalom egyik legtermékenyebb szerzője lett.

61 Másként értékelt a Honderű: „A szöveg, kivált a három első cikké, igen jó, célszerű, tanulságosan mulattató. De nem vagyunk megelégedve egyáltalában a képekkel. [...] Mindhárom rajz Medve Imréé, ki teljességgel nem bír annyi rajzoló tehetséggel, hogy ily vállalathoz ma már méltán kötött igényeket kielégíteni képes volna. Kár tehát, hogy a vállalkozók nem gondoskodtak hübb, ügyes rajzokról.” Honderű, 1846. február 24. 158; Medve Imre munkásságának értékelését lásd GERSZI 1960: 42, 58–59.

társult. Az épület más – elsősorban május és szeptember között üzemelő – nyári színházhoz hasonlóan faszerkezetű volt, 1844-ben bizonyos hiányosságokat pótoltak rajta. Az 1200 néző befogadására alkalmas díszes belső tér érdekességének számított, hogy a színpad hátsó fala a Tabán felé kinyitható volt. Miután Huber Ignác csődöt jelentett, a budai nyári színházat a Pesti Német Színház igazgatói működtették tovább bérleti rendszerben.⁶²

Érdekes, hogy épp erre a helyszínre esett a szervezők választása. A Kossuth Lajos szerkesztette *Pesti Hírlap* „komédia-bódénak” csúfolta az épületet és a „tető alá kerülésről” is éles gúnnyal adott hírt: „Vasárnap, április 2-án (egy nappal előbb méltóbban történhetett volna) tétetett föl [...] Budán a krisztinavárosi Horvát-féle kertben az új komédia-bódéra az ácskoszorú, ez egy talán, mely a művészetet lealacsonyító műhelyt díszesítendő. Az ünnep nagyszerűségét emelni az épület csúcsán a nemzeti zászló lengedezett, az eresz körül pedig 52 megyénk papiros lobogója. Oh hazánk ősi helyhatóságai! Sújta-e valaha benneteket az augsburgi jámbor kávénéni keserű gúnnyal?”⁶³ Az ellenszenv bizonyos szempontból érthető, hiszen a budai színházban egészen 1870-ig, néhány kivételes alkalmat leszámítva, német nyelven játszottak, az új

színház tehát a Pesti Német Színházzal együtt az 1837-ben megnyílt Pesti Magyar Színház (később Nemzeti Színház) vetélytársa lett. Úgy tűnik, 1845-re mérséklődtek az ellenérzések, bár nem tudjuk pontosan, miért esett éppen erre az épületre a választás – kényszerű vagy tudatos döntés volt-e. Tény, Pest-Budán nagyon kevés helyiség állt rendelkezésre hasonló rendezvények megtartására. A már centralista szerkesztés alatt levő *Pesti Hírlap* a következőképpen értékelt: „Azt mondják, az arénában úgysem adatott még soha semmi éldelhető, most tehát, reméljük, helyre fog üttetni mindaz, ami elmulasztatott.”⁶⁴ Az *Életképek* pedig némi élccel nyugtázta: „S miután eddig a magyar hazában mindig a magyar volt – bárha gyakran saját kárával – a szállásadó, itt – a budai német színházban – megtörtént az is, hogy német atyánkfia adott szállást a magyarnak, melyben gazda és vendég, a közjó iránti lelkesülésben összeolvadva, hazafiságos szellemben igen jól mulatott.”⁶⁵

Reprezentációs szempontból az épület megfelelőnek bizonyult, a divatlapok a helyszínt és annak díszítését egyöntetű dicsérrettel illették. A metszet hitelességét a háttérteret adó színház részletes ábrázolása is bizonyítja.⁶⁶

A főszereplők

Mint már említettük, nem áll rendelkezésünkre olyan írott forrás, amely egyértelművé tenné az ábrázolt alakok pontos kilétét. Az 1971 óta a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában őrzött példá-

62 KOCH 1966; JÓZSA & KRÄHLING 2010; Az épületet 1924-ben alakították át, majd 1937-ben bontották el.

63 *Pesti Hírlap*, 1843. április 6. 226; A *Pesti Hírlap* „Fővárosi újdonságok” rovatát 1843. áprilisáig vezette Vahot Imre, a gúnynevet tehát már nem ő ragasztotta a színházra. A hírlap a továbbiakban sem kímélte a nyári színházat: *Pesti Hírlap*, 1843. május 25. 345, 1843. június 8. 384. „A budai arénáról, melyet akár most is komédia-bódénak nevezünk, sohasem volt lapunkban csak egy dicsérő szócska is, sőt a fővárosi újdonságok írója ilyest nem is írhata, mert mindeddig még lábát sem tette át a budai aréna küszöbén, s még sokáig remél élni anélkül, hogy fedele alatt a művészetet csudálná.” *Pesti Hírlap*, 1844. június 13. 404.

64 *Pesti Hírlap*, 1845. október 16. 252.

65 *Életképek*, 1845. november 22. 676.

66 A metszetet érdemes összevetni Alt Rudolf 1845-ből származó ábrázolásával, amely a Norma előadását örökíti meg a budai nyári körszínházban.

nyon látható néhány ceruzával felvitt kézírásos felirat, amely szerint a jobb oldali csoportosulásban a Kossuth családot láthatjuk. Eszerint a könnyen azonosítható Kossuth Lajostól balra feleségét – Kossuth Lajosné Meszlényi Teréziát –, valamint két húgát (ülve) – Meszlényi Rudolfné Kossuth Zsuzsannát és Ruttkay Józsefné Kossuth Lujzát (1815–1902) –, Kossuthtól jobbra pedig sógorait – Meszlényi Rudolfot (1813–1848) és Ruttkay Józsefet (1815–1871) –, illetve egyikük testvérét – Meszlényi Jenőt (1814–1900) – örökítették meg. E logika mentén kézenfekvő lenne feltételezni, hogy a bal oldali csoportosulásban pedig a Batthyány családot fedezhetjük fel, itt azonban sok a bizonytalanság. Az ülő hölgy Batthyány felesége, Zichy Antónia (1816–1888) vagy Károlyi György (1802–1877) felesége, Zichy Karolina? Kik lehetnek a körülötte lévő férfiak? És kik szerepelhetnek a kép középső traktusában?

A kérdésekre csupán részleges válaszokat adhatunk. Kiindulópontként szolgálhat a *Pesti Divatlap* előfizetési felhívása, amely a *Pesti Hírlap* 1845. december 7-i és 14-i számában pontosan megjelöli, mit ábrázol a metszet: „Az újví első szám mellett egy pompás s nagyszerű nemzeties műmelléklet fog megjelenni »1845-ik iparvédegyleti táncvigalom emléke« cím alatt, mely a díszes táncteremmé alakított horvátkerti színkört, s nők számára a legszebb magyar bálöltönyök egész seregét, s Veszter Társalgó című új társas magyar táncának egy részét fogja feltüntetni.”⁶⁷ Az elkészült kép tehát három funkciót tölt be: a táncvigalmi jelenet kiemelésével emléket állít a védegyleti ünnepsorozatnak, bemutatja a női ruházat nemzeti divatját, valamint megörökíti és népszerűsíti Veszter Sándor Társalgóját. Mindez alapján két magabiztos állítást tehetünk.

67 *Pesti Hírlap*, 1845. december 7. 376, december 14. 392.

1. A kép középső traktusát elfoglaló, félkörben álló három táncospár, valamint a háttal lévő negyedik pár hölgytagja esetében nem közéleti szereplők kerültek ábrázolásra, hanem Veszter Sándor *Társalgójának* bemutatója látható. Az első sorban állók mögött feltűnik a másik négy táncospár is, sőt a díszes gyertyatartó takarásában felsejlik az „igen apró – hét-, tízéves – hölgyecske”⁶⁸ alakja is. Mint láttuk, a *Pesti Divatlap* komoly agitációt folytatott Veszter társastánca mellett, Vahot Imre meggyőződésvé vált ugyanis, hogy a *Társalgó* fejezi ki és szolgálja leginkább a társadalmi egységet és a tánc nemzeti jellegét. Így a metasztet kompozíciójának középpontjába is ez a jelenet került.⁶⁹ „Midőn nyolc évvel ezelőtt hazánk fővárosában telepedtem meg, vérző szívvel tapasztalám, hogy az itteni társas vigalmakban nemzeti nyelvünk, táncunk, öltözetünk egészen háttérbe van szorítva. Akkor még pesti báljainkban a »zweischritten«, »francaison« és »cotillonon« kívül semmi más tánc nem járta. Árpád utódain csupán frakk fityegett, s nemzetiségtagos lábaikat asszonyos cipő takará; még akkor a magyarok fővárosi táncvigalmaikban magyar öltönyben megjelenni szégyelltek volna, mert bizonyos gúny és nevetség tárgyáivá teendék ki magukat, s ha netalán egy két párnak eszébe jutott volna »csárdást« lejteni, kétségkívül a pimaszkodó betyárság bélyegét sütenédék reájok. Ily idegen szellemű vigalmakban részt venni rám nézve legalább leverő, keserves szomorúság vala, s tiszta lélekkel mondhatom, a kellemetlen zsurnalisztikai pályára leginkább azért léptem, hogy az időségi sajtó körében működésem által idegen szellemű társaséletünk veszélyes mirigyét kiirtani, s annak nem-

68 Életképek, 1845. november 22. 676.

69 A *Pesti Divatlap* az Életképekben megjelenő kritikával szemben is igyekezett megvédeni a Társalgót. (*Pesti Divatlap*, 1845. december 18. 1301–1302).

zetiség tekintetében gyökeres javítását, átalakítását, tehetségem szerint eszközölni segítem” – így szóló Vahot hírlapszerkesztői ars poeticája 1846 februárjában.⁷⁰

2. A kép jobb és bal oldali csoportosulásánál nem Kossuth Lajos és nem Batthyány Lajos, hanem a női nemzeti ruházatot reprezentáló két főszereplő hölgy áll a közép-pontban: a társadalmi állását tekintve köznemes háttérű, állva ábrázolt Kossuth Lajosné Meszlényi Terézia, valamint a főnemesi származású, ülve megörökített, „magyar forma fejéket”⁷¹ viselő Károlyi Györgyné Zichy Karolina. (2. kép) Róluk biztosan tudjuk, hogy külön ünneplésben részesültek.⁷²

Az 1840-es években komoly agitáció folyt annak érdekében, hogy a főnemes hölgyek, akik – a magyar nevelőnőképzés teljes hiánya miatt (is) – többnyire külföldi (német, francia, angol) nevelőnők kezei alatt cseperedtek fel, kapcsolódjanak be a magyar közéletbe: olvassanak, társalogjanak, táncoljanak, öltözködjének, és persze érezzenek magyarul. Hiszen sok esetben az ő belátásukra van bízva gyermekeik jövője, nevelésük irányítása: „Kezedben a gyermeknek álmai, | Tündérvilága lelkes ifúnak,” – énekelte meg érzelemdús költeményében Vörösmarty Mihály 1841-ben, majd így folytatta: „A kisdedeknek néma szája kér, | Hogy adj nekik hazát.” A mágnás aszszonyok szerepe ráadásul különösen fontos volt, hiszen a társadalmi ranglétra tetején példát mutathattak az alacsonyabb osztályok nőtagjai számára is: „Emeld fel bájjaidnak zászlaját, | Utánad kelnek a hon jobbjai.”⁷³ A versben szereplő „márványkeblű

szűz” antitézisést az 1840-es években a Zichy testvérpár, Antónia és Karolina személyesítette meg: „jópéldájukkal többet tettek ők a nemzeti érzés megerősítésére, mint egy országgyűlés, hiszen a divatnak nagyobb a hatalma, mint a jogi vitatkozásoknak” – ismerte el már 1843-ban egy titkosrendőri jelentés.⁷⁴ Minden igyekezetükkel a magyar ruhát, a magyar táncokat, a magyar társalgást, valamint a nemzetért való „önfeláldozás” honleányi szerepét próbálták divatba hozni, így lettek magától értetődően a Védegylet legfontosabb népszerűsítői.

A Védegylet megalakulása után a *Pesti Divatlap* már október 13-án jelezte, hogy a Zichy nővérek a közelgő farsangon olyan estélyeket terveznek, ahol csak és kizárólag belföldi gyártmányú ruházatban lehet megjelenni: „Mire való volna hát itt a szó, hol ily magas állású személyek, mi több, nők mennek elől tetteleg példával.”⁷⁵ November elején pedig arról adtak hírt, hogy a két hölgy a „legegyszerűbb belföldi szövetekben” tette meg díszlátogatásait:⁷⁶ „s a nagy-lelkű magyar hölgyek példáját követni számosan határozzák.”⁷⁷ A visszhang nem maradt el: november 15-én a „Pozsonyból

nem is, legalább a főrend utánzásából, pártolói lesznek az elvihatatlan szentségű ügynek.” *Életképek*, 1844. november 20. 684.

74 FRIEDREICH 1998: 755.

75 *Pesti Divatlap*, 1844. október 13. 27.

76 „A nemeslelkű, közönségesen ünnepelt s tisztelt nővérpár, tudniillik Batthyány és Károlyi grófnők, a színházban oly ruhában, shawllal s szép hajjukba font szalaggal jelentek meg, mik Magyarországbán készültek, s ha ezek tán nem voltak is oly finomak és gyöngéd tapintatúak, mint a külföldi készítmények, mégsem vesztek a szeretetreméltó hölgyek legkevesbet is azon eredeti szépség- és kellemből, mely őket jellemzi, sőt ez a feltűnően öltözéken át a valódi honszeretet fényében tündökölt mintas lényképe gyanánt mindazoknak, kiket, fájdalom, nem gyullaszt e láng s kiken fájdalmas érzettel csak szánakozhatunk e mostohaleányi ragaszkodásuk miatt, mellyel azon országhoz viseltetnek, hol születtek.” *Életképek*, 1844. november 27. 724.

77 *Pesti Divatlap*, 1844. november 11. 91.

70 *Pesti Divatlap*, 1846. február 12. 138.

71 Honderú, 1845. november 25. 415.

72 FÜZES 1990: 55.; Honderú, 1845. november 25. 415.

73 „Ők, igenis, ők ragadják meg a vezéri szerepet; ők menjenek elő buzdító példával, s kikre azután közzülünk nem hatna a hon kiáltó szózata, ha más okból

közinkbe érkezett honatyák s Pest lelkes férfiai s fiatalsága⁷⁸ fáklászenével tisztelte meg őket pesti otthonaiknál. A köszöntéseket Vay Dániel gróf (1820–1893), a főrendi ellenzék ifjú reménysége és újdonsült vezérszónoka mondta el: „Ritka eset nőknél ily zajos polgártisztelgés, mely titeket ér s méltán ér.”⁷⁹ A két hölgy honleányi köszönetét nyilvánította, Karolina három fiával jelent meg a Károlyi-palota erkélyén, és ígéretet tett a sokaságnak gyermekei honfiúi neveltetésére: „keblük legszebb gyöngye jellemük, lelkületük fő vonása a tettekben nyilatkozó honszeretet leend.”⁸⁰ „Ott álltak ők, mint égi jelenések. | Szokatlan köztünk ilyen látomány: | Hahogy sokáig néztem volna őket, | Szemfényemet vesztettem volna tán” – énekelte meg Petőfi Sándor a *Pesti Divatlap* következő számában a két „tündérvirág”, „borús hazánk” két „sarkcsillagának” köszöntését.⁸¹

A január 15-i nemzeti táncvigalom házi-asszonyainak „közelkedéssel” a Zichy nővéreket kérték fel.⁸² Antónia és Karolina azonban nem csupán reprezentációs szerepben tündökölt. Karolina a pesti és a békesi közéletben is fontos szerepet vállalt,⁸³ a nemzeti és gazdasági célokat anyagilag is támogatta, és a jótékonyosság terén is az élen járt. Csak két példát említve: 1845-től kezdve ő volt a Pesti Jótékony Nőegylet elnöke,⁸⁴ amely a városi szegénygondozás egyik legfontosabb intézménye volt.⁸⁵ Ugyanebben az évben Nagykárolyban leányiskolát alapított. Az 1845. augusztus 9-i ünnepélyes lá-

togatásakor „szorgalmuk élesztése végett 175 leánykának különmű s becses értékű ruhanemeket, saját kezével osztogatta szét; megmutatván azt, hogy ő nemcsak alapítója eme jótékony intézetnek, hanem egyszerűsmind páratlan anyai szeretettel gondos ápolója és főntartója is.”⁸⁶ Karolina tehát 1844–1845-ben népszerűsége csúcán állt, nem véletlen, hogy a táncvigalom főszereplője is ő lett – testvére távollétében ezúttal egyedül. Mivel Antóniát egyetlen korabeli híradás sem említi, biztosra vehetjük, hogy nem vett részt az esten.

Míg a Zichy nővérek nem férjeik – Károlyi György, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület elnöke, vagy Batthyány Lajos, az Iparegyesület elnöke és az országos ellenzék egységesülésének vezéralakja – révén, hanem elsősorban saját jogon lettek az ország ünnepelt honleányai, addig Meszlényi Terézia mindvégig „csak” Kossuth Lajos felesége maradt. Igaz, számára nem volt adottság a főúri tekintély, anyagi lehetőségei pedig összehasonlíthatatlanul szerényebbek voltak. Ráadásul őt korántsem tartották olyan megnyerő személyiségnek. Sőt, Horváth Mihály szerint: „Kevesen voltak Kossuthnak fényes tehetségeiért, kétségbe vonhatatlan érdemeiért meleg barátjai közül is, kik a fennhéjázó, már csaknem fejedelmi tekintélyt igénylő neje iránt neheztelést, ellenszenvet ne éreztek volna magukban, és ne sajnálták volna, hogy a nőnek oly nagy befolyása van a férj kedélyére s cselekvésére.”⁸⁷ Szemere Bertalant 1850-ben egy családi névadás során a Terézia név egyenesen a „kiállhatatlan, gőgös, amellet paraszt modorú, beszédű” Kossuthnéra emlékeztette.⁸⁸ Igaz, ezek a vélemények elsősorban az 1848–1849-es naplókban és visszaemlékezésekben ma-

78 Életképek, 1844. november 20. 684.

79 Pesti Divatlap, 1844. november 24. 123.

80 Életképek, 1844. november 20. 684.

81 Pesti Divatlap 1844. november 24. 115; vö. Pesti Hírlap 1844. november 21. 800.

82 Pesti Divatlap, 1844. december 8. 156; Életképek, 1844. december 11. 786.

83 FRIEDREICH 1998: 755–756.

84 TÓTH 2005: 238; Az egyletnek Zichy Antónia is tagja volt. TÓTH 2005: 239.

85 TÓTH 2005: 59–94.

86 Honderú, 1845 szeptember 16. 217; A Zichy testvérpár nagykárolyi „diadalmenetéről” lásd Honderú, 1845. július 8. 18–19.

87 HORVÁTH 1872: 378.

88 SZEMERE 1869: 94.

radtak fenn, de Meszlényi Terézia személyiségével kapcsolatban már esküvőjük idején is kétségek ébredtek Kossuth környezetében. Még a családban sem örvendett osztatlan népszerűségnek. Kossuth húga, Kossuth Zsuzsanna 1848-ban, férje halála után így fogalmazott: „Teréz! Ő Teréz marad – a természet, midőn ily nőt teremt, egy nagyszerű hazugságot alkot. [...] Ő sírni tudott, de énjét feledni nem, szíve csaknem megrepedt, de hajthatatlan maradt, még lágyulni sem tudott.”⁸⁹ Talán az egyetlen pozitív ellenvélemény Vachott Sándorné Csapó Mária (1828–1896) visszaemlékezésében maradt ránk. Szerinte Meszlényi Teréziát a legtöbben valóban gőgösnek tartották, de félreismerték: „a leghűbb, a legszeretőbb, a legönfeláldozóbb feleség és anya” volt. Valóban elhanyagolta ismerőseit, sőt még rokonait is, alig volt látható színházakban, társasági eseményeken, de ez leginkább azért történt, mert férjének és gyermekeinek szentelte életét.⁹⁰ Ami bizonyos: Kossuth őszintén szerette feleségét, és közöttük valóban bensőséges viszony alakult ki. A házaspárt közről ismerő Tanárky Gyula (1815–1886) szerint: „a házi kör domíniuma egészen az övé [értsd: a feleségé] volt, bár azon túl a nagy dolgokra nem terjedt ki, mint azt egykor sokan balul hívék”⁹¹

A táncvigalom két női ünnepeltje tehát a honleányok „sarkosillaga”, Zichy Karolina, és a meglehetősen hideg, de erős egyéniségű Meszlényi Terézia voltak. A metszeten ábrázolt két csoportosulás, a négy, illetve hat „mellékszereplővel” minden valószínűség szerint a két hölgy egy adott pillanatban „elkapott” társasági környezetét örökíti meg. Így kerül a képre a szintén külön ünneplésben részesült Kossuth Lajos mint felesége kísérője, valamint Batthyány Lajos,

aki ezúttal nem tartozott a főszereplő férfiak közé, ám sógornője társaságában őt is megörökítették. Alátámasztja ezt a koncepciót, hogy a teremben körbehordozott, jellegzetes, szakáll nélküli és rövid bajuszt viselő arca miatt könnyen felismerhető Teleki László, a Védegyelet alelnöke hiányzik a képről. Az egyesület elnöke, Batthyány Kázmér vonatkozásában pedig csak annyit állapíthatunk meg, hogy arcvonásai komoly hasonlóságot mutatnak a Karolina mögött, Batthyány Lajos mellett álló férfialak vonásaival. (3. kép) Karolinára három férfi tekintete szegeződik, a háttérben lévő negyedik úriemberben talán férjére, Károlyi Györgyre ismerhetünk. (4. kép) A koncepció egy jól elkapott pillanatban rögzíti a társaságot, Karolina dámaként foglal helyet egy széken, arcát mosolyogva a hozzá hajoló férfi felé fordítja. Férje a háttérből nem őt, hanem inkább a táncbemutatót fűrkészi, míg Batthyány Lajos és talán Batthyány Kázmér tekintetüket – szinte lopva – Karolina felé irányítják.

S hogy ki lehet a Karolinának „udvarló” férfiú? Csupán találgathatunk. Karolina és Antónia, illetve a Batthyányak köré épülő pesti főúri társaságról Podmaniczky Frigyes (1824–1907) leírásának köszönhetően viszonylag pontosabb képünk van. A Zichy nővérek szűkebb környezetéhez hat feleség tartozott: édesapjuk féltestvérének a neje, Zichy Edmundné Odescalchi Paulina (1810–1866); a Liphay nővérek – Orczy Istvánné Liphay Augustza (1818–1902) és Csekonics Jánosné Liphay Leona (1821–1903) –; továbbá Szapáry Antalné Keglevich Augustza (1808–1879); valamint két külföldi származású hölgy, Zichy Manóné Strachan Charlotte (–1851) és Erdődy Jánosné Raczynska Therese (1820–). A férfiaknál a társaság magját a főrendi ellenzék vezéreként alkotta: Batthyány Lajos, Batthyány Kázmér és Teleki László, akik mindhárman

89 RABATI (szerk.) 2005: 34–35.

90 VACHOTTNÉ 1889: 75–80.

91 LOSONCZY TÓTH 2008: 72–80.

8. kép: Batthyány Lajos gróf portréja, Franz Eybl litográfiája, 1842
(Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok)

a női társaság egy-egy férjezett asszonyával – Zichy Karolinával, Keglevich Augusztával és Liphay Augusztával – kerültek szerelmi viszonyba. Hozzájuk csatlakozott a Zichy nővérek rokona, Zichy Pál, továbbá Orczy Lajos (1804–1855), és a fiatalok közül négy jóbarát: Andrassy Gyula (1823–1890), Bethlen József (1823–1896), Eszterházy István (1822–1899) és Podmaniczky Frigyes. Időnként három férj – Károlyi György, Erdődy János (1794–1879) és Zichy Manó (1808–1877) –, valamint Wenckheim Béla (1811–1879) is tiszteletét tette.⁹² Lehetséges, hogy a metszeten megörökített férfialak az összeszokott társaság egyik tagja, de az is elképzelhető, hogy egészen más irányban kell keresgelnünk.

A beszámolók mindössze egyetlen konkrét támpontot nyújtanak, mégpedig: „Derék bálrendezők, Besze Jánosnak jutott a szerencse a legjobb honleányok egyikével, Károlyi grófnővel eljárhatni a szép népies magyart, mit a grófné mondhatlan kellemel szokott lejtetni.”⁹³ Károlyiné más források szerint is élen járt a magyar tánc népszerűsítésében a főúri társasági körökben: „Legújabb időnkben ily nemzeti érzelemtől lelkesítve lépett ki a derék gróf Károlyi Györgyné is a táncterem közepére, midőn főuraink, különösen báró Wenckheim Béla felhívására, a kaszinói vigalomban legelőször kezdék a népies magyart táncolni, ez alkalommal gróf Károlyi Györgyné volt az első, ki a felhívásnak szíves örömmel engedett.”⁹⁴ Besze János az 1832–1836-os

reformdiéta idején Zemplén vármegye követei mellett írnokként tevékenykedett, ekkor vált az országgyűlési ifjúság ismert alakjává. Később Pest-Pilis-Solt és Esztergom vármegyében politizált, ez utóbbiban ő szervezte meg az ellenzéket.⁹⁵ Vahot Imre szerint barátjánál „széles ez országon nincs népszerűbb, eredetibb kortesvezér, s virágosabb beszédű népszónok”.⁹⁶ Besze volt tehát a bál rendezője,⁹⁷ és ráadásul ő táncolhatott Zichy Karolinával – így kézenfekvő lenne, hogy az ő kettősüket örökítette meg Medve Imre. Ha megnézzük Besze János 1844-ben Friedrich Johann Gottlieb Lieder által készített portréját, bizonyos vonásokat felfedezhetünk a Karolina felé hajoló férfiban. (5. kép) Ugyanakkor, ha egymás mellé tesszük ezt a portrét és a Meszlényi Rudolf-fal azonosított, Kossuth mellett álló férfi ábrázolását, egyértelműnek tűnik, hogy Kossuth mellett nem sógora, hanem Besze János áll. Teljesen nyilvánvaló, hogy a mű-

95 1848-ban képviselővé választották, a szabadságharc után halálra ítélték, de ítéletét végül várfogságra enyhítették. PÁLMÁNY (szerk.) 2002: 108–112.

96 Pesti Divatlap, 1845. október 9. 89o.

97 Besze János 1887-ben, az Arad és Vidéke című vidéki lapban megjelent visszaemlékezésében idézte fel a bál estéjét: „Nagyszerű látványt mutatott a budai nyári színház 1845. november 14-én. Csupa itthon készített szövetekkel Wiener kárpitos által fénypalotává lón a belseje varázsolvá és táncteremmé alakítva, melyben Batthyány Lajosné, Károlyi Györgyné, Csekolicsné, Liphayné, Zichyiné és több számos főúrnó, s több mint 300 táncoló angyalkák, mindannyian itthon kékre festett, itthon termett, szőtt és varrott ruhákban tündökölték.” Besze a hölgyek esetében pontosan megnevezte a Zichy nővéreket és Liphay Leonát; Liphayné alatt feltehetően Liphay Augusztára gondolt; a „Zichyiné” megnevezés pedig minden bizonnyal Zichy Edmund és Zichy Manó feleségeire utalhat. Ez a névsor gyakorlatilag megegyezik a Podmaniczky által felsorolt nőtársasággal. Besze tehát jól emlékezett a korszak meghatározó „hölgykorszorújára”, a november 18-i táncvigalom pontos dátumát azonban eltévesztette, és tévesen állította, hogy Antónia is részt vett ezen az eseményen. HERMANN (szerk.) 2000: 96.

92 PODMANICZKY 1887: 104–105; A társaság mindennapjairól bővebben lásd PODMANICZKY 1887: 105–108.

93 Pesti Divatlap, 1845. november 27. 1188.

94 Pesti Divatlap, 1844. július 7. 32; „Honunk védangyalai, Károlyi és Batthyány grófnők, kik honi kelmékben öltözve, leereszkedő nyájassággal tárgsalának s táncolának személy válogatás nélkül — nem pusztán lejtőst vagy négyest, hanem a legegyszerűbb magyar csárdást is.” Honderű, 1845. augusztus 5. 97.

vészek szinte egy az egyben az 1841-es Franz Eybl-féle Kossuth-portré, (6. kép) illetve a Lieder-féle 1844-es Besze-portré alapján dolgoztak. Tekintettel arra, hogy a *Pesti Divatlap* szerkesztője, Vahot Imre Kossuth mellett Besze Jánossal is közeli baráti viszonyban állt, tévedésről aligha lehet szó. Ebben az esetben viszont a Kossuth körüli másik két férfialak kapcsán is felmerül a lehetőség, hogy nem Kossuth másik sógoráról, illetve Meszlényi Rudolf testvéréről van szó. A szemüveges alak például erősen hasonlít Tóth Lőrinc, a Védegylet jegyzője 1848-ban megörökített alakjára, amely az első népképviselési országgyűlés megnyitására készült – annak ellenére, hogy Barabás Miklós 1845-ös portréján Tóth nem visel szemüveget.

Jelen tudásunk szerint tehát összességében annyit mondhatunk, hogy a metszet közepét a Veszter Sándor *Társalgóját* bemutató párok foglalják el. A kép bal, illetve jobb oldalának középpontjában Zichy Karolina, illetve Meszlényi Terézia látható központi pozícióban. Terézia körül egyfelől Kossuth Lajos, Besze János, valamint Kossuth Zsuzsanna és esetleg Tóth Lőrinc alakja tűnik fel. Karolina társaságában pedig Batthyány Lajos, talán Batthyány Kázmér és Károlyi György, illetve feltehetően a főúri társaság egy másik tagja jelenik meg – netán éppen a fiatal Andrásy Gyula. (7. kép)

Batthyány Lajos és a védegyleti bál

Ahogy Kossuth Lajos és Besze János esetében a művészek korábbi litográfiák alapján dolgoztak, Batthyány ábrázolásánál ez nem ilyen egyértelmű. Az Eybl-féle 1842-es portréval összevetve természetesen felfedezhetők hasonlóságok, de őt mindennek előtt jellegzetes arcvonásai, magas homloka és feltűnő magassága alapján lehet azono-

sítani. (8. kép) „Batthyány mint ember, rendkívül érdekes alak volt, ezerek közt magára ragadta a néző szemeit. Magas, szikár, szép termet, orra római, antik metszésű, ábrázata fehér, halovány, fejét a magas, kopasz, alabástromszínű homloka ragyogóvá tette, világosbarna szakálla mellére hosszan hullámzott alá...” – jellemezte őt Szemere Bertalan.⁹⁸

Batthyány számára a társasági élet nem csupán a szórakozást jelentette, a reprezentáció a „politikacsinálás” természetes, sőt roppant tudatos velejárója volt – még egy jelmezből maskarájának kiválasztása is politikai jelentéssel bírt.⁹⁹ Közéleti szerepvállalásának kezdete, az 1839–1840-es országgyűlés időszaka óta óriási összegeket fordított arra, hogy otthona Pozsonyban, majd Pesten is a társasági élet központjává váljon. Ezek a fogadások, ebédek, bálók és egyéb összejövetelek társadalmilag egyre nyitottabbá, politikailag viszont egyre zártabbá váltak.¹⁰⁰ Mindezekben legfontosabb szövetségese felesége, Zichy Antónia volt.

Batthyány Lajos tagja volt a Védegylet igazgatóválasztmányának, legfontosabb tisztsége azonban a társegylethez, az Ipar-egyesülethez kötötte, amelynek elnöki pozíciójában 1845. augusztus 23-án – távollétében – erősítették meg. 1845 novembere több szempontból is fontos mérföldkövet jelentett életében. Politikai értelemben: egy sikertelen országgyűlés után, a vármegyék megregulázását célzó adminisztrátori rendszer bevezetése közepette, illetve a centralistákkal folytatott belső ellenzéki vita tetőpontján egyre égetőbbé vált a reformerők egységesítésének szükségessége. Ezt a lehetőséget a Védegylet sikerei villantották fel: a kiépülő főkegyleti hálózat szinte minden egyes megyében alapot te-

98 SZEMERE 1990: 128.

99 MELKOVICS 2021.

100 FRIEDREICH 1998: 756; vö. VELKEY 2009.

remtett az ellenzéki politika összehangolására. Nem véletlen, hogy a november 17-i sikeres „seregszemle” után másnap, a bál előtt Batthyány és Kossuth, valamint további 26 ellenzéki vezéregyéniség hosszú megbeszélést folytatott Szentkirályi Móric alispán szálláshelyén, és megtették az első fontos lépést az ellenzék párttá szervezése felé. Határozatot hoztak egy központi bizottmány felállításáról és az országos összefogás megteremtéséről. A részletek kidolgozásával Szentkirályi és Batthyány mellett a távollévő, Kehidán betegeskedő Deák Ferencet bízták meg.¹⁰¹ Ekkor még elsősorban Deákban látták a potenciális „pártelnököt”, de Batthyány vezérszerepe egyre inkább elvitathatatlanra vált.

Magánéleti szempontból: Batthyány alig néhány hónapja, augusztusban tért vissza kalandos – és a feketehimlő miatt csaknem végzetes – közel-keleti útjáról. Október 25-én aztán nagy öröm érte, felesége életet adott negyedik gyereküknek: a három lány után fiúörökösrel bővült a család, ami rendkívüli boldogságot jelentett Batthyány számára.¹⁰² Zichy Antónia minden bizonnyal a szülés vagy valamilyen betegség miatt nem tudott részt venni a védegyeleti táncvигalmon. Ákost Zichy Karolina, illetve a nővérek édesapja, Zichy Károly (1785–1876) tartotta a keresztvíz alá.¹⁰³ Batthyány november 18-

án még nem sejtette, hogy a boldogság hamarosan tragédiába torkollik: Ákos ugyanis december 28-án meghalt, Batthyány lelke pedig teljesen összetört.¹⁰⁴

A védegyeleti bálon tehát Batthyány egy hosszú ellenzéki megbeszélést követően, felesége távollétében, családtagjai és elvbáráta társaságában vett részt. A litográfia tanúsága szerint Karolina környezetében szórakozott. Batthyányt és sógornőjét szorosabb szálak fűzték egymáshoz. Az intim viszony létezésére Batthyány búcsúlevele és Antónia visszaemlékezése is egyértelműen utal. „Ezekben a sorokban ismétlem meg Neked mélyen átértett kifejezését forró hálámnak és tiszta szerelmed minden kincse iránti csodálatomnak, amelyet megérdemelni sohasem tudtam; és oly igaz, mint az, hogy a halál küszöbénél állok, hogy csupán ennek a bűnnek a tudata az, amit a sírba magammal viszek” – így szóltak a búcsúszavak.¹⁰⁵ Antónia pedig a következőképpen emlékezett vissza férje mondataira október 5-i utolsó találkozásuk alkalmával: „Köszönöm neked minden jószágodat, te mindig jó angyalom voltál, bocsátsd meg nekem minden szomorúságot, melyet okoztam neked és békülj ki C[aroline-nal] is. Bocsátsd meg neki is.”¹⁰⁶ Ezen vallomásokon kívül további közvetett vagy közvetlen utalások is árulkodnak Batthyány és Karolina viszonyáról – valamint lehetséges közös gyermekeikről. Ilyen például Széchenyi István naplóbejegyzése az 1841. november 18-án született Károlyi Gábor vonatkozásában: „Annyit küszködtem, hogy egy kicsit megszelídítsem. Keresztvíz alá tartottam a gyermeket, előszeretettel minduntalan meghívom... civakodom... igazán semmiért. Nagyon boszszant.”¹⁰⁷ További árnyalatot ad Batthyány

101 VARGA 1982: 1193; MOLNÁR 2007: 224–225; Kossuth Zsuzsanna szerint testvére határozottabb fellépést kívánt, de akaratát nem tudta keresztülvinni: „határozta kukkot! Azaz végezték, hogy máskor fognak végezni és az egésznek kimenetelét ismét a monstruózus eszű, de hanyag Deák Ferencről függeszték fel.” RABATI (szerk.) 2005: 86.

102 HERNÁDY 2015: 94–95; Zichy Antónia „szeretett férjét oly régen nélkülözött, s mindenektől forrón óhajtott azon örömben részesíté, miszerint óméltóságának az újonnan született honpolgárkában fényes nevének, honférias erényeinek s tetemes vagyonának örökösét szemlélnie adatott”. Honderű, 1845. október 28. 338.

103 Honderű, 1845. november 4. 358.

104 MOLNÁR 2007: 226–227.

105 URBÁN 2007: 476–477.

106 URBÁN 2007: 476.

107 SZIN 1842. január 22.

Teleki Lászlóhoz írt levele, amely az 1847. március 28-án született Károlyi Pálmára utalhat: „Feleségemnek mondd, hogy Lipcsé[ből] írtam neked, hogy 12-én jövök, [...] A kis grófnő [értsd: Karolina] jól van, és köszöntet; örvendek, hogy szerencsére ide érhetett, mindennap várjuk a curiért [értsd: hírnököt].”¹⁰⁸ Az elemzett metszet kettejük egy elkapott pillanatát rögzíti, korántsem direkt módon, de jelképesen annál inkább.

Zárszó

A védegyleti táncvivalomról készült metszet tehát a Védegylet első évfordulós közgyűlését övező, 1845. november 16–18-a között megrendezett háromnapos ünnepsorozatnak állít emléket. Olyan ritka alkotás, amely a nemzetté érés társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális szempontból is szimbolikus pillanatát rögzíti. Megszületését Vahot Imre és a *Pesti Divatlap* megrendelésének, valamint Medve Imre és Vidéky Károly művészetének köszönhetjük. Különös jelentőségét az adja, hogy a reformkor főszereplőit szinte egyedülálló módon „mozgásban” mutatja be. A középpontban álló két ünnepelt hölgy – Zichy Karolina és Meszlényi Terézia – társaságában feltűnik az 1840-es évek két, egymással egyre szorosabban összedolgozó vezéralakja: a nemesi hierarchia csúcsáról érkező Batthyány Lajos, valamint annak aljáról felkapaszkodó Kossuth Lajos. Batthyányt a metszet egy olyan időpillanatban örökíti meg, amikor politikai értelemben egyre egyértelműbben az országos ellenzék élére kerül, miközben

magánéletileg a fiúörökös születésének öröme munkál benne. Jelenlegi tudásunk szerint ez az egyetlen olyan ábrázolás, amely nem utólagos rekonstrukció, és közösen ábrázolja Batthyányt a Zichy nővérek egyikével. A sors fintora, hogy nem a felesége, Antónia, hanem sógornője, Karolina mellett szerepel – aki felé érdeklődő, sanda tekintetét veti.

Irodalomjegyzék

- CSORBA Z. (1974): *Egressy Béni*. – Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei II. Rákóczi Ferenc Könyvtár, 52 pp.
- DOBSZAY T. (2019): *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei, 1790–1848*. – Budapest, Országgház Könyvkiadó, 508 pp.
- FÁBRI A. (2009): *Hétköznapi élet Széchenyi István korában*. – Budapest, Corvina Kiadó, 192 pp.
- FRIEDREICH E. (1998): Gróf Batthyány Lajosné. – *Vigilia* 63(10): 753–763.
- FÜZES M. (1990): *Batthyány Kázmér*. – Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 214 pp.
- FÜZES M. (szerk.) (2006): *Dokumentumok gróf Batthyány Kázmér közéleti tevékenységéről*. – Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 240 pp.
- GERSZI T. (1960): *A magyar kőrajzolás története a XIX. században*. – Budapest, Akadémiai Kiadó, 316 pp.
- HERMANN R. (szerk.) (2000): *Szószerk és csatater. Politikusi naplók és visszaemlékezések, 1848–1849*. – Budapest, Balassi Kiadó, 570 pp.
- HERNÁDY ZS. (2015): „Nődek jelentsd szíves tiszteletemet”. Gróf Batthyány Lajosné Zichy Antónia és Deák Ferenc kapcsolata. – In: KISS G. (szerk): *„Jól esik köztetek lenni...”*. Női sorok, szerepek Deák Ferenc környezetében. Zalaegerszeg, Zalaegerszegi Millecentenáriumi Közalapítvány, pp. 91–109.
- HORVÁTH M. (1872): *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben II*. – Pest, Ráth Mór, 616 pp.
- JÓZSA A. & KRÁHLING J. (2010): A budai nyári színpör. – *Műemlékvédelem* 54(1–6): 109–113.

¹⁰⁸ MOLNÁR 2007: 670; „Az éltemnek minden öröme végképp oda van, és barátod inntúl csak sajnálatod[ra] méltó életét fogja élni. Meg fogsz érteni. De nem is az én jövőmről van szó – számomra nincs – hanem egy szegény elálmított asszony [értsd: Karolina] jövőjéről, sorsáról, végveszélyéről.” MOLNÁR 2007: 661; vö. VELKEY 2009: 83–89.

- KAPOSI E. (1979): Szöllősy Szabó Lajos élete és munkássága, 1803–1882. – *Táncstudományi Tanulmányok* (1978–79) 10: 145–187.
- KAPOSI E. (1991): A táncmesterség és a 19–20. századi társastánc-kultúra nemzeti vonásai hazánkban és Európában. – In: HOFER T. (szerk.): *Népi kultúra és nemzettudat. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, Magyarországtudató Intézet, pp. 105–120.
- KOCH L. (1966): *A budai nyári színikör*. – Budapest, Színháztudományi Intézet – Országos Színháztörténeti Múzeum, 260 pp.
- KÓKAY GY. (szerk.) (1979): *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. – Budapest, Akadémiai Kiadó, 832 pp.
- KOSÁRY D. (1942): Kossuth és a Végelet. – *A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve* (1942): 421–536.
- KOSÁRY D. (2002): *Kossuth Lajos a reformkorban*. – Budapest, Osiris Kiadó, 530 pp.
- LOSONCZY TÓTH Á. (2008): *Egy boldog mennyaszszony levelei. Meszlényi Terézia és Tanárky Augusta levelezése*. – Győr, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, 130 pp.
- MELKOVICS T. (2021): Batthyány Lajos mint Abd el-Kader – avagy egy algériai muszlim szabadsághős szerepében. – In: VARGA ZS. & MELKOVICS T. (szerk.): *Szabad nemzet szabad hazában. Tanulmányok a polgári átalakulás és a nemzeti modernizáció kérdéseiről Erdődy Gábor 70. születésnapjára*. Budapest, L'Harmattan, pp. 257–264.
- MOLNÁR A. (2007): *Viam meam persequor. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökséig. Politikai életrajz, 1807–1848. Beszédék, levelek, írások, 1824–1848*. – Budapest, Osiris Kiadó, 600 pp.
- MOLNÁR A. (szerk.) (2007): *Saját utamat jártam. Batthyány Lajos miniszterelnök, 1807–1849*. – Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 176 pp.
- PÁLMÁNY B. (szerk.) (2002): *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja*. – Budapest, Magyar Országgyűlés, 1370 pp.
- PODMANICZKY F. (1887): *Naplótöredékek II. 1824–1886*. – Budapest, Grill Károly, 384 pp.
- PRÁGAI A. & RADVÁNYI O. (2023): *A reformkor művészete. Festészet*. – Budapest, Vince Kiadó, 160 pp.
- RABATI M. (szerk.) (2005): *Meszlényiné Kossuth Zsuzsanna, 1817–1854. Dokumentumok a Kossuth család életéből*. – Budapest, Novoprint, 380 pp.
- SZABAD GY. (1977): *Kossuth politikai pályája*. – Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 210 pp.
- SZEMERE B. (1869): *Szemere Bertalan összegyűjtött munkái I. Naplóm*. – Pest, Ráth Mór, 352 pp.
- SZEMERE B. (1990): *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból*. – Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 734 pp.
- SZIN (2002): *Széchenyi István. Napló*. – Budapest, Osiris Kiadó, 1336 pp.
- SZÓZATOK (1847): *Magyar Szózatok*. – Hamburg, 410 pp.
- T. ERDÉLYI I. (szerk.) (1985): *Erdélyi János. Úti levelek, naplók*. – Budapest, Gondolat Kiadó, 518 pp.
- TÓTH Á. (2005): *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. – Budapest, L'Harmattan, 296 pp.
- URBÁN A. (2007): *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála*. – Budapest, Argumentum Kiadó, 506 pp.
- VACHOTTNÉ M. (1889): *Rajzok a múltból. Emlékiratok I*. – Budapest, Aigner Lajos, 360 pp.
- VARGA J. (1982): Batthyány és a jobbágyfelszabadítás. – *Századok* 116(6): 1193–1228.
- VELIKY J. (2006): Batthyány Kázmér a Végelet éln. – In: ÓDOR I. & ROZS A. (szerk.): *Gróf Batthyány Kázmér (1807–1854) emlékezete*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, pp. 29–38.
- VELIKY J. (2006): *Hogyan polgárosodott a magyar arisztokrácia? Batthyány Kázmér társadalmi és politikai szerepkörei*. – *Századok* 140(3): 751–787.
- VÉLKEY F. (2009): „Este társaság hozzánk. Batthyányval sokat beszélünk.” Széchenyi és Batthyány közös-közélete társas- és magán-színtereken. – *Aetas* 24(1): 51–94.

ERDŐDY GÁBOR

„Magyarországnak nem marad más hátra, mint önvédelméről gondoskodni”¹

GRÓF BATTHYÁNY LAJOS ÉS A KÜLPOLITIKA

Az 1848. július 1-jén útjára indult *Kossuth Hírlapja* programadó külpolitikai elemzése a következőképpen határozta meg a liberális magyar politikai elit és egyben a Batthyány-kormány külpolitikai gondolkodásának és gyakorlatának ars poeticáját: „A világesemények hatása nem szorítkozik egyes nemzetekre. Az ösztönöknek és érzelmeknek, a szellemi és anyagi szükségnek egy közös idegzete vonul végig az egész emberiségen. Éghajlat, faj és műveltségi fokozat e szükségnek csak mértékét módosítják. Ugyanezért, ki a népek életében felmerülő jelenetek kölcsönhatását nem látja, az politikai ügyekben soha nem lesz képes magát kellően tájékozni. A világesemények színpadán nincsen elszigetelt cselekvény... s nincs nemzet, mely a világesemények befolyása elől elzárkózhatnék. A külföld tehát annál nagyobb fontossággal bír reánk nézve, mert a népek egyetemes életének fejleményeiben rejlenek saját végzeteink.”²

Magyarország és Ausztria alkotmányos átalakításáról birodalmi, európai kontextusban

A magyar polgári nemzetállam megteremtését legfőbb célkitűzéseként megjelölő Batthyány Lajos az országos politikálás színpadára lépve a kezdetektől a fentiek szellemében fogalmazta meg a közönség

számára iránytűnek szánt gondolatait. A nemzetközi erőviszonyok pontos ismeretéből kiindulva az 1839. november 18-án hivatalosan is megalakult főrendi ellenzék³ alakuló ülésén meghirdetett, kiérlelt nemzeti liberális programja koncepcionális alapelemét a Habsburg Birodalmon belül (annak részét képező) teljes önkormányzattal rendelkező (független) alkotmányos magyar királyság megteremtése képezte. A nemzetiségi és külpolitikai kérdésekkel kapcsolatos ellenzéki magyar politikai gondolkodás lényegét, súlyos dilemmáit is megfogalmazó báró Wesselényi Miklós 1843-ban *Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében* címen megjelent munkájának üzenetével teljes egyetértésben meggyőződéssel vallotta, hogy Ausztria és Magyarország elválaszthatatlanul összetartoznak, mert külön-külön nem állhatnak meg, s csak közösen van jövőjük Európában. Az Ausztriával fennálló szerves összetartozás szükségességének elismerését ugyanakkor összekapcsolta a Birodalom átfogó reformjának követelményével. 1844. november 10-én a rendi országgyűlésen a Főrendiházban elmondott beszédében rámutatott arra, miszerint Magyarországra nézve „barometrum azon viselete a kormánynak, melyet az ausztriai örökös tartományok irányában követ. Míg ott a dolognak mostani rendszere fog fennállani, addig meg lehetünk győződve... miként a dolognak természetes fekvése szerint le-

1 Gróf Batthyány Lajos levele. *Kossuth Hírlapja* 1848. 94. sz. október 18.

2 Külföld. 1848. július 1. – *Kossuth Hírlapja* 1. 1. sz. 4.

3 MELKOVICS 2020: 78–90.

hetetlenségnek látszik, hogy a bécsi kormány a fejlődés irányát támogassa.⁷⁴

Az abszolutisztikus kormányzati rendszer felszámolását, az alkotmányos szisztema örökös tartományokra kiterjedő érvényesítését a magyarországi kibontakozás elengedhetetlen feltételeként jelölve meg 1847. december 7-i válaszfelirati felszólalásában kifejtette: „Én előttem axióma, hogy tudniillik egyáltalában nem fér meg ugyanazon kormánypálca alatt az uralkodás korlátlan rendszere a korlátozottal anélkül, hogy ezen két inkompatibilitás egymásra corrosive ne hasson [...] Szerintem nem megy ki egyre: vajon a mutatkozó alkotmányos mozgalmak oda viszik-e a dolgot az örökös tartományokban, hogy maholnap az egyik tartomány alkotmányos biztosítékul szolgáljon a másíknak? Vagy hogy ezek ezentúl is elnyomatván, egy felül az irigység, más felül a lenézés tovább is függőben engedje maradni életük felett Damoklész kardját.”⁷⁵

A remélt békés átalakulás kívánatos útjának felvázolása közben Batthyány nem tévesztette szem elől az átalakulás útjában álló, annak sikerét veszélyeztető akadályokat sem. Különös fenyegetésként tekintett a horvát kérdés alakulására. Pest megye közgyűlésén elhangzott 1845. november 11-i felszólalásában rámutatott a zágrábi magyarelles szervezkedés bécsi kapcsolataira, s vezetőit a láthatatlan kamarilla eszközeinek nevezve arra figyelmeztetett, hogy az orosz hatalommal való együttműködéstől távolról sem elzárkózó osztrák kormányzat a magyar és horvát érdekek egymás elleni kijátszásával olyan veszélyes játékba kezdett a magyar alkotmány ellen, amely hosszabb távon a Habsburg-udvar szempontjából is komoly kockázatokat rejt magában.⁶

A Habsburg Birodalmon belüli ellentmondásos fejlemények nyomán követése közben Batthyány prioritást tulajdonított a nemzetközi összefüggések magyarországi változásokra gyakorolt hatásának. Az európai történeket értelmezve már korán felfigyelt a kontinens fejlődésében bekövetkező közeli nagy fordulat érlelődésére. Egy 1844. július 16-án lakásán tartott ellenzéki megbeszélésen arra figyelmeztetett, hogy „csak az ébredő örök okos felhasználásával lehet azt a vihart lecsillapítani, mely Európa politikai horizontján már jelentkezik, s előbb-utóbb ki kell törnie.”⁷⁷ A radikális forogatókönyvvel elkerülendő lehetőségként számolt, de fontosnak tartotta szem előtt tartani és felkészülni arra a helyzetre is, amikor bekövetkezhet, hogy Magyarország és a birodalom alkotmányos átalakulását erőszakos európai változások segítik elő, azaz az alkotmányos kibontakozást forradalmi fejlemények mozdíthatják ki a holtpontról. Ennek jegyében alakította kapcsolatait, vette fel 1847 januárjában az együttműködés szálait az itáliai ellenzékkel.⁸ S a történelmi adottságok objektív számbavételének képességét jelezte többek megrökönyödését kiváltó reagálása a februári párizsi események hírére. Legtöbb kortársától eltérően ugyanis a forradalom tényét lelkesen fogadta, hangsúlyozva: „Ez a hír engem nem búsit [...] Lajos Fülöp megérdemelt bukásával a szabadság egész Európában nyert.”⁹

Batthyány figyelme egyre erőteljesebben a külpolitika felé fordult, az ellenzék, majd az általa vezetett kormány külpolitikai koncepciójának kidolgozásában befolyása alapvetően érvényesült. Kossuthal szoros együttműködésben tudatosan készült a nemzetközi erőviszonyok 1848 tavaszán bekövetkező pozitív változásai által kínált rendkívüli lehe-

4 ERDŐDY 1998: 97–99.

5 ERDŐDY 1998: 99–101.

6 ERDŐDY 1998: 22, MOLNÁR 2007: 223–224.

7 MOLNÁR 1996: 151.

8 MOLNÁR 2007: 231–232, ERDŐDY 2002: 59–60.

9 MOLNÁR 1996: 153.

tőségek kihasználására. 1847. november 22-i beszédében előrevetítette, hogy „a közelebbi háború elvek háborúja leend, és hogy azon két jelszó, amely bizonyos idő óta két ellenes táborra osztotta a státustudomány és a szónak férfiai, maholnap lobogókon lesz olvasható, melyek után rohanandnak Európa majd minden hadseregei”.¹⁰

A Batthyány által vezetett magyar liberális ellenzék elsősorban az itáliai, a franciaországi és a német térségben lejátszódó eseményeknek tulajdonított jelentőséget,¹¹ s ezek összefüggésrendszerében helyezte el a Habsburg Birodalmon belül lezajló változásokat. A kontinentális méretű tavaszi forradalmi átrendeződés folyamatában pontosan feltérképezte a Pest–Pozsony–Bécs háromszög reakcióiban megnyilvánuló kölcsönhatások rendszerének meghatározó szerepét, s az idő minőségét felismerve ki is használta az abból kínálkozó lehetőségeket a forradalmi átalakulást biztosító alapvető döntések pozsonyi (országgyűlési) és bécsi (udvari) elfogadtatása szolgálatában. Egykori helyzetértékelésük lényegét foglalta össze Kossuth Lajos 1848. április 16-án kelt utolsó követjelentése: „Bécsi polgártársainknak, különösen a bécsi egyetemnek lehet köszönni, hogy azon rendszer, melyet Metternich képviselt [...] megdőlt [utalás a március 13-i bécsi forradalomra] – nemzetünké volt az ösztönző, a tájékozó szó, mely a bécsiek lelkét keresztül rezgé [utalás Kossuth március 3-i beszédére, amelyben alkotmányt követelt az örökös tartományok számára is], a bécsieké volt az első tett, mely mozgalmainknak lökést adott, ők vért ontottak a szabadságért”, „a magyar küldöttség megjelenése (a magyar parlamenti küldöttség március 15-i bécsi látogatása) pedig Ausztria számára az alkotmány megadásának perce volt.”¹²

10 ERDŐDY 1982: 1252.

11 ERDŐDY 1988: 10–24.

12 SZABAD 1977: 114.

Az áprilisi törvények és Magyarország közjogi/külpolitikai mozgástere

Az 1848. évi áprilisi törvények V. Ferdinánd általi uralkodói szentesítését követően megalakult első független és felelős magyar kormány élén álló Batthyány Lajos generációs küldetésének tekintette a Szent Szövetség-i rendszert felváltó liberális Európába egyenrangú partnerként beilleszkedő, a szabad népek családjába visszatérő Magyarország megeremelését. Eszménye a monarchikus demokrácia volt, Magyarország birodalmon belüli státuszának kívánatos formáját a tiszta perszónálunióban álmodta meg. Közjogi felfogását két alaptörvény – a Habsburg Birodalom megbonthatatlan egységét rögzítő Pragmatica Sanctio, valamint a Magyar Királyság birodalmon belüli önrendelkezését (függetlenségét) deklaráló 1790/X. törvénycikk – határozta meg. A több irányban kötött kompromisszumok eredményeként megszületett áprilisi törvények azonban kerülték a közjogi státusz egyértelmű definícióját, az egyes szakkérdések kapcsán megalkotott paragrafusok között pedig a perszónáluniónál szűkebb és tágabb értelmezések egyaránt megfogalmazódtak. A stratégiai jelentőségű birodalmi hadsereg fennállása és működtetése kérdéseiben továbbra is érvényben maradtak korábbi abszolutisztikus uralkodói jogok. A nádori kompetencia körülírása során ugyanakkor az uralkodó Magyarországtól távol tartózkodása esetén (ami felettebb gyakran fordult elő a mindennapokban) István főherceget valódi *alteregó*ként, királyi jogok gyakorlásával ruházták fel. A birodalmi kapcsolatok szempontjából legizgalmasabb rendelkezést a sajtótörvénynek a sajtóvétségeket meghatározó és körülíró I. fejezete jelentette, amelynek 6. paragrafusa szerint sajtóvétséget követ el az, aki „a sanctio

pragmaticánál fogva megállapított, s az uralkodóház közösségében létező birodalmi kapcsolatok tetteles felbontására izgat”. A büntetendő cselekedetek felsorolásába beépített közjogi vonatkozású megállapítás valójában a birodalmi kapcsolatok rendkívüli horderejű újrafogalmazását jelentette, amikor megteremtette annak alkotmányos törvényi alapját, hogy a császári és királyi cím birtoklását megosztva azonos időben más foglalja el az osztrák császári és más a magyar királyi trónt.¹³

A Habsburg-udvar határozott ellenállása következtében az áprilisi törvények nem tartalmazták az önálló magyar külügyminisztérium létrehozását. A diplomáciai kapcsolatok alakítását és ápolását az uralkodó továbbra is egységes birodalmi ügynek tekintette, és fenntartotta magának a külügyek irányításának és a diplomáciai kar működtetésének kizárólagos jogát. Sajátos megoldásként született meg ugyanakkor a király személye körüli minisztérium, amelynek vezetésére herceg Esterházy Pál kapott megbízást. Batthyány különös jelentőséget tulajdonított a korábbiakban Metternich londoni követeként működő és a nemzetközi diplomáciai körökben komoly megbecsülésnek örvendő főúr szerepvállalásának, amitől azt remélte, hogy előmozdíthatja az új magyar kormány külföldi elfogadottságát. A kinevezés hazai belpolitikai üzenetével pedig arisztokrata társai és a konzervatív körök megnyugtására kívánt gesztust tenni. Az 1848/III. törvény cikk 13. §-a előírta, hogy a megbízott miniszter „folyvást Ő Felségének személye körül lesz, s mindazon viszonyokban, mellyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik, befolyván, azokban az országot felelősség mellett kép-

viseli”. A valóságban Esterházyt a kezdetektől külügyminiszternek tekintették, és hivatalos levelezésében a szorult helyzetben lévő bécsi kormány is úgy szólította.¹⁴

A Batthyány-kormány tavaszi külpolitikai koncepciója az orosz fenyegetéssel szembeni ellensúly keresése jegyében

Bár törvényileg deklarált magyar külügyminisztérium nem létezett, a valóságban Batthyány a kezdetektől határozott lépéseket tett az önálló magyar külpolitika megfogalmazására és megvalósítására. A hivatalba lépő magyar kormányzat Magyarország szempontjából összességében kedvezőnek ítélte a nemzetközi fejlemények alakulását, de a kezdetektől számolt az újonnan kiküzdött magyar pozíciókra leselkedő fenyegetésekkel. Az 1848. április 12-én, Pozsonyban megtartott első alakuló minisztertanácsi ülés kiemelten foglalkozott a külpolitikai vonatkozású fejleményekkel. A Felvidéken tapasztalt szlovák mozgolódást a valójában túldimenzionált pánszláv fenyegetés kontextusából kiindulva és a Magyar Királyságon belüli kisugárzásának lehetséges következményeit sorra véve értelmezte. Különösen aggasztónak nevezte a Duna torkolatánál fekvő tartományok helyzetének alakulását, s a regionális változások összeurópai kisugárzására irányította a figyelmet, amikor megállapította: „az al-dunai tartományokban megindult mozgalmak, ha kitörésig menének, szomszédsági és nyelvi és vallás rokonsági kapcsolatuknál fogva a magyar és horvát határőrvidékre s Horvátországra, sőt Magyarországon felvidékeire egészen Ga-

13 SZABAD 1977: 129., URBÁN 1986: 34–44., KOSÁRY 1999: 10–12., HERMANN 2016: 75–76.

14 HAJNAL 1957: 20–29., URBÁN 1986: 310–313., GERGELY 2001: 119–121.

lúciáig oly zavaró befolyást gyakorolhatnának s oly gravitációs irányt vehetnének, mely Magyarországon az új formák organizációjára, s ezzel az ország erejének kifejtésére múlhatatlanul megkívánt közrend és nyugalom fenntarthatóságát nagyon kétségessé teszi, az ausztriai birodalom bomlódását előmozdíthatná, az angol befolyást az al-dunai tartományokban csökkenthetné, a török birodalmat veszélyes illúziókba sodorhatná,” azaz összességében „könnyen európai háborúhoz vezethetne.”¹⁵ A Batthyány-kormány – a miniszterelnök mellett Kossuth Lajos és Deák Ferenc által is lényegbevágóan alakított – külpolitikai stratégiájának kiindulópontját, alapelemét a magyar politikai elit gondolkodásába a reformkor óta mélyen beágyazódott, a cári Oroszországtól és a pánszláv agitációtól való félelem képezte. Szentpétervár Ausztria által ellensúlyozatlanul maradt al-dunai expanziójának felerősödését már Kossuth Pest megyei követutasítása érvelése középpontjába állította. Az északi hatalommal szembeni ellensúlyt, potenciális szövetségest a minisztérium tagjai egybehangzóan Angliában keresték, mivel úgy ítélték meg, hogy a két fél érdekei a kritikus térségben messzemenően egybeesnek. A Londonnal kapcsolatfelvételt kezdeményező hivatalos jegyzékében az orosz terjeszkedéssel szembeni közös érdekeket középpontba állító, s az angol kereskedelem számára vonzó lehetőségeket felkínáló magyar érvelés nagy hangsúlyt helyezett a március/áprilisi magyarországi átalakulás békés, alkotmányos jellegének bemutatására. Kiemelte, hogy a Habsburg-uralkodó által szentesített törvények eredményeként az európai értékek alapján újjászületett Magyar Királyság a sok irányból (kívülről és belülről egyaránt) léteben fenyegetett Habsburg Birodalom

fenntartásának legerősebb támasza, legfőbb garanciája. Rámutatott ugyanakkor arra is, hogy megjelölt történelmi küldetésének teljesítését az orosz expanziós törekvések komolyan fenyegetik, amivel szemben érdemi támogatást igényelt. A brit külügyminiszter, Lord Palmerston által ellenjegyzett, udvarias hangnemben megfogalmazott semmitmondó londoni válasz azonban egyértelműen elhatárolódott a magyar fél önálló diplomáciai tényezőként történő elismerésétől és elutasította az együttműködést.¹⁶

A tavaszi magyar külpolitikai koncepció a Habsburg Birodalom kereteit megőrizve törekedett az önálló politikázás lehetőségének megteremtésére. Az útkeresés jegyében Batthyány kiemelten kezelte a román fejedelemségek (Havasalföld és Moldva) megnyerésének kérdését, a Czartoryski herceg vezetésével működő lengyel emigrációval bizalmas kapcsolatot ápolva megkülönböztetett rokonszenvet érzett a lengyel függetlenségi törekvések iránt, és rendkívüli – Magyarország pozícióját messzemenően befolyásoló – jelentőséget tulajdonított az itáliai és a német térségbeli forradalmi mozgalmaknak. Megkülönböztetett érdeklődéssel kísérte a franciaországi helyzetnek az európai fejlődést szerinte meghatározó mértékben befolyásoló alakulását, a különböző csatornákon megvalósuló folyamatos kapcsolattartás mellett azonban nem érezte elérkezettnek az időt a hivatalos kapcsolatok felvételének kezdeményezésére. Óvatos hozzáállását indokolta, hogy a magyar kormánykörök egyelőre bizonytalannak ítélték a francia köztársaság külpolitikai szerepvállalását és annak várható angliai fogadtatását, miközben komoly fenntartásokkal és fokozódó nyugtalansággal követték a Pá-

15 ERDŐDY 2002: 106–107., HAJNAL 1957: 30–33., 41–47, URBÁN 1986: 302.

16 HAJNAL 1957: 30–40., SZABAD 1977: 133–135., VARGA 1982: 93., URBÁN 1986: 107–108., ERDŐDY 1988: 35–38., KOSÁRY 1999: 220–240.

rizs nemzetközi akcióképességét végletesen korlátozó belpolitikai válság elmélyülését, a súlyos társadalmi ellentétek újabb forradalmi robbanással fenyegető kiéleződését.¹⁷

A Habsburg Birodalom súlyos, széthullását felidéző válsága

A magyar külpolitikai gondolkodásban alapvető változásokat eredményeztek 1848 májusának a nemzetközi és a birodalmi háttér radikális átrendeződését előidéző eseményei. Az új, nyári koncepció megfogalmazásához a május 15-én lezajlott újabb (radikális demokratikus) bécsi forradalom jelentett kiindulópontot, amely elől az osztrák császár saját fővárosából menekülni kényszerült, s ideiglenesen Innsbruckba tette át székhelyét. Mindeközben a Habsburg-hadsereg folyamatos defenzívába szorult Észak-Itáliában, s gyakorlatilag elveszítette a Piemont által is támogatott tartományokat: Lombardiát és Velencét. A szláv nemzetiségi mozgalmak által belülről is gyengített Osztrák Császárság a teljes szétesés képét mutatta. „Akkoriban az látszott volna fantasztikusnak, ha valaki azt jósolta volna, hogy két év múlva az osztrák birodalom teljes deszpotikus egységben fog állni” – állapította meg Hajnal István a Batthyány-kormány külpolitikájáról írt nagy jelentőségű munkájában.¹⁸

A német egységtörekvések kiteljesedésének ígéréte

A Habsburg Birodalom súlyos, létét kikezdő válságával párhuzamosan bontakozott ki a kiteljesedés lépcsőfokához elérkező német

egységmozgalom. Május 18-án a Majnamenti Frankfurtban megkezdte működését az egységparlament, melynek munkájában német Ausztria követői is aktívan részt vettek, s amely ideiglenes birodalmi kormányzónak (*Reichsverweser*) Habsburg János főherceget választotta meg. 1848 tavaszán és nyarán Bécsben a nagy német hangulat dominált, és több befolyásos politikus is számolt Ausztria német egységhez történő csatlakozásával. János főherceg július közepén kifejtett álláspontja szerint „az osztrák monarchiában minden nemzet egyenlő őfelsége előtt. Ezeknek testvérisége s a Németországgal egyesülés minden érdekek erős alapja.”¹⁹

A német egységállam közelinek látszó megszületésének kiemelkedő európai jelentőséget tulajdonító Batthyány és minisztertársai az új közép-európai nagyhatalomban Magyarország legjelentősebb, leghatékonyabb szövetségesének megjelenését üdvözölték. Pest-Buda képviselőletében sietve Frankfurtba delegálták Szalay Lászlót, valamint Pázmándy Dénest, akiknek megbízólevelét a teljhatalommal felruházott István főherceg nádor és az osztrák minisztérium is hivatalosan ellenjegyezte. A magyar politikusok szemében Európa szabadsága, Németország egysége és Magyarország önállósága egymást kölcsönösen feltételező tényezőként jelent meg. Álláspontjukat Szalay László augusztus 12-én Leiningen Károly herceghez írott levelében a következőképpen fogalmazta meg: „A független Magyarország Németország egységének egyik legerősebb biztosítója. Mi Magyarország önálló kifejlését, mi annak megerősödését előmozdítja, ugyanaz elősegíti az egységes szabad Németország hatalmát is.”²⁰ A magyar köve-

17 HAJNAL 1957: 100–101., ERDŐDY 1988: 56–58., KOSÁRY 1999: 35–36.

18 HAJNAL 1957:16.

19 ERDŐDY 1988: 89.

20 WALDAPFEL 1962: 31.

teket a Pál-templomban ülésező parlament őszinte lelkesedéssel, a pánszlávizmussal szembeni szövetségesükként fogadta. Munkája során magyar szempontból különös jelentőséggel bíró határozatot fogadott el arról, hogy azok a Németországhoz csatlakozó és annak részét képező államtestek, melyeknek uralkodója a német birodalom határain kívüli státusszal is rendelkezik (mint például a porosz király Posenben), kapcsolatukat a tiszta perszónalunio alapján határozzák meg. Ez a megoldás pedig teljes mértékben megfelelt Batthyányék elképzeléseinek.²¹

A német egység létrejöttét a kortársak a rendkívül összetett és ellentmondásos nemzetközi folyamatok egyik lehetséges alternatívájának tekintették, s a pozitív kibontakozást nem csak a forradalmi átalakulás hívei ítélték reális forgatókönyvnek. A frankfurti alkotmányozó nemzetgyűlés sikerével, az európai politikai helyzet alakulását messzemenően befolyásoló új tényező megjelenésével az ellenforradalom hívei is komolyan számoltak. A forradalmi elfogultsággal semmiképpen nem vádolható orosz külügyminiszter, Karl Vasziljevics Nesselrode 1848. április 18-án kelt hivatalos jelentésében a következőképpen értékelte a kialakult helyzetet és a kilátásokat: „Ausztria szétszaggatva, legyengülve – megszűnt korábbi pozícióját őrizni Európában, helyette egy egységes, demokratikus hatalommal állunk szemben, mely alkalmas arra, hogy komoly nehézségeket okozzon.”²²

A Buda-központú Habsburg Birodalom programja

Batthyány és társai kötelességüknek tettek eleget, amikor a közép-európai s egyben összeurópai hatalmi átrendeződés egyértelmű jeleit megtapasztalva és kormányzati felelősségüket szem előtt tartva vállalkoztak a Magyar Királyság helyének meghatározására. Sürgették az Innsbruckba menekülni kényszerült uralkodó Budára költözését, mert meg voltak győződve arról, hogy a magyarság rendelkezik olyan birodalom megalakításának adottságaival, amely képes átvenni a Habsburg-monarchia funkcióját Európa egyensúlyrendszerében. A Buda-központú Habsburg Birodalom küldetését az orosz terjeszkedés, valamint az esetleges német hódítási vágyak megfékezésében határozták meg. A Habsburg-udvar Budára történő áthelyezésének lehetősége nem volt idegen magától az uralkodó családtól és környezetétől sem. Karl von Hummelauer, az osztrák kormány jogi szakértője londoni tanácskozásai során az angol királynő jogi tanácsadójának kifejtette, miszerint „az a hit él Ausztriában, hogy új birodalmat kell alapítani, melynek első időkbén feladata, hogy dicsőséggessé tegye régi nevét, s éppen ezért Magyarországot teszi az új állam magjává, és ha szükséges, még fővárosát is oda helyezi.” Batthyányék pontosan látták, hogy a tervezett államalakulat csak akkor képes küldetésének eleget tenni, ha sikerül a nemzetiségekkel megegyezésre jutni, s a szomszédos fejedelemségeket megnyerni.²³

21 HAJNAL 1957: 48–66., ERDŐDY 1988: 87–96., URBÁN 1986: 314–336., KOSÁRY 1999: 37–39., GERGELY 2001: 319–400.

22 ERDŐDY 2002: 108.

23 URBÁN 1986: 319–321., KOSÁRY 1999: 18–22., ERDŐDY 2002: 118–119., HERMANN 2006: 71–72.

A pozitív kibontakozást fenyegető veszélyekről

A reményteli várakozások közepette Batthyány és munkatársai pontosan érzékelték az európai folyamatokban mutatkozó negatív tendenciákat, valamint a március 23-án horvát bánná kinevezett Josip Jelačić nyíltan ellenséges és törvénytörő fellépését a háttérből ösztönző és támogató Habsburg-ellenforradalom készülődését is. Dokumentumok sora igazolja, hogy gondolkodásukat távolról sem naiv illúzió jellemezte.

A minisztérium magyar nemzethez intézett május 19-i proklamációja rávilágított arra, hogy: „Európai események segítették elő hazánkban is az egész nemzet rég óhajtott szabadságának létrehozását, de az egész nemzet egyesült ereje s osztatlan közreműködése szükséges arra, hogy az európai mozgalmak sokféle irányban zavargó rohama veszélybe ne döntse hazánkat...”²⁴ Július 11-én elhangzott legendás megajánlási beszédének drámai külpolitikai zárógondolataként Kossuth pedig határozottan kimondta: „a haza veszélyben van”.²⁵

A tavaszi fordulat óta bekövetkezett negatív változásokat a miniszterelnök folyamatosan nyomon követte. Felismerte, hogy a valóságban az osztrák kormányt nem a horvát–magyar viszály, hanem az önálló magyar pénz- és hadügyek nyugtalanítják. A magyar kormány István főherceg nádorhoz intézett július 4-i emlékirata a kapcsolatos országokban kialakult helyzetet a hajdani Vendée szerepéhez hasonlította és felhívta a figyelmet arra, hogy az illír pártütés nem csupán Magyarország békéjét, de a dinasztia jövőjét is fenyegeti. Az Ausztriához történő csatlakozást felvillantó zágrábi aján-

latot „mesterkéltnak” minősítve rámutatott arra a veszélyre, hogy a gondolat megvalósulása a szláv elemet Ausztriában olyan többséghez juttatná, amely „által a germán elem egészen paralizáltatván, s az austriai trón természetes alapját elvesztvén, önálló slav országokra szétbomoljék, s e szét bomlásba temesse el a felséges austriai ház dicsőséges lételét”.²⁶ A minisztertanács július 5-én megszövegezett határozata leszögezte, hogy a magyar vezetés „el van határozva a magyar nemzetnek ő felsége által is szentesített önállóságából semmi áron egy hajszálynit sem engedni, s a szövetséges barátságokra hasonló barátsággal, ellenségeskedésre jogszerű visszatöreléssel felelni”.²⁷ A birodalmi és nemzetközi fejlemények bonyolult és ellentmondásos kavarodására s a magyar kormány mozgásterének szűkösségéből fakadó nehézségekre mutatott rá a július 21–22. között zajlott úgynevezett „olasz segély” parlamenti vitája, amikor a Pragmatica Sanctióra nem ok nélkül hivatkozó Habsburg-udvar a Piemont által megtámogatott észak-itáliai forradalmi mozgalom felszámolása céljából igényelte az azzal szoros érdekközösségben álló magyarok katonai segélynyújtását. A követelés nyílt elutasítása esetén az európai közvélemény a magyar felet tekinthette volna törvénytörőnek, ellenkező esetben viszont a magyar kormány egyik legfontosabb stratégiai szövetségese legyőzéséhez asszisztált volna saját nemzeti érdekei ellenében. Batthyány kezdetben nagyobb hajlandóságot mutatott a bécsi érvelés elfogadására, a parlament azonban – Kossuth irányadása mellett – végül olyan határozatot fogadott el, amely elvben nem mondott nemet a birodalmi egység közös védelmét előíró Pragmatica Sanctióban rögzített kötelezettségre,

²⁴ SINKOVICS 1957: 153–154.

²⁵ PAJKOSSY 1998: 87., SZABAD 1977: 135–136.

²⁶ URBÁN 1999: I. 859–860.

²⁷ URBÁN 1999: I. 874.

annak teljesítését azonban a következı fel-
tételhez kötötte: miután a Pragmatica
Sanctio érvényessége kölcsönös, s az a Ma-
gyar Királyság integritására is vonatkozik,
az udvar azonnal állítsa le Jelačić nemzeti
mezbe bújtatott ellenforradalmi készülődé-
sét, s amennyiben a konszolidáció helyreál-
lításával Magyarország képes is lenne se-
gédcapatokat rendelkezésére bocsátani,
azok nem használhatók fel az olasz nép jo-
gos, alkotmányos, nemzeti törekvéseinek
elfojtására.²⁸

A kiélezett vita aktualitását megszü-
ntette a Radetzky tábornok által vezérelt
Habsburg-sereg július 25-én Custozza mel-
lett döntı győzelmet aratott az észak-itáliai
csapatok felett, ami jelentıs mértékben
gyengítette a magyar pozíciókat. Bár Bat-
thyány minden tőle telhetıt megtejt a tör-
vényes út megőrzéséért, valamint a háborús
konfliktus kirobbanásának elkerüléséért,
mindez nem akadályozta meg abban, hogy
elszántan készüljön a megmérettetésre, mi-
vel pontosan ismerte Bécs valódi szándé-
kait. A háború közeledtérıl a frankfurti ma-
gyar követet, Szalay Lászlót augusztus 18-i
levelében tájékoztatta: „A reakció már nyíl-
tan lép fel, és többé nem titkolja szándékát
és terveit. Magyarország van kijelölve elsı
áldozatul... elıttünk legfeljebb három hét
van. Arra szólítom tehát fel Önt, hogy ezt
értesse meg a német diétával, és bírja azt
mielőbb egy olyan diplomatikai lépésre,
nemzetünk és függetlenségünk mellett –
legyen az követküldés, legyen az szövetség-
kötés, mely lépésnél fogva megakadályoz-
tassék azon irány és törekvés, melynek di-
adala csak antigermán felsőbbiséget tenne
uralkodóvá Ausztriában.”²⁹

A magyar diplomácia átmeneti sikerei – a Habsburg ellenoffenzíva kibontakozása

Az ideiglenes német birodalmi kormányzó
János főherceg augusztus 26-án a nemzet-
közi protokoll előírásainak megfelelően sze-
mélyesen átvette Szalaytól a magyar diplo-
mata megbízólevelét, ami gyakorlatilag
egyet jelentett a független Magyarország
hivatalos elismerésével. A magyar diplo-
mácia látványos eredményei sem voltak
azonban képesek ellensúlyozni az észak-
itáliai sikerein felbátorodó, s az áprilisban
kivívott magyar önállóság végleges felszá-
molásáról döntı Habsburgok hatékony el-
lenlépéseit. Bár a vérontás elkerülése érde-
kében a magyar fél jelentıs engedményekre
– Horvátország teljes függetlenségének és
elszakadásának elfogadása, a határörvidék
bécsi illetékességének elismerése, továbbá
a korábban felhalmozódott Habsburg biro-
dalmi államadósság visszafizetésében való
szerepvállalás – is készséget mutatott, a bé-
csi minisztérium augusztus 27-i, V. Ferdi-
nánd augusztus 31-i kísérelésével meg-
erősített államirata ultimátumként követelte
az általa szentesített áprilisi törvényekben
biztosított önálló magyar hadügy és pénz-
ügyek felszámolását.³⁰

Ezzel egy időben, immár a pozitív
frankfurti fejlemények ismeretében vette
kezdetét Teleki László gróf Batthyány által
alaposan előkészített párizsi missziója.
A francia külügyminiszter, Jules Batide ko-
rábban jelezte, hogy szívesen fogadná
az Ausztriát is magába foglaló megszülető
Németország ellensúlyozásában érdemi
szerepvállalásra képes Magyarország szö-
vetségi együttműködését, és nem csupán
a magyar követ hivatalos fogadására mu-

28 SZABAD 1977: 136., KOSÁRY 1999: 26–27., ER-
DŐDY 2002: 133.

29 HORVÁTH 1865: I. 346–347.

30 SZABAD 1977: 139., URBÁN 1986: 465–471., ER-
DŐDY 2006: 118–119., HERMANN 2006: 77., HER-
MANN 2022: 183–189.

tatott hajlandóságot, de Pascal Duprat személyében a köztársaság kijelölt pesti képviselőjét is megnevezte. Az augusztus 29-i keltezéssel ellátott megbízólevél birtokában Párizsba érkező Telekit azonban a kezdeti lelkesedést követően a hivatalos politika irányából merev elutasítás fogadta. A német egység ügyével szakító és szembehelyezkedő Habsburg-hatalom ugyanis Frankfurtban és Párizsban egyaránt sikerrel tiltakozott a magyar önállóság elismerése irányába tett lépések ellen, és fenyegető fellépésével elérte azok visszavonását.³¹

Az önvédelmi háború vállalásának kérdése

A magyar politikai vezetésnek a nemzetközi erőviszonyok kedvezőtlen alakulása közepette kellett meghoznia döntését és megfogalmaznia válaszát a Habsburgok ultimátumára. Batthyány és elvbarátai határozottan elutasították a magyar önrendelkezés megcsönkítését, de minden lehetőség megragadásával továbbra is elszántan próbálkoztak a kompromisszumos megoldás elérésére. A kudarcok szorításában szeptember 11-én a minisztérium ugyan lemondott, a nádortól új kormány megalakítására kapott másnapi megbízása birtokában azonban Batthyány folytatta erőfeszítéseit. Bár a törvényesség útjáról történő letéréstől a végsőkig óvta nemzetét, az egyre nyíltabban fellépő reakcióval szembeni nemzeti önvédelem megszervezésének élére állva, az 1848-as európai forradalmak történetében egyedülálló bravúrt végrehajtva, ütőképes nemzeti tömeghadsereget szervezett. A monarchikus hűség és a Habsburg-uralkodó által szentesített törvények megvédé-

séért folytatandó önvédelmi háború feloldhatatlannak tűnő ellentmondásaiban öröklődő Batthyány – kétségein felülemelkedve – a sorsdöntő történeti pillanatokban feltevés nélkül a népfelség mellett kötelezte el magát, amikor királyi szentesítés nélkül elrendelte a kizárólag honvédszászlóaljkból toborzott honvédsereg felállítását és az ötforintos papírpénz kibocsátását.³² Kormányalakítási kezdeményezésének bécsi elutasításáról értesülve Batthyány szeptember 16-i parlamenti beszédében korábbi álláspontja megváltozását megindokolva, súlyos dilemmáiba is beavatva a hallgatóságot kifejtette: „Én itt két lehetetlenség közé vagyok állítva, az egyik lehetetlenség ott fenn, Bécsben, a másik itt lenn, Pesten van. Bécsre nézve lehetetlen oly férfiakkal környeznem magamat, kik nemcsak a háznak, a nemzetnek, hanem magamnak is legkedvesebbek volnának. Itt lenn pedig lehetetlen, hogy magamat azokkal környezzem, a kiknek kedvéért Bécsben az országra nézve némi kedvezményeket lehetne remélnem, [...] Ha nagyon figyelembe venném a hajlamot ott fenn, saját meggyőződésemmel jönnek ellentétbe. Ha ellenben túlsúllyal bírna reám a tér, amelyen állok, akkor felülről kapnék a mostanihoz hasonló, vagy még világosabb feleletet... S így ekkor is a hazára hagyatkoznék, hogy segítsen magán, a mint tud, s nem volna megnyerve semmi, hanem csak időt vesztenénk.” Az ügyvezető miniszterelnök azonban nem érte be csupán a kiúttalannak tűnő csapdahelyzet pontos rekonstruálásával és érzékeltetésével, gondolatmenetét lezárva az általa javasolt kitörési útvonalat is világosan, cselekvésre ösztönző határozottsággal megjelölte: „Mert ha már életét, existenciáját kénytelen egy nemzet védeni, s azon utolsó végrele jutott, hogy már nincs

31 HAJNAL 1957: 120–122., KOSÁRY 1999: 45–50., ERDŐDY 2006: 117.

32 URBÁN 1986: 660–690., HERMANN 2016: 76–77.

többé reménysugár, akkor én is meg vagyok győződve arról, hogy a loyaltás némi tekintetben akadályá is válhatik. Ugyanezért felszólítom a tisztelt házat, vegye komolyan fontolóra, ha vajjon nem érkezett-e már meg azon végpercz, melyben a nemzet azon legutolsó s legelszántabb önvédelemre szorult, melynél a törvényességet nem képes, de nem is köteles tartani” – érvelt a készülő Habsburg intervencióval szembeni fegyveres ellenállás elkerülhetetlensége és jogossága mellett.³³

Kitekintés

A liberális nemesség derékhadának mozgását követve s azt meghatározó mértékben alakítva Batthyány Kossuthal karöltve vállalkozott az önvédelmi háború feltételeinek megteremtésére, annak levezénylését azonban nem érezte feladatának. Jellačić támadásának megindulását, s békemegőrző próbálkozásainak kudarcát követően Bécsbe távozott és végleg lemondott hivataláról. A Habsburg-főserg Alfred von zu Windisch-Graetz tábornok december 16-án megindított offenzívájára reagálva december végén visszatért a parlamentbe, és kétségbeesettségéből fakadó békéltetési kezdeményezését elfogadtatva maga is tagja lett a Habsburg-sereg parancsnokához induló országgyűlési küldöttségnek. Windisch-Graetz válasza („unbedingte Unterwerfung”, azaz feltétel nélküli kapituláció) azonban egyértelművé tette, hogy a magyarok immár csupán az áprilisi törvényekben biztosított teljes körű önrendelkezés (a birodalmon belüli függetlenség) feladása, illetve a fegyveres ellenállás vállalása között választhattak.

A próbálkozás kudarcát követően visszatért Pestre, ahol letartóztatták és kezdetét vette a koncepció perrel és mártírlálával végződő, hatalmas nemzetközi felháborodást is kiváltó eljárás.

Irodalomjegyzék

- Erdődy Gábor (1982): Batthyány és az európai változások 1848-ban. – *Századok* 116. évfolyam 1982. 6. szám, 1251 – 1260.
- Erdődy Gábor (1988): *A magyar kormányzat európai látóköre 1848-ban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Erdődy Gábor (Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta) (1998): *Batthyány Lajos*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Erdődy Gábor – Hermann Róbert (2002): *Batthyány – Szemere*. Budapest, Pannonica Kiadó.
- Erdődy Gábor (2006): „*Én csak fáklyatartó voltam*” Kossuth Lajos, a magyar polgári forradalom és szabadságharc irányítója (1848–1849). Budapest, ELTE, Eötvös Kiadó.
- Gergely András (2001): *1848-ban hogy is volt?* Osiris Kiadó.
- Hajnal István (1957): *A Batthyány-kormány külpolitikája*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Hermann Róbert (2006): *Reform – Revolution – Emigration. Leben und Werk des ungarischen Staatsmannes Lajos Kossuth*. Herne, Gabriele Schäfer Verlag.
- Hermann Róbert (2016): *Reformkor, forradalom, szabadságharc*. Budapest, Line Design.
- Hermann Róbert (2022): *Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Horváth Mihály (1865): *Magyarország függetlenségi harcának története*. I–III. Genf.
- Kosáry Domokos (1999): *Magyarország és a nemzetközi politika 1848–1849-ben*. Budapest, História Könyvtár.

33 URBÁN 1999: 1370.

- Melkovics Tamás (2020): *A reformkori főrendi ellenzék és 1839-es zászlóbontása*. Budapest, Országház Könyvkiadó.
- Molnár András (1996): *Batthyány Lajos a reformkorban*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár.
- Molnár András (2007): *Viam meam persequor. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Pajkossy Gábor (1998): *Kossuth Lajos*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó
- Sinkovics István (1957): *Kossuth Lajos Összes Munkái XII. Az első felelős magyar miniszteriumban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szabad György (1977): *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó – Magyar Helikon.
- Urbán Aladár (1986): *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Budapest, Magvető Kiadó.
- Urbán Aladár (1999): *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*. I–II. Budapest, Argumentum Kiadó.
- Varga János (1982): *Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Waldapfel Eszter (1962): *A független magyar külpolitika 1848–1849*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

HERMANN RÓBERT

Batthyány Lajos gróf levelei a fogságból, 1849. január–szeptember

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc résztvevői ellen folytatott haditörvényszéki eljárások anyagának eddig csupán a töredéke látott napvilágot: Károlyi Árpád 1932-ben tette közzé és dolgozta fel Batthyány Lajos felségárulási perének anyagát,¹ amelyet 1991 óta, Urbán Aladár sajtó alá rendezésében, immár magyar fordításban is olvashatunk.² Urbán Aladár azonban nem elégedett meg a Károlyi Árpád által közzétett szövegek közzétételével: az ő kötetében első ízben olvashatjuk Batthyány haditörvényszéki védőiratát és Németh Jánosnak, Batthyány inasának számolóját a gróf kivégzéséről. Szintén ő tette közzé még 1981-ben Zichy Antóniának, Batthyány feleségének visszaemlékezését férje fogságára és halálára.³ 1998-ban pedig megjelent Batthyány miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratainak Urbán Aladár által sajtó alá rendezett két vastkos kötete is. Ezek után joggal mondhatjuk, hogy a 19. századi magyar politikai elit tagjai közül immáron Batthyány Lajos életművének van a legteljesebb kiadása, hiszen reformkori iratait és beszédeit időközben Molnár András közreadta.

Károlyi Árpád a *Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai* című sorozatban megjelent munkája első kötetében megírta Batthyány fogságának, perének és kivégzésének, valamint a per visszhangjának történetét, s a második kötetben adta közre a periratokat. Károlyi – mint ez a monografikus részből kiderül – a Batthyány családtól, pontosabban a miniszterelnök fiától, Batthyány Elemértől is kapott adatokat, ezeket azonban a reá jellemző diszkrécióval kezelte. Például használatra megkapta Batthyány és felesége 1848–1849. évi levélváltását (vagy ennek egy részét), de a levelekből csak egy 1848. december 9-én Batthyány által írott levelet tett közzé, azt is kivonatos formában.⁴ Sőt, e diszkréció odáig ment, hogy még a közgyűjteményekben őrzött magánjellegű dokumentumok közreadásától is eltekintett.

Jelen közlemény első változata „Batthyány Lajos gróf ismeretlen börtönlevelei” 2024. október 4-én, a szombathelyi Savaria Múzeum „Batthyány Lajos 175 – Új eredmények a Batthyány-kutatásban” című konferenciáján hangzott el. Ebben néhány olyan, Batthyány Lajos által a fogságból írott levelet ismertettem, amelyek az utóbbi időben kerültek elő, s ezzel együtt Batthyány özvegyének emlékirata, illetve Károlyi Árpád és Urbán Aladár kutatásai alapján tekintettem át a levelezés általam akkor nem ismert darabjait is.

- 1 Károlyi Árpád: Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Iratok. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1932. I–II. k. (továbbiakban: Károlyi, 1932. I–II.)
- 2 Urbán Aladár szerk.: Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre. Ford. Kurucz György. Bibliotheca Historica. Európa, Bp., 1991. (továbbiakban Urbán, 1991.)
- 3 Urbán Aladár: Batthyány Lajosné visszaemlékezései férje fogságára és halálára. = Századok, 115. évf. (1981) 587–620. p. (továbbiakban: Batthyányné, 1981.)

- 4 Károlyi, 1932. II. 96–97. p. Ennek alapján magyar fordításban közölte Deák Imre: 1848, ahogy a kortársak látták. A szabadságharc története levelekben. Sirály Könyvkiadó, Bp., é. n. [1942.] 285–286 p.

Időközben azonban dr. Koltai András, a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára főlevéltárosa digitalizáltatta Friedreich Endre egykori rendtag, történész hagyatékát. Ebben található Batthyány Lajosné hagyatékának jelentős része, benne a férjével folytatott levelezés is. Miután Koltai András volt olyan kedves, hogy felhívta a figyelmemet erre az anyagra, sőt a digitalizált változatokat is a rendelkezésemre bocsátotta,⁵ kísérletet teszek arra, hogy viszonylag teljes áttekintést adjak Batthyány 1849 januárja és szeptembere közötti leveleiről.

A képviselőségéről 1848. október elején lemondott Batthyányt 1848. december 6-án Sárvárott ellenjelölt nélkül ismét képviselővé választották, s ezt követően Pestre utazott. December 9-én és 17-én innen írt a feleségének a különböző politikai hírekről, a várható ellenséges támadásról, illetve a naphirenden lévő úrbéri kármentesítésről.⁶ Nem tudni, hogy ezek a levelek mikor érkeztek meg Ikervárra, ahol Batthyányné és gyermekei tartózkodtak. A grófnő december 22-én írt a férjének a Vidos József vasi kormánybiztostól hallott hírekről, de a levélben nincs utalás egyik levélre sem.⁷

December 31-én Batthyány ott volt az országgyűlés zárt, majd nyílt ülésén, s ő javasolta, hogy küldjenek békekövetséget Alfred zu Windisch-Grätz cs. kir. tábornagyhoz, az inváziós hadsereg fővezéréhez. Noha Perényi Zsigmond báró figyelmeztette, hogy talán jobb lenne, ha ő maga nem lenne a küldöttség tagja, Batthyány is el-

utazott az ellenség táborába a békés kiegyenlítés érdekében. Windisch-Grätz 1849. január 3-án, a bicskei főhadiszálláson a küldöttség tagjait csak magánemberekként, Batthyányt pedig még így sem volt hajlandó fogadni. Ezután Deák Ferenc, a küldöttség tagja arra szólította fel Batthyányt, hogy meneküljön, mire az csak ennyit mondott: „Néhány hitvány év miatt csak nem leszek szőkevény.”

Windisch-Grätz néhány napig a főhadiszálláson tartotta a küldöttség tagjait. Január 6-án Batthyány még a bicskei főhadiszállásról írt a feleségének azzal, hogy azt (a küldöttségben szintén részt vevő) Deák fogja előbb vagy utóbb eljuttatni hozzá. A levél egy részét Károlyi Árpád fordításban közölte: „Sorsom komoly, de nem reménytelen, úgy látszik, hogy hamis vádaskodások és az események hamis megítélése idézte elő azt az időelőtti szigorúságot, mely engem rebellisnek nyilvánított és vagyonomat elkobozta. [...] Egyelőre megvéd engem parlamentair minőségem, amelyben Windisch-Grätzhez jöttem, de hogy később mi történik, nem tudni; én mindenre készen vagyok, dacára tiszta öntudatomnak, hogy éppen én voltam az, aki Kossuth irányának és minden antidinasztikus törekvésnek ellenállott. De ha engem mindenképp azért akarnak vértanúvá tenni, mert a márciusi törvényekhez ragaszkodtam: ám legyen; nevemhez és múltamhoz méltóan fogok elveszni. Rád nézve pedig, kedves drága feleségem, akinek példa nélkül való szerelmét és jóságát kellően nem tudtam az életben megérdemelni, legalább nem lesz lealázó a hagyaték, amit rád halálommal hagyok [...] Csókold meg a gyermekeket minden nap, nehogy megfélemedzenek atyjukról, de bocsássonak meg neki vagyonuk elvesztéséért, mert nem méltatlan módon tékozlta el!” Úgy vélte, „még nem vettetett el a kocka házunk sorsa fölött; ha rendes tör-

5 A levelek jelzete: Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára Rendtagok. IV. 104. Friedreich Endre hagyatéka. Mások iratai. 2. tétel. Batthyány Lajosné Zichy Antónia levelezése. No. 16–38. Batthyány Lajos levelei. (továbbiakban: PRMTKL Batthyányné iratai. BL levelei)

6 PRMTKL Batthyányné iratai. BL levelei No. 22–23.

7 PRMTKL Batthyányné iratai. Batthyány Lajosné levelei Batthyány Lajoshoz. No. 52.

vényszék elé állítanak, nem kételkedem a jog győzelmében”. Ezért kérte a feleségét, hogy „miatta idő előtt ne aggódjék”.⁸

Közben a cs. kir. csapatok megszállták Vas megyét is, és egy különítmény január 2-án és 3-án Ikerváron házkutatást tartott a Batthyány-kastélyban, s különböző iratokat foglalt le. Batthyánné minderről szeretne volna értesíteni a férjét, de nem talált rá módot.⁹

Batthyányt Bicskéről a küldöttség többi tagjával visszakísérték a fővárosba, majd 1849. január 8-án a Károlyi-palotában Windisch-Grätz herceg, tábornagy utasítására letartóztatták, majd ezt követően a budai Helytartótanács egyik épületében őrizték. Január 19-én Orczy Lajos szívességre révén írt levelet a feleségének, amiben beszámolt a békekövetségről, s arról, hogy immáron három hete (!) fogságban van anélkül, hogy közölték volna vele ennek okát. Az iratait elvették, senkivel nem érintkezhet, s nyolc napja várja, hogy kihallgassák. A lefoglalt irományaiban semmi olyan nem található, ami ártalmas volna neki, „hacsak saját maguk [ti. vádlói] nem akarnak valamit ellenem fabrikálni. Magam és a törvényszék előtt oly tisztán állok, hogy vádlóimnak igazán pogány és zsarnok módra kellene eljárniuk, hogy valamibe beleköthessenek.” Erősen bízik abban is, írja tovább, hogy Deák Ferenc megteszi a lehető Windisch-Grätz merevségének legyőzésére. Éppen ezért kéri nejét, ne fáradjon, ne törje magát az ő érdekében, mert ha a hatalom budai kezelői parancsot kaptak Bécsből, vagy az a szándékuk, hogy őt bűnösnek találják, akkor a feleség közbenjárása úgysem érne semmit, és csak az lenne a szomorú ered-

mény, hogy „egy nő hiába alázta meg magát”. Egy nő könyörgő közbenjárása, oly nagy értékkel bíró valami, hogy annak csak a trónnál, a fejedelem előtt volna szabad megtörténnie... De ha a legrosszabb sors is vár arra, aki kötelességét mindvégig teljesítette, és ha ez lesz is „a jutalma a jellemnek, mely nem ingadozott jobbra és balra”: ám legyen; csak nejét és gyermekeit kíméljék! Az elmúlt napokban ő maga is tett egy kísérletet, hogy megmentse, amit lehet. (Ti. még Bicskén írt egy előterjesztést Windisch-Grätzhez, amelyben felajánlotta, hogy ráveszi a képviselőket a megadásra.)¹⁰

Ezt a levelet Batthyánné valószínűleg csak hetekkel később kapta meg. A grófnő ugyanis január 20-án nővérenek, Károlyi Györgyné Zichy Karolinának a leveléből Ikervárott értesült férje elfogatásáról. Férje január 6-i bicskei levelét is Karolina küldte meg neki. „...annak hangulatja elég szomorú volt, mint egy búcsúszó látszott nekem” – írta utóbb emlékezéseiben.¹¹ Batthyánné január 21-én elindult Pestre, s 22-én érkezett oda. Először január 24-én találkozott, 25-én azonban nem engedték be őt a grófhhoz. Batthyánné írt neki néhány sort, amire a gróf válaszol, „hogy he-tekrőli fogságáról volna szó, melyek után ő talán szabad lesz...”. Miután 14 napig ez

8 Batthyány – Batthyánné, Bicske, 1849. január 6. PRMTKL Batthyánné iratai. BL levelei No. 24. A kivonatos fordítást lásd Károlyi, 1932. I. 25–26. p. A fordításból Károlyi kihagyta a „Kossuth irányzata” szavakat.

9 Batthyánné 1981. 592–595. p.

10 Batthyány – Batthyánné, Buda, 1849. január 19. PRMTKL Batthyánné iratai. BL levelei No. 25. Ismerteti Károlyi 1932. I. 46–47. p. – A Windisch-Grätzhez intézett emlékiratról csak Batthyány 1849. február 12-i vallomásából tudunk. Károlyi 1932. I. 26–27. p.; II. 149–150. p.

11 Batthyánné 1981. 595. p. – Mint láttuk, Batthyány eredetileg Deákot bízta meg a kézbesítéssel, azonban a fővárosba való visszatérésüket követően Deák is ott maradt. Noha szabadlábban volt, az ő esetében is valószínűsíthető lehetett, hogy mint az 1848. október 3-i, az országgyűlést feloszlató uralkodói manifesztumot követően is helyén maradó képviselő esetleg felelősségre fogják vonni. Nem tudni, hogy Batthyány Bicskén átadta-e Deáknak a levelet, vagy Pesten eleve a sógornójét bízta meg a kézbesítéssel; esetleg Deák volt az, aki Károlyinét megkérte erre.

nem történt meg, a grófnő úgy döntött, hogy visszautazik Ikervárra.¹² Ezt követően ott maradt március elejéig, amikor március 10-e tájban visszatért Pestre, hogy a per folyamatait figyelemmel kíséresse. A megérkezését követően a foglár feleségének ruhájába öltözve, titokban felkereste a férjét és szabadon beszélhetett vele. Az elkövetkező napokban felkereste Windisch-Grätzet, megpróbálta elérni a férje szabadlábra helyezését, majd írt is a hercegnek, aki azonban március 27-én saját kezű levélben udvariasan elutasította a kérést.¹³ Batthyányné csupán annyit ért el, hogy időről időre meglátogathassa férjét, így ebben az időszakban érthető módon nem leveleztek.

Az 1849. áprilisi hadiesemények következtében Ludwig Welden tábornoszernagy, az új cs. kir. fővezér a főváros kiürítése és a nyugati határszélre való visszavonulás mellett döntött. Április 22-én reggel Batthyányné levelet kapott a férjétől, amelyhez Batthyány mellékelte Stevan Jović / Jovich István vezérőrnagy, volt eszéki erődparancsnok búcsúlevelét, amelyet az a saját feleségéhez írt. Jovich ugyanis azt hallotta, hogy 12 társával együtt Eszékre viszik, ahol bizonyosan Jellačić kezére kerül, s akkor vége lesz (Jovich volt az, aki 1848 októberében átadta az erődöt a magyar csapatoknak). Batthyány szerint az öreg katona úgy sírt, mint egy gyermek, s Batthyány megígérte neki, gondoskodik arról, hogy a levele eljusson a feleségéhez. „Én és [Károlyi] István itt vagyunk, azonban minden órában várjuk a menetparancsot, már a foglárunk is összerakodott.” Ezért kérte a feleségét, hogy

mindenképpen látogassa meg, ha lehet, a gyerekekkel együtt. Noha a dolgok menete számára végzetes, szívesen szenved annak tudatában, hogy a haza ügye jobbra fordul. Ha nem találkoznának, azt tanácsolja, hogy maradjon Pesten, amíg ki nem derül, hová viszik őket.¹⁴

Batthyányné sikeresen átjutott Pestről Budára, meg is látogatta a férjét. Leírása szerint akkora volt a zűrzavar, hogy Batthyány álruhában minden további nélkül megszökhetett volna, a gróf azonban büszkén elutasította ezt a lehetőséget. „Jó lovon, karddal a kézben szívesen, de így asszony mögé bújva, ahhoz nem tudom elhatározni” – mondta.¹⁵

1849. április 23-án délelőtt Batthyánynének sikerült még egyszer meglátogatnia a gróft, s közben jött egy tiszt, aki közölte vele, Károlyi Istvánnal és Zselénszky Lászlóval, „hogy ha a legkisebb kísérlet történne kiszabadulásukra, őket azonnal agyon fogják lőni. Így szól a rendelet és ő meg van bízva a foglyokat kísérni és tovább szállítani.”¹⁶

Miután a cs. kir. fővezérség a magyar hadsereg sikeres tavaszi hadjárata miatt elrendelte a főváros kiürítését, Batthyányt fogolytársaival Martonvásáron, Székesfehérváron, Várpalotán, Veszprémben, Városlődön, Somlyóvásárhelyen, Jánosházán, Sárváron, Kőszegen, Edlitzén, Bécsújhelyen, Gloggnitzon, a Semmeringen, Grazon és Cillyn át a karinthisi Laibachba szállították. Batthyány április 23-án Martonvásárról, 24-én Székesfehérvárról küldött egy-egy, írónnal írott megnyugtató levélkét a feleségének. Az elsőben tudatta, hogy Sopronnak tartanak; illetve, hogy a kísérlet parancsnoka jóindulattal van irántuk. Ez utóbbi levél

12 Batthyányné 1981. 596. p. Ez a levél talán azonos lehet egy nehezen olvasható, vegyesen, németül és franciául írott levéllel. PRMTKL Batthyányné iratai. BL levelei No. 26. Erre utal az, hogy a levél elején Batthyány arról ír, hogy 14 nap múlva szabadlábra kerülhet.

13 Batthyányné 1981. 596. p. Windisch-Grätz levelét lásd PRMTKL Batthyányné iratai. No. 144.

14 PRMTKL Batthyányné iratai. BL levelei No. 27. Ismerteti Batthyányné 1981. 598. p.

15 Batthyányé 1981. 598–599. p.

16 Batthyányé 1981. 599. p.

hátára még ráírta, hogy az őket kísérő törzsdragonos-őrnagy közölte velük, valóban arra kapott parancsot, hogy ha útközben ki akarják szabadítani őket, végezzen velük.¹⁷

Útközben Batthyány Bécsújhelyről május 3-án írt egy levelet a feleségéhez. Ebben közölte, hogy előző nap szerencsésen megérkeztek, s másnap vasúton mennek tovább, hogy Grazba, vagy tovább Laibachba, esetleg Kusfteinbe, nem tudni. A levél további részében azt tanácsolta, hogy az aszszony egyelőre maradjon Pesten, s ha valami biztosat tudnak, akkor menjen Ikervárra. Mindenesetre számára nagy vigasz lenne, ha időnként hallhatna róluk. Ő maga megpróbál Walterskirchen Vilmosné Zichy Mária (Batthyányné testvére) révén valamilyen értesítést küldeni. A levél végén megemlítette, hogy a hírek szerint a debreceni országgyűlés kimondta a Habsburgok trónfosztását és száműzetését; reméli, hogy ez nem igaz, ez a magyar örökség non plus ultrája lenne és egyben halálos dőfés a hazának. Mindez csak arra jó, hogy Magyarország ügyét minél inkább romba döntse.¹⁸ A levelet az őt szállító kocsis a sapkájába bevarrva csempészte át.¹⁹

A fogolyszállítmány május 7-én érkezett meg Laibachba. Batthyányné, amikor erről értesült, írt a férjének a laibachi városparancsnoksághoz. A levél valószínűleg át is jutott a címzetthez, de maga Batthyány nem válaszolhatott Pestre. Felesége ezért elhátározta, hogy hazatér az ikervári birtokra, amely a cs. kir. csapatok által ellenőrzött területen feküdt, s ahová – reménye szerint – férje írhatott neki.²⁰

Batthyányné nem említi a következő levelet, amelyet a gróf május 13-án fogalmazott neki Laibachból. Károlyi Árpád a levélre úgy hivatkozik, mint aminek eredetije Batthyány Elemér gróf levéltárában található. Miután ennek az anyagnak ma már csak egy része van meg a Magyarországi Piarista Rendtartomány Levéltárában, s ott ennek a levélnek nincs nyoma, nem egyértelmű, hogy Károlyi hol látta a levelet. Ugyanakkor ő is hivatkozik arra a levéltári állagra, ahol Franz Deym gróf, vezérőrnagy, a laibachi várparancsok május 14-i kísérőlevelét, mellette pedig Batthyány május 13-i levelét megtalálhatjuk. Mindez megmagyarázza, hogy Batthyányné miért nem említi emlékiratában ezt a levelet – tudniillik azért, mert soha nem kapta meg, ugyanis a cs. kir. fővezérségen intézkedés nélkül visszatartották.

„7-e óta itt vagyunk a várhegyen – kezdte a levelét –, és még mindig semmi biztosat nem tudunk a sorsunkról, mert a nyomozó bizottmány még mindig nincs itt, és nem számítunk biztosan arra, hogy megjön.” Miután nem tudni, hogy ott maradnak-e, vagy továbbviszik őket, s hogy a Budán Batthyányné számára kiadott látogatási engedélyt nem vonják-e meg, egyáltalán ne induljon el, mivel meglehet, hogy ez az utazás hiábavaló lenne. Amit azonban nagyon kér, az az, hogy azonnal, idővesztés nélkül hagyja el Budát, s vagy Ikervárra, vagy Neuhausba utazzon, mivel mindaddig, amíg egymással ellenséges körzetben vannak, még a írásbeli érintkezés is lehetetlen közöttük, s annál inkább az lesz, ha a cs. kir. csapatok előrelátható előnyomulása miatt azok megközelítik Pestet és környékét, benne Fótot és [Fehérvár]csurgót. Így az Isten szerelmére és a gyerekek érdekében kéri, hogy hagyja el a jövőendő hadszínteret, s próbálja meg erre rávenni nővérét [Zichy Karolinát] is.

17 PRMTKL Batthyányné iratai. BL levelei No. 28–29. Ismerteti őket Károlyi 1932. I. 215–216. p.

18 PRMTKL Batthyányné iratai. BL levelei No. 30.

19 Ismerteti Batthyányné 1981. 600. p.

20 Batthyányné 1981. 601. p.

Ha elválásuk meghosszabbodna, kéri, hogy Mária nővére által küldjön neki néhány száz aranyat, miután ő abban a hitben, hogy csak Sopronig mennek, kevés pénzt hozott magával. s a foglyok számára nyújtott állami költség nem teszi lehetővé a magas fokú kényelmet. Mind ő, mind [Károlyi] István egészséges. Ne gyötörje, kínozza magát, ő tudja a legjobban, hogy nincs miért szemrehányást tennie magának. S ha mégis valami rossz történe, gondoljon Byron szavaira: „Ott egy sóhaj mutatja majd, ki szeret engem / emitt egy mosoly, hogy ki gyűlöl / de bár egem borítsák föllegek / bátran fogok a sors szemébe nézni.” Oly sokat vétkezett életében – folytatta –, hogy nem moroghat amiatt, ha ezúttal *à propos et botte* megbüntetik.

„Most pedig légy boldog, adj hírt magatokról amint és amilyen gyakran csak lehet.” Ha Ikervárra vagy Neuhausba jön, könnyebben érintkezhetnek. Végül németről franciára váltva búcsúzott: „Végül meglátjuk, mi lesz; várva, hogy teljes szívemből átölhesselek, miként a gyerekeket is...”²¹

A várparancsnok, Franz Deym gróf, vezérőrnagy 1848-ban a 9. (Miklós) huszár-ezred parancsnokaként került Magyarországra. Az ősz folyamán elhagyta az országot, s 1848. december folyamán immár vezérőrnagyi rangban, a Galíciából betört Schlik-hadtest egyik dandárparancsnokaként tért vissza Magyarországra. Itt azonban kevés babér termett számára: 1849. február 5-én Guyon Richárd csapatai az ő dandárjától foglalták el a branyiszközi hágót, február 28-án pedig Mezőkövesdnél pedig súlyos vereséget szenvedett a VII. hadtest lovasságától. Ez vezetett a dandárparancsnokságról történt leváltásához,

21 Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, Abszolutizmus-kori iratok. (továbbiakban HL Absz.) Armeekorommando. Justiz-Sektion 1849-J-1/20.

illetve laibachi várparancsnoksági kinevezéséhez.

Deym látható jóindulattal közeledett Batthyányhoz, akivel korábban egy ezredben szolgált. Május 14-én továbbította Batthyány levelét további kézbesítés végett Ludwig Welden báró, tábornagyhoz, a magyarországi cs. kir. hadsereg főparancsnokához mondván, hogy az csupán családi ügyekre vonatkozik, s a gróf feleségét a Pestről történő elutazásra akarja benne rávenni.²²

Batthyány június 3-án sógornőjétől, Walterskirchen Vilmosné Zichy Mária grófnőtől kapott néhány sort, amely az aznap írott válasza szerint hosszú idő óta az első híradás volt számára. Kérte sógornőjét, hogy mielőbb igyekezzen tudatni feleségével, hogy a gyerekekkel és Károlyi István lányával, Geraldine-nal utazzon el Laibachba, mert a várparancsnok biztosította őt, hogy engedélyezi számukra a látogatást.²³

Batthyány valamikor ezután még júniusban ismét írt a feleségének, s a levélben az ikervári, öreg, harminckét éve mellette lévő szolgájának elküldését kérte, mert Márton nevű huszárja – akivel a levelet küldte – visszatér Magyarországra. Kérte a feleségét, hogy jöjjön el hozzá mielőbb, vagy írjon neki a laibachi várparancsnokság útján.²⁴ A levelet elvették a kézbesítéssel megbízott személytől, s ellenőrzés végett bemutatták Deymnek, aki azonban továbbította azt Batthyánynénak.²⁵ Batthyányné emlékiratai szerint Zichy Mária is küldött neki néhány sort Laval Nugent tábornag-

22 HL Absz. Armeekorommando. Justiz-Sektion 1849-J-1/20.

23 PRMTKL Batthyányné iratai. No. 51.

24 A dátum nélküli, francia nyelvű levelet lásd PRMTKL Batthyányné iratai. BL levelei No. 32.

25 Lásd erre Deym 1849. jún. 24-i igazoló jelentését a katonai fellebbviteli törvényszékhez, közli Károlyi II. 383–387. p., magyar fordításban Urbán 110–113. p.

nagy, a Stájerországban szerveződő tartalék hadtest parancsnokának felesége révén, amelyek „csak annyit tartalmaztak, hogy küldjem neki [Batthyáynak] az öreg szolgáját, ki Ikervárott lakott és fehérneműt”.²⁶ Batthyáyné ekkor már Ikervárott volt. Még mielőtt Pestet elhagyta, írt Zichy Máriának és Deymnek; e levelek megérkezéséről Batthyány július 20-án értesítette őt.

Július 20-án Batthyány hosszú levelet írt feleségének; örömmel közölte, hogy ezt engedélyezték számára, s kérte Antóniát, hogy ő is szorgalmasan írjon, s Károlyi Geraldine-t is ösztönözze, hogy írjon az apjának. Örül, hogy Ikerváron vannak, mert így közelebb vannak hozzá, s szükség esetén bármiikor továbbmehetnek. Beszámolt nem túl vigasztaló egészségi állapotáról, azon belül rossz kedélyállapotáról, érdeklődött a gyerekekről, a birtokaikról, s különböző anyagi ügyekkel kapcsolatban kérte felesége intézkedését. A levelet Deym láttamozta, sőt udvarias kísérőlevelet is mellékelte hozzá Batthyáynéhoz, s így továbbította egy Zichy Máriának szóló francia nyelvű kísérőlevéllel, majd pedig ő küldte tovább Ikervárra.²⁷

Batthyáyné e levéllel kapcsolatban azt írja, hogy július 24-én végre egy „hosszú, kedves” levelet kapott férjétől, aki ebben arra kérte, hogy várja meg, míg újabb levelet kap tőle Laibachból, „mert nem lehetetlen, hogy máshová viszik őt”. „Kitartásom meg volt jutalmazva, azóta rendszeren levelezhattünk” – írja emlékiratában.²⁸

Batthyáynak a továbbszállítással kapcsolatos aggodalma már másnap beigazolódtott. Május végén ugyanis újabb változás történt a cs. kir. hadsereg élén: Welden helyett Julius Haynau tábornagy vette át

a parancsnokságot. Haynau pedig július 17-én utasította Deymet, hogy a magyarországi politikai foglyokat küldje Pozsonyba, ahonnan Budára fogják őket szállítani. (A magyar főváros július 11–12. óta ismét a cs. kir. csapatok kezén volt.)

Batthyány és társai július 21-én kapták az utasítást, hogy 23-án hajnali öt órára legyenek készen a Pozsonyba való utazásra, ahonnan valószínűleg Budára szállítják őket. Batthyány ezt még aznap levélben közölte a feleségével. „Mindenesetre, vigasztalás lenne számomra, ha Téged, Angyalom, a közelemben tudhatnálak, különösen most, amikor sorsom gyors eldöntése közeleget.” Ezért kéri, hogy jöjjön Pozsonyba, vagy ha ott nem találná, Budára; bizonyára be fogják hozzá engedni, főleg, ha meglesz az ítélet. Véleménye szerint a levelezést nem fogják ismét megtiltani, ezért kéri, hogy időről időre adjon számára írásos életjelet is. Felesége hozza magával Emmi lányukat és Károlyi Geraldine-t is. A levél a postabélyegző tanúsága szerint július 24-én érkezett meg Cillybe (azaz a várparancsnokság várt néhány napot a továbbítással, onnan pedig 27-én Szombathelyre, majd Sárvárra).²⁹

Batthyány a biztonság kedvéért írt a sógornőjének, Walterskirchen Vilmosné Zichy Mária grófnőnek is, és kérte, hogy útba indításuk hírét biztos és gyors úton tudassa Tonyval [azaz Batthyáynéval], s kérje őt a nevében, hogy őt azonnal látogassa meg Pozsonyban, vagy ha onnan elvitték volna, Budán. Sorsának eldöntése közel van, s bizonyosan röviddel Pozsonyba vagy Budára érkezte után megtörténik. Ha ezt nem engednék meg neki, írásban forduljon hozzá.³⁰

26 Batthyáyné 1981. 601. p.

27 PRMTKL Batthyáyné iratai. BL levelei No. 31. Deym sajátkezű kísérőleveleit lásd PRMTKL Batthyáyné iratai. No. 111–112.

28 Batthyáyné 1981. 601. p.

29 PRMTKL Batthyáyné iratai. BL levelei No. 32. V. ö. Batthyáyné 1981. 601. p. Ennek alapján ismereti Károlyi I. 230. p.

30 Német nyelvű sk. tisztázat. Fénymásolata birtokomban.

Batthyányt 1849. július 23-án fogolytársával együtt Pozsonyba szállították, ahová 26-án érkeztek meg. Amikor Batthyányné értesült férje Laibachból Pozsonyba történt elszállításáról, azonnal (valószínűleg 28-án) útnak indult, s kalandos körülmények közepette érkezett oda.³¹ Felkereste Gedeon József altábornagyot, a pozsonyi katonai kerület parancsnokát, aki azonban közölte vele, hogy nem tud számára általános engedélyt adni férje meglátogatására, de talán néhány nap múlva újra láthatja őt. Ezt követően írt a férjének, s közölte, hogy a hírek szerint a foglyok egy ideig Pozsonyban maradnak; egyben könyveket küldött számára, és tudatta, hogy a család cifferi birtokára megy, mert onnan bármikor bejöhét Pozsonyba, ha engedélyeznék a látogatást.³²

Batthyányné emlékirata szerint Karl Geringer, a magyarországi cs. kir. főbiztos nem volt hajlandó számára látogatási engedélyt adni, így végül nagybátyja, Zichy Ferenc gróf, a magyarországi orosz intervenció hadsereg cs. kir. főbiztosa intézte el számára azt. (Ezzel kapcsolatban némi kételyre ad okot, hogy Zichy ezekben a napokban Debrecenben volt; Geringer pedig polgári biztosként nem rendelkezhetett a katonai hatóságok felé.) Batthyány ennek következtében augusztus 5-én a várparancsnok felügyelete mellett találkozott a feleségével és Emma lányával. Batthyány arra kérte feleségét, hogy hozza magával a két kisebb gyereket is.³³ Míg Batthyányné augusztus 6-án hazautazott Ikervárra, a foglyokat augusztus 11–12-én – Klapka György tábornok csapatainak augusztus 3-i győzelmes komáromi kitörése miatt – továbbvitték a morvaországi Ol-

mützbe. Itt folytatták le Batthyány ellen az újabb, részletes vizsgálatot. 1849. augusztus 16–22. között, a haditörvényszék 30-án hozta meg a gróf halálos ítéletét.

Ismerünk Batthyánytól egy augusztus 20-án (?) kelt, talán Olmützben írott levelet is. A levélben örömét fejezte ki afölött, hogy Emmy és Lori hazaérkezett. A foglyok a foglár útján írtak Pastiknak [Pasticzk, Batthyány apósának komornyikja volt], hogy családjukról közöljön valami megnyugtatót. Az igen nehezen olvasható levél végén a békétárgyalásokról terjedő híreket említi.³⁴

Ezt követően a gróf augusztus 23-án írt egy újabb levelet a feleségének, amiben örömét fejezte ki afelett, hogy korábban betegeskedő Ilona lányuk jobban van. Közölte, hogy az ügye rövidesen befejeződik, de hogy mikor és hol láthatják egymást, nem tudja. Zselénszky László felesége Olmützben van, naponta látogatja a férjét. Kérte Antóniát, hogy minél gyakrabban írjon neki a haditörvényszék útján. A levél augusztus 24-én érkezett Cillybe, onnan 27-én Szombat helyre, majd Sárvárra, tehát Batthyányné aznap vagy másnap kaphatta meg.³⁵

Batthyányné emlékezései szerint mielőtt Ikervárról ismét elindult volna, levelet kapott a férjétől, „melyben szívrehatóan kér engemet, hogy jöjjenek minél előbb, hogy pozsonyi találkozásunk oly jól esett neki, hogy napról napra várja ítélete hirdetését, hogy annak már Bécsben kell lennie és csak a császár aláírását vagy helyben hagyását várja. »Ne késsél jöveteleddel – így írta nekem – elmulaszthatnád késésed által utolsó találkozásunkat.«” Egy későbbi személyes találkozásuk alkalmával Batthyány elmondta, hogy éppen kihallgatásról jött vissza, s rosszkedvében írta e sorokat. Ha a Batthyányné által adott ismertetés

31 Batthyányné 1981. 600–601. p.

32 Batthyányné dátum nélküli levelét lásd PRMTKL Batthyányné iratai. – Batthyányné emlékirata nem említi a Gedeonnál tett látogatást.

33 Batthyányné 1981. 601–602. p.

34 Másolata birtokomban.

35 PRMTKL Batthyányné iratai. BL levelei No. 34.

helytálló, a levél augusztus 30-án vagy 31-én kelhetett, ugyanis augusztus 30-án volt az utolsó tárgyalási nap, amikor Batthyány-nak felolvasták a vallomását és megkérdezték tőle, van-e még valami hozzáfűznivalója. Batthyány csak aznap vagy azt követően írhatta azt, hogy az ítélete már Bécsben van.³⁶ Maga a levél nem ismert.

Batthyányné emlékezései szerint eredetileg augusztus 11-én indul volna vissza Pozsonyba, de akkor Ilona lányuk belázasodott, s gyógyulását követően 10–14 napba telt, amíg útlevelet kaptak a soproni katonai kerületi parancsnokságtól, s csak azt követően indultak el, de miután az útlevele egyenesen Olmützbe szolt, s ők Sopronon és Bécsen át szándékoztak oda utazni; Bécsből azonban nem engedték őket tovább. Batthyányné ezt követően Bécsből – a haditörvényszékhez címezve a levelet – írt a férjének, s tudósította őt a nehézségekről, s ugyanezen az úton kapott tőle választ.³⁷

Szeptember 5-én Batthyány valóban írt neki (e levélből tudjuk, hogy Batthyányé az Erzherzog Carl Szállóban szállt meg). „Úgy hiszem, megkezdted legnehezebb utadat, hogy hozzám jöjj, nevezetesen Bécsen át; azt tanácsolom, menj Pozsonyba” – kezdte a levelét. A vegyesen németül és franciául írott, nehezen olvasható levélben azt tanácsolta feleségének, hogy ott próbáljon meg útlevelet szerezni. „Az ügyem Bécsben van, naponta várjuk a visszatértét, hogy közzétegyék [ti. az ítéletet].” A levél szerint Batthyány amnesztiában reménykedett, s érdeklődött, hogy Antónia nem hallott-e erről valamit.³⁸ A levél már szeptember 6-án Batthyányné kezében volt, s még aznap válaszolt rá. A válaszlevélben hosszan mérlegelődött azon, hogy miért is Bécsen át próbált meg eljutni Olmützbe, ahol a hatóságok

nem akarnak neki útlevelet adni. Levele végén kitért az amnesztia kérdésére; a közvélekedés szerint Batthyány ítélete öt év várfogságra és pénzbüntetésre szolt, ám ezt amnesztiával fogják enyhíteni, mert a külföldi hatalmak beavatkoztak és ezt követelik.³⁹

Szeptember 6-án Batthyány újabb levelet írt:

„Kedves Tony!

Éppen most hallom, hogy holnap vagy holnapután Pestre szállítanak minket. Félem és remélem, hogy ez lesz az utolsó utazásom. Ha még látni akarsz, próbálj meg olyan gyorsan, amint lehet, idejönni.

Ne késs, mert szeretném a gyerekeket még egyszer megszokolni,

A Te

Lajosod⁴⁰

Az emlékirat szerint Batthyányné szeptember 8-án kapta a levelet, „hogy Pestre fogják vinni, és hogy siessek oda...”. Ez nem elképzelhetetlen, bár tudomásunk szerint maga az útba indítás is szeptember 8-án éjjel történt. Végül ismét Pozsonyban találkoztak, szeptember 9-én, amikor a foglyokat a Győrbe tartó hajóra beszállították.⁴¹

A gróf Pestre szállítását követően kettejük levelezése megszűnt – pontosabban, már csak egyetlen levélről tudunk: Batthyány 1849. október 5-én, az ítélethirdetést követően írott búcsúleveléről...

Mint az eddigiekből kiderült, Batthyány – a cs. kir. hatóságok által támogatott nehézségek ellenére – 1849 januárjától folyamatosan értesítette feleségét a vele történetekről. Batthyányé hagyatékában 11 levél maradt fenn, magánkézben található egy levél, a Hadtörténeti Levéltárban található egyetlen levélről pedig bizonyítható, hogy

36 Batthyányné 1981. 604. p.

37 Uo.

38 PRMTKL Batthyányné iratai. BL levelei No. 36.

39 PRMTKL Batthyányné iratai. No. 60.

40 PRMTKL Batthyányné iratai. BL levelei No. 37.

41 Batthyányné 1981. 604–605. p.

(a cs. kir. hatóságoknak „köszönhetően”) nem került a grófnő kezébe. Batthyányé emlékirata alapján feltételezhetjük, hogy az egyik augusztus végi levél eltűnt, emellett ismert Batthyány két olyan levele, amelyeket Laibachból írt a sógornőjének, Walterskirchen Vilmosné Zichy Mária grófnőnek. Emellett természetesen elképzelhető, hogy Batthyány nem csak egyetlen alkalommal élt azzal a lehetőséggel, hogy sógornője vagy tágabb rokoni-ismeretségi köre más tagjai közvetítésével tájékoztassa feleségét a történetekről.

Ugyanakkor sokat elárul a kormányzat Batthyányval szembeni ellenségességéről

az a tény, hogy Batthyányné, aki az inkább aulikusnak mondható Zichy családhoz tartozott, s akinek nagybátyja a fő muszkavezető, Zichy Ferenc gróf volt, milyen hihetetlen nehézségek árán tudott csak kapcsolatba lépni a magyar és a birodalmi arisztokrácia egyik legrégebbi családjához tartozó férjével. Amiből az is következik, hogy a törvény előtti egyenlőség az „egységes és erős” Ausztriában csupán azt jelentette, hogy a hatóságok immáron – ha erre felsőbb biztatást kaptak – egyformán packázhattak az alsóbb és a felsőbb osztályok tagjaival is.

CSORBA LÁSZLÓ

Batthyány Lajos „szerencséje” a tudományos és a kulturális emlékezetben

„Egy kálvária, hol most állasz, stáció rajta
Minden egyes kőlap, melyre a szem letekint.
Egykor – vértanúk útját téve –
e márványon ment
Halni a szent ügyért gróf Batthyány Lajos.”¹

Ezt a mívesen formált disztichont Szombatfalvy Albert, a főváros egykori detektív-főnöke komponálta és helyeztette el kispesti háza verandájának falán. Az Újépület – a pesti városfejlődést akadályozó, hírhedett kaszárnya és börtön – bontásakor, 1897-ben a történelmi ereklyék iránt fogékony férfiú megvásárolta azokat a padlóelemeket, amelyek a hagyomány szerint hazánk első alkotmányos miniszterelnökének rabcellájából származtak, és kegyelettel beépítette új otthonának padozatába. A főváros XIX. kerületében, a Kossuth Lajos utca 29. szám alatt található házat sajnos azóta a felismerhetetlenségig átépítették, de belül a nevezetes alkotórészek változatlanul megvannak még.²

Az emléktáblát és a piszkei vörösmárvány lapokat ma már számontartja az örökségvédelmi hatóság, de a szélesebb közvélemény nem tud róluk semmit. Fölmerül hát a kérdés: létezik-e egyáltalán Batthyány-kultusz abban az értelemben, ahogy Széchenyi-kultuszról, Kossuth-kultuszról, Petőfi-kultuszról szokás beszélni? Ám ha nagy ritkán egy-egy újságíró vagy televíziós riporter eljut ebbe a kispesti házba, meghatódottan ír vagy beszél arról, hogy a császári hadbíróóság által kivégeztetett államférfi fizikailag is érintette ezeket a köveket. Nos,

a közösségi emlékezet és a nemzeti múlt kapcsolatának, politikai érdekek és hazafias érzelmek kölcsönhatásainak és konfliktusainak jobb megértéséhez jutunk közelebb, ha a fenti kérdésekre igyekszünk választ találni.

A holtak ellen nem vívunk háborút – tanítja Antigoné majd’ két és félezer éve az emberi humánus kezdő lépését a *homo sapiens*nek, ám a bécsi udvarról sajnós volt ok föltételezni, hogy a magyar szabadságharc leverésének végnapjaiban nem tartja magára nézve kötelezőnek ezt a civilizációs normát. Bár a 19. század közepe tájáról nincs írásos nyoma, azért a magyar nemzeti emlékezet aligha felejtette el azt a szomorú ténytet, hogy a reformkor nemzedéke nem ismerhette az 1790-es évek terrorpolitikája idején kivégzett magyar „jakobinus” vezetők sírhelyeit. Ezt ugyanis a császári hatóságok sikeresen titkolták, elkerülvén, hogy ott unokáik leborulhassanak és áldó imádság mellett mondhassák el szent neveiket – vagyis azt, hogy a sírhelyek Habsburg-ellenes kultusz helyé váljanak. A budai lakosság azonban nem hagyta magát, és a Generális kaszálóréten – ez volt a Vérmező eredeti neve – kereszt alakban taposta ki a gyalogösvényeket, hogy a szarak találkozási pontja legalább az egykori vesztőhely közelebbi körzetét megjelölje. Benda Kálmán tanulmányából tudjuk, milyen véletlenek folytán derült ki az első világháború előestéjén a kútvolgyi lejtőn a titkos sírmező pontos fekvése, és milyen politikai viszontagságok következtében alakult úgy a helyzet, hogy Hajnóczy József és társai csontjai csak újabb fél évszázaddal később,

1 Katona-Ráday 2020, 68.

2 Buza 1983, 60–64.

1957-ben juthattak végső nyugalomhoz.³ Talán áttételesen ez a tapasztalat is közrejátszott 1848. október 6-án a Batthyány család és barátai azon igyekezetében, hogy a hatóságok mielőbb kiadják számukra a koncepció per igazságtalan áldozatának holttestét. A törekvés sikerrel járt, Johann Kempen von Fichtenstamm altábornagy, kerületi katonai parancsnok utasítására a hatóságok ugyan „méltó” temetést nem engedélyeztek, de azt hagyták, hogy a család szabadon intézhesse a lehető legegyszerűbb végtisztesség formaságait.⁴

Az események e pontján azonban különleges történet vette kezdetét, amely romantikus fordulataival és erkölcsi példázatoságával akár a Batthyány-kultusz alapító mítoszának szerepkörét is méltán betölthetné. A szélesebb közvélemény csak 1870-ben, Nagy Miklósnak, a *Vasárnapi Újság* szerkesztőjének névtelenül megjelent kiadványából⁵ értesült arról, hogy Szántóffy Antal pest-józsefvárosi plébános miképp játszott össze Dank Agáp ferences házfőnökkel, hogy a mártír miniszterelnök holttestét ne a Kerepesi úti temetőben kelljen elföldelni, mint a Rókus-kórház névtelen és sorstalan halottait, hanem a pesti ferences rendház kriptájának egyik rejtett sírkamrájában találjon nyugalomra. Hogy a téma elsődleges forrásának számító, értékes illusztrációkat is tartalmazó kötetcske szerzője valóban a jeles újságíró, Nagy Miklós lehetett, a rendház *Krónikájának* följegyzéséből valószínűsíthető. Eszerint, miután több mint húsz esztendővel később, 1870. március 29-én kibontották a sírűreget, és a maradványokat új fémkoporsóba helyezték át, a névtelen szerzetes krónikás megjegyezte, hogy „a korhadt koporsó darabjai ezen üregbe visszatétettek,

melyekből egy-két darabkát ereklye gyanánt elkértek az iskolai múzeumok számára, s maga a *Vasárnapi Újság* szerkesztője is, Nagy Miklós vitt el egy darabot, ki a templomi gyászt s ravatalt, s a személyeket egy nagyszerű képben s hozzá mellékelte könyvben örökítette meg”.⁶ E kötet szövegét használta elsődleges forrásként Urbán Aladár is, amikor nagyszabású monográfiája, a *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála* utolsó fejezetében a holttesttel kapcsolatos kegyes cselszövényt – kivitelét a Rókus Kórházból a temetőbe október 7-én éjjel, a sírkertben a színjátékot arról, hogy a gödör nem elég mély, így vissza kell hozni a városba, majd a ferencesek zárdájában a Dank Agáp vezette titkos szertartást és eltemetést – rekonstruálta. A papok és szerzetesek hazafias áldozatvállalásának nagyszerűségéből nem von le semmit a történetész kritikai megjegyzése, miszerint „nem kétséges, hogy az osztrák katonai rendőrség tudott a történetekről, s hogy a ferences atyákat figyelmeztette a legszigorúbb titoktartásra”.⁷

Urbán Aladár 2000-ben közölte az AETAS történettudományi folyóirat hasábjain *Gróf Batthyány Lajos emlékezete* címmel azt az alapos tanulmányát, amelyben a miniszterelnök újratemetésének tényeit foglalta össze, továbbá sorra vette annak adatanyagát, miképp alakult az államférfi utókora, életművének és sorsának tudományos feldolgozása, valamint nyilvános tisztelete, az állami intézmények intézkedéseiből és a társadalmi, civil kezdeményezésekből összeálló közösségi emlékezete.⁸ Tanulmányában utalt arra, hogy valamilyen homá-

3 Benda 1992, 69–90.

4 Urbán 2007, 478–479.

5 Gróf Batthyány 1870.

6 Sill 2007, 552.

7 Urbán 2007, 480. – Megjegyzésre érdemes, hogy van olyan elbeszélés is, amely szerint a kórházból érkező halottas szekeret nem engedték ki a Hatvani kapun, és így került vissza a ferencesekhez, lásd VU I. 1870, 298.

8 Urbán 2000.

lyos köztudomás elterjedhetett a közvéleményben a mártír miniszterelnök és a ferencesek kapcsolatáról, mert 1859 novemberében egy bizonyos „Magyar Lajos” emlékére gyászmisét tartottak a templomban az egyetemi ifjúság magyar ruhában megjelent képviselői.⁹ A kiegyezés megkötése azután eltávolította az ünnepélyes végtisztesség megadásának formális akadályait. A hatalomra jutó nemzeti elit saját ’48-as örökségéhez való ragaszkodását is demonstrálni kívánta, amikor úgy döntött, a mártír miniszterelnök hamvait ünnepélyes menetben kell átvinni a Kerepesi úti temetőbe, és ott díszes mauzóleumban kell nyugodnia. A kiegyezés realitásai azonban kőkemény korlátokat szabtak e programnak, hiszen a frissen megkoronázott király nem volt más, mint Batthyány egykori gyilkosa, aki természetesen sohasem ismerte volna el, hogy a miniszterelnökre hamisan süttette rá a felségárulási vádat. Az Andrássy-kormány emiatt nem volt abban a helyzetben, hogy a mártír újratemetésének feladatát vállalhassa, ám rögtön kitárlták azt a megoldást, amit majd negyedszázad múlva Kossuth Lajos esetében is alkalmaznak: Pest városa lett a ceremónia rendezője. A folyamatot Stefán Ildikó és Katona Csaba rekonstruálták, így az ő elemzéseiket követve vehetjük számba a történeteket.¹⁰

Ha átlapozzuk az 1860-as évek végének hazai politikai sajtóját, érezhetjük, hogy az a gondolat, miszerint a kiegyezést ugyan megkötötték a Habsburg-hatalommal, de a „nemzeti gyázmunka” teendői közül még sok minden hátra van, valamiképp benne volt a kor levegőjében. Ami ezen belül Batthyányt illeti, a fordulópont 1869 decemberében, amikor a *Pesti Napló* gyűjtést kezdeményezett a mártír miniszterelnök méltó

síremlékére. Az akció mozgatója a Deák Ferenc bizalmi körébe tartozó volt honvédtiszt és neves újságíró, Királyi Pál volt – aki nem mellesleg Pest főjegyzője és képviselője is ebben az időben. Így válik érthetővé, hogy amikor 1870. január 21-én a város közgyűlésén szóba került a templomi temetkezések megtiltása, a „sírboltok bezárása” (mert „az oly fontos és főtekintetet érdemlő közegészségi állapotot is folytonosan veszélyezteteti [...] a feloszlásban lévő hullák ártalmas kigőzölgése”), rögtön fölmerült az a szempont is, hogy akkor mi legyen Batthyány emlékével. Könnyen lehet, hogy előre megrendezett jelenetre került sor, amikor erre a képviselők azonnal „osztatlan helyesléssel és lelkesedéssel” megszavazták: a miniszterelnök „tetemei az elhúnythoz és az Országhoz méltó dísszel és ünnepélyességgel helyeztessenek el a kerepesi köztemetőben”.¹¹ Hiszen az indoklás – nehogy „a nagy halottat megillető kegyeletes emlék feledékenységbe menjen” – összefért volna azzal is, ha helyben marad és „csupán” a ferences templomban emelnek neki monumentális síremléket. Érdekes adalék, hogy maga az özvegy, Batthyány Lajosné Zichy Antónia sem gondolt újratemetésre, mert Gamperl Alajosnak, Pest város főpolgármesterének a levelére, amelyben az áttemetéshez a beleegyezését kérte, azt válaszolta: eredeti szándéka szerint a ferenceseknél hagyta volna férje hamvait. A megható lelkesedést tapasztalva azután mégis elfogadta az újratemetés gondolatát, csupán azt kötve ki, hogy fia, Batthyány Elemér révén ő és családja folyamatos tájékoztatást kapjon az előkészületekről.¹²

Fentieket összegezve tehát nem zárhatjuk ki, hogy a háttérben politikai komp-

9 Urbán 2000, 136.

10 Stefán 1993, Katona 2007.

11 BFL IV. 1302. PTB 1870, 2742–2743.

12 Özv. Batthyány Lajosné Zichy Antónia grófnő (Egyed, 1870. február 10.) – Gamperl Alajos főpolgármesternek; BTM TKNYT 14 056.

romisszum húzódtott meg: a tömegérzelmek csatornázása és manipulálása érdekében nagy nemzeti tüntetést kell rendezni, de olyat, ami azért belül marad a 67-es lojalitás kerítésén. Mindezt az is alátámasztja, hogy Pest városa nem másra bízta a szervezés kényes feladatát, mint éppen Királyi Pálra. Ugyanakkor biztosra vehetjük, hogy nem jött pontos eligazítás Bécsből, mit szabad, mit nem, így az Andrássy-kormánynak és a Deák-párt vezetőinek óvatosan kellett lavírozniuk a gyászünnepély politikai reprezentativitásának méricskélésénél. Mindezt világosan mutatja az a különbség, ami az újratemetés gyakorlati lebonyolításához készített – valamikor 1870 márciusa táján keletkezett – első tervezet és a nyomtatásban május végén kiadott végső szabályozás között megállapítható. A méretek és arányok mintájául az addigi egyetlen igazi fővárosi gyászünnepély, az öngyilkos Teleki László gróf 1861 májusában lezajló búcsúztatása szolgálhatott, ezért javasolták azt Királyiék, hogy „[a] hamvak a bizottmány kiküldötteinek jelenlétében veendőek fel s egész csendben kísérendők el a nemzeti múzeumba, melynek ez alkalomra megfelelőleg készítendő csarnokában közmegszemléltetés végett a lezárt koporsó 24 órára ravatalra helyeztetik”.¹³ Ám ez az elgondolás túl súlyosnak bizonyult az érzékeny politikai patikamérlegen, így a felravatalozásra a nemzeti szempontból természetesen jóval semlegesebb ferences templomban került sor. Mivel Batthyány katolikus vallású volt, Királyiék javaslatára a város Simor János esztergomi érseket kérte fel a szertartás vezetésére – a válaszra azonban hiába vártak. Fennmaradt a megütközésről tanúskodó reklamációs levél, amelyben majd egy hó-

nappal a felkérés után, napokkal a szertartás előtt azon értetlenkedett Barna Zsigmond főjegyző, miért nem küld legalább helyettest a hercegprímás e különleges alkalomra.¹⁴ Ki tudja, mennyire jött kapóra Simor érseknek, hogy ismételten az I. vatikáni zsinat tárgyalásaira kellett utaznia Rómába, így – amiként arról Durguth József érseki általános helynök pár nap múlva értesítette a pesti előljáróságot – a politikailag teljesen súlytalan Szabó József esztergomi kanonok, nikopoliszi címzetes püspök kapta meg a nemzeti mártír újratemetése körüli bizalmas egyházi feladatot.¹⁵

A tervezetben még azt olvassuk, hogy nemcsak „[h]atóságilag meghívandók lennének a gyászünnepélybeni részvételre: a törvényhozás mindkét háza, a minisztérium”, de „amennyiben az ország képviselői, a főrendi ház tagjai résztvenni kívánának,” akkor a koporsót a városi képviselőkkel „felváltva viszik a gyászkoCSIIG, mely a lépcsőzet alján várakoznék”.¹⁶ Ebből azonban éppúgy nem lett semmi, ahogy a végleges temetési menet hivatalos sorrendjéből is minden komolyabb politikai tényező kimaradt – aligha véletlenül. Bár a 67-es kormánypolitikának nagyon jól jött volna a legapróbb gesztus is, az uralkodó korlátoltan ragaszkodott a „felségsértés”-nek a feudális világban gyökerező, a népszuverenitás és a polgári jogok világában már bántóan anakronisztikus fogalmához és ebből táplálkozó, vélt erkölcsi felsőbbrendűségével utasított el minden alkalmat a valódi békülésre.¹⁷ Egyedül azt nem til-

13 Bizottsági tervezet az újratemetés lebonyolításáról [Pest, 1870. március?], BFL IV. 1303. f. PVTI TI XI. 56/1870. 22.

14 Barna Zsigmond főjegyző (Pest, 1870. május 24.) – Simor János esztergomi érseknek, BFL IV. 1303. PVTI TI XI. 56/1870.

15 Durguth József helynök (Esztergom, 1870. május 27.) – Pest város előljáróságának, BFL IV. 1303. XI. 56/1870. 248.

16 Lásd a 13. jegyzetben hivatkozott dokumentumot.

17 Ferenc József császárnak a szabadságharc örökségéhez való érzelmi viszonyáról lásd Somogyi 1989, 250–251.

totta meg, hogy miniszterei magánemberként részt vehessenek a szertartáson.

Miközben a színpalak mögött még folyt az egyezkedés, 1870. március 29-én sor került a már említett exhumálásra. Ismét a ferencesek házi *Krónikáját* idézzük: „Az eredeti koporsó egyszerű puha fából volt, s már annyira elkorhadt, hogy helyéről kihúzatván szerteomlott. A tetem azonossága leginkább felismerhető volt hosszú sűrű szakálláról, kopasz fejről; koponyája hasadozott volt ugyan, de a homlokcsonton látható volt a golyó helye, mely golyó okozhatta a koponyacsontok szétválását. Egészen feketében öltözötten feküdt, a mellénye is olyan színű, s jó karban találtatott. A [...] bizottmány ércoporsót hozatott, melybe teljes összeomlás nélkül csak úgy lehetett beletenni, hogy a fr[áter] Arberttől kölcsönzött lepedőt húztak alája. Azután a sírbolt közepén a koporsó székekre helyeztetvén, üvegablakos fődéllel lezáratott.”¹⁸ Hasonló Flór Ferencnek, a Rókus Kórház igazgatójának helyszíni beszámolója is: „Az egész hulla posztókelméből készült ruházatba volt öltöztetve. Egyes részeit illetőleg még egész tisztán meg lehetett különböztetni a mindnyájunk emlékében élő dúsgazdag szakállt természetes feketebarna színezetével; – továbbá az alsó állkapocsban előtűnő metszőfogakat, végre a magas domború homlokot, egészen kopasz fejtetőt, és a szakállhoz hasonló színezetű hajzatot a két halántékon és a koponya hátsó felén. Sőt mi több, a homlokcsont behorpadt balfelén a horpadás szélén egy határozottan síma szélű, ¾-ed hüvelyknyi átmérőjű, félkör alakú rést is lehet látni, mely egész valószínűséggel a koponyába hatoló golyó által hozatott létre.”¹⁹

18 Sill 2007, 550–551.

19 Flór Ferenc tisztii főorvos feljegyzése Batthyány Lajos holttestének azonosításáról, BFL IV. 1303.f. PVTI TI XI. 56/1870. 45–46.

A temetésre valamivel több mint két hónappal később, június 9-én került sor. Az eseményeket legpontosabban a *Vasárnapi Újság* tudósítása idézi föl. A ferences templomból nem a legrövidebb úton, a mai Kossuth Lajos utcán indult el a menet, hanem „az egyetem és kecskeméti-utcán az ország és kerepesi-úton át, melyek mindnyájan tömve voltak nézőkkel”.²⁰ A mai térképre vetítve tehát a Károlyi és a Kecskeméti utcán haladtak a Kálvin térig, majd a Nemzeti Múzeum előtt, a Múzeum körúton végig az Astoriáig, onnan pedig a Rákóczi utat követve a Baross térig, ahová már közel volt a temető sarka. „A menet megnezése – folytatódik a tudósítás – egy helyről egy órárt és tíz percet vett igénybe. A menetben szétszórtva a pesti tanintézetek ifjúsága zászlóival is részt vett. A látvány, melyet a menet nyújtott, nagyszerű s fenéségesnek nevezhető. A rendet mindenütt maga a közönség tartá fenn, s az egész roppant útvonalon nem volt tapasztalható a legkisebb fennakadás sem. A megjelentek nagyobb része mind fekete gyászöltönyt viselt. A menetben sok nő volt látható a hajról lefüggő hosszú, fekete fátyollal. Amerre a menet vonult, az utcasarkokat, ablakokat, erkélyeket s a háztetőket roppant közönség borítá el. Az összes megjelentek száma túlhaladhatá a százezerét. S ez óriási közönség komoly méltósággal nézte a menet belátáhatatlan hosszú átkigyódzását; közben szóltak a gyászindulók.”²¹

Mint említettük, a kormány és a Deákpart vezető személyiségei közül jó néhányan – egykor Batthyány személyes barátai, családjának támogatói – szintén ott vonultak a menetben, hogy magánemberként ugyan, de részesei lehessenek a nemzeti gyásznak. Andrássy Gyula miniszterelnök és kormányának tagjai, Eötvös József,

20 VU II. 1870, 300.

21 Uo.

Gorove István, Kerkápoly Károly, Szláv József mellett nem hiányzott a kormánypárt örökös vezére, Deák Ferenc sem. Horváth Mihály nemcsak 1848 hőse előtt tisztelgett a sírnál, hanem a család barátjaként is, hiszen a történetíró-püspök az emigráció kezdeti éveiben a Batthyány gyerekek nevelője volt.²² A százezres tömeg hömpölygése, a föl-föhangzó gyászzenével kísért kegyeleti jelenetek méltósága jól érződik azokon a rajzokon is, amelyeket az újságok közöltek az eseményről. Bár Jókai ekkoriban még az ellenzéki Balközép nevében politizált, az ünnep ideologikumát bizonyára ő fogalmazta meg a legpontosabban, önkritikával hitelesítve szavait. Mert „[i]tt találkozunk most a ravatal mögött azon idők heves fejű szóvivői, kik Batthyány politiká[já]t rostáltuk akkor, a radikál lapok emlékezetes írói: »Te« is, »Ó« is, és – hadd üssem meg mellemet »én« is. És kalaplevéve megyünk a koporsó után ugyanazon az utcán végig, amelyen huszonegy év előtt az utcai tüntetést láttuk Batthyány politikája ellen. És Isten látja lelkünket, hogy szívünkéből jön a mostani nyilatkozat, mint szívünkéből jött az akkori. És hálát adhatunk érte Istennek, hogy így van; hogy odajutottunk, miszerint mindenki átlássa hazánkban, hogy országunkat csak egy becsületes béke, s szabadelvű, bátor és erélyes előrehaladás politikája tarthatja fenn.”²³

Becsületes béke: ez gesztus Deáknak, az uralkodónak, a kiegyezésnek. Nem kell félni, ha Batthyány neve a jelszó a tüntetésen. A haladás pedig itt talán a kiegyezés fejlesztéseként értendő, de már nem sokáig: alig öt esztendő múlva kerül kormányra Tisza Kálmán és vele a „quieta, non movere” politikája. Pedig igazi publicisztikai telitalálat a zseniális író záróformulája: „Oh,

magyar nemzet! Ha még egyszer valaha egy Batthyányi Lajosod lesz: [...] addig kövesd őt, mikor még a nemzetiszínű zászlót viszi előtted; ne akkor, mikor már a fekete zászlót viszik előtte; kísérd annak világló szellemét, ne koporsóját. Mert e koporsóban nem Batthyány Lajos fekszik egyedül. A hazának húsz halott esztendeje van oda mellé leszegezve.”²⁴ Ez a remek kép is sajnos azon tanulságok közé sorolódott, amelyet nem fogadtak meg olvasói.

Utólag visszapillantva aligha kétséges, hogy Batthyány Lajos újratemetésének föl-emelően nagyszabású ceremóniája méltó előzménye volt annak a kegyeletnek, ami Kossuth Lajos temetését kísérte 1894-ben.²⁵ Joggal vélhetnénk tehát az alakuló Batthyány-kultusz első grandiózus tömegdemonstrációjának. Ám nem így történt, mert elmaradt a folytatás. Mint tudjuk, hamarosan megindult a nemzeti adakozásból emelt mauzóleum építése, melyet azonban különös véletlen késleltetett. Podmaniczky Frigyes báró így számolt be erről az özvegy grófnénak 1873. június 22-én: „Igéretemhez képest jelentem, hogy a dicső emlékezetű Lajos gróf síremlékének munkálatai most már rendszeresen folynak s gyorsan haladnak, – úgy annyira, miszerint meg vagyok győződve, hogy még az őszön az emlék körüli ültetvények, és szabályozás és gyesítési munkálatok is [be] fognak fejezethetni. – Az eddigi lassú folyamát a munkának, illetőleg fennakadását az okozta: hogy egy nagy márvány szállításunk [szállítmányunk] azon hajón volt elhelyezve, amely egy vihar után a Dunán elmerült, s csak most lett ismét megmentve.”²⁶ A híradásból nem derül ki, hogy csak a hajót, vagy a kő-

24 Uo.

25 Kossuth temetéséről átfogóan lásd Borus 1994.

26 Podmaniczky Frigyes báró (Budapest, 1873. június 22) – özv. Batthyány Lajosné Zichy Antónia grófnőhöz, BTM TKNY 20 988.

22 Márki 1917, 154.

23 Jókai 1870, 1.

anyagot is sikerült-e kimenteni a vízből – vagyis a mauzóleum alkotórészeiben olyan köveket tisztelhetünk, amelyek megjárták a kék Duna fenekét? Mindenesetre e levél mellékleteként küldte meg a Fővárosi Közmunkák Tanácsának nemrég kinevezett alelnöke a grófnénak azt a pompás akvarellt is, amelyen az ifjú tervező, Schickedanz Albert jelenítette meg első nagyobb művét.²⁷ Ám mégis, amikor a fenséges alkotás 1874-ben elkészült, azt – ilyen előzmények után meglepő módon – különösebb ünnepség nélkül avatták fel. „A szertartás egész csöndben történt – írja a *Vasárnapi Újság* –, s csak a legközelebről érdeklettek voltak jelen.”²⁸ Vajon miért? A kormány idegenkedését érthetjük, Bécs hívős távolságtartása az egész korszakban nem változott. Talán a család állított le minden demonstrációt? Ennek egyelőre nincs semmi nyoma a korabeli forrásokban. De ha nem, akkor vajon miért nem sorakozott föl Batthyány emlékének ápolására az ellenzéki politikai világ és a civil társadalom? Miért emlékezett ettől kezdve a magyar nép, nemzet, társadalom mindig csak a mártírra, és nem a korszakos átalakulási folyamatokat egykor levezénylő politikusra és államférfira?

Ezen a ponton kinyithatjuk a perspektívát, és jószerevel napjainkig egybefoghatjuk a mártír miniszterelnök utókoráról beszámoló tényanyagot, amelyet Urbán Aladár a legszelesebb meritéssel gyűjtött össze említett munkájában. Mérvadó megállapítása különbséget tesz a tudományos feladatok és a közösségi emlékezés területén tapasztalható fejlemények között. Egyfelől megállapítja, hogy „[a] szakma [...] megtette kötelességét: ha késéssel is, de kijelölte Batthyány Lajos helyét a magyar Panteonban. Idő kérdése, hogy mikor ívódik be a kitisztult kép a köztudatba. Azt azon-

ban már most reméljük, hogy a mártír nem fedti el többé az államférfit. Abban is bízunk, hogy Batthyány emlékét múló »pártpreferenciák« többé már nem fogják megzavarni.”²⁹

Másfelől föltette a szélesebb horizontú, emlékezetpolitikai kérdést is: „Miért nincs Batthyáynak kultusza?” A kérdésre így felelt: „A válasz a fentiek alapján egyszerűnek tűnik: az első felelős magyar miniszterelnök személyét és emlékét halála pillanatától politikai megfontolások igyekeztek elfeledtetni, háttérbe szorítani, vagy a napi politika céljainak szolgálatában méltatlanul elmarasztalni. Ez a válasz igaz, de nem a teljes igazság. Batthyány emlékének széles köre – bár nem feltétlenül a teljes társadalmat átható – ápolásának akadályja volt személyisége is. A gróf liberális arisztokrata volt, de arisztokrata, nehezen megközelíthető. Megvetette a népszerűséget, nem kívánt »népember« lenni. [...] Az utókor számára is megközelíthetetlen maradt emberként és politikusként egyaránt, mivel naplót nem vezetett, s igen kevés számú levél maradt utána. Politikai célkitűzése: alkotmányos önkormányzat a Habsburg Birodalmon belül, esetleg perszónalunió, a kiegyezés híveinek sok, a függetlenséget igénylőknek kevés volt – 1918 után pedig ez az elképzelés elvesztette aktualitását. Az utókor, a maga politikai céljainak érdekében, a Batthyány-kormány három kiemelkedő alakjában: Deák, Széchenyi és Kossuth személyében találta meg eszményképét és öngazolását. A jelen ismertető áttekintés azt is mutatja, hogy Batthyány személye – s nem csak mártíruma – valójában nem felejtődött el, de nem került egyetlen történelmi időszak érdeklődésének politikai fókuszába sem.”³⁰

Az utóbbi évtizedek neves Batthyány-kutatói közül Erdődy Gábor és Molnár And-

27 Gábor 1991.
28 VU 1874, 348.

29 Urbán 2000, 157.
30 Uo.

rás nem foglalkoztak részletesebben a Batthyány-kultusz hiányának kérdéskörével. Karakteres véleményt Gerő András fogalmazott meg több írásában is, legátfogóbban a 2007-ben publikált *Képzelt történelem* című munkájában. Mivel fölfogása szerint a nacionalizmus komplex térhódítása, a nemzeti identitás kialakulása alapvetően a vallási közösségszervezés mintájára történt – és emiatt szinonimaként egyenesen a „nemzetvallás” kifejezést használja –, ezért úgy véli, hogy a nemzeti mozgalmak nagy, nyilvános, közösségi szerepmintái rendre a vallásos közéleti dramaturgia klasszikus szereptípusait másolják. Így például a szentek, kétkedők, ördögök, eretnek, pogányok, hitvallók, hittudósok stb. magatartási mintái mellett eleve adva volt a mártír – ez esetben a „nemzetvallás” hitéért önként vállalt személyes áldozat – közösségi szereplehetősége is a 19. század nemzeti csoportmozgalmainak résztvevői számára. S a mintát nemcsak lehetőségnek, de valamiképp társadalmi kényszernek is érzékelte, így a „nemzet mártírja” címért vívott sajátos versenyként látta a nemzeti önrendelkezési küzdelemben korábban meghurcoltak (pl. Wesselényi Miklós) és 1848 mártírjai egymáshoz képest természetesen igen különböző szimbolikus pozícióit. A „győztes” a miniszterelnök lett, ahogy írta: „Batthyány vértanúszerpe szinte azonnal rögzült; nem is történhetett vele más”,³¹ vagyis ő lett a vallásos szerkezetű nemzettudatban szerinte már eleve meglévő „nemzeti mártír-szerep” klasszikus megtestesítője. A mártírnak azonban nem kellene szükségképpen feledtetnie, a köztudatból kiiktatnia a politikust és államférfit – miért nem vált Batthyány 1848–1849 igazi szimbólumává? Gerő szerint a dualizmusban a Kossuth-kultusz

vette el a teret a miniszterelnök méltó gloriifikálása elől. „A Batthyány-kormány pénzügyminisztere lett a meghatározó szimbolikus politikai személyiség, és nem a miniszterelnök. Így Batthyány, mint miniszterelnök, azt megelőzően a reformkor meghatározó főrangú politikusa, leértékelődött.”³² A mártírszerepből való kiemelkedésre elvileg új lehetőségek nyíltak a két világháború között, ám ekkor meg a Széchenyi-kultusz bizonyult hatékonyabbnak a társadalmi népszerűség megszerzése terén, mégpedig azért, mert „hordoz sok olyat, ami Batthyányban is megvan, de többet nyújthat, mint a kivégzett miniszterelnök”.³³ Végül 1945 után sem jelentkezett olyan társadalmi-szellemi igény, ami a mártírszerepből való kimozdítást szorgalmazta volna, hiszen még a demokratikus ellenzéknek őt Nagy Imrével összekapcsoló gesztusa is azért hathatott, mert Batthyány mártírúmának nyilvánvaló igazságtalanságát fölmutatva lehetett szembefordulni az 1956-os forradalom hőisével szemben elkövetett igazságtalansággal. Mindezek miatt hangzik így Gerő rezignált végkövetkeztetése: „Batthyány továbbra sem kell senkinek másra, csupán csak és legfeljebb mártíriumra. 1849-ben vértanú lett és az is maradt. A nemzeti mitológia kialakulásának folyamata ebbe a szerepbe helyezte őt. Úgy tűnik, azóta igazából senki nem akarja őt innen kiszabadítani. Az utókort következetesen nem érdekli az, amitől mártíriumának értelme is volt, lett, lehet.”³⁴

A két történész megközelítése nem azonos – Urbáné inkább induktívabb, Gerőé inkább deduktívabb jellegű –, de összecsengő megállapításaik jelentős részben megfelelnek a föltett kérdésre. Talán annyit

31 Gerő 2004, 149.

32 Gerő 2004, 151–152.

33 Gerő 2004, 153.

34 Gerő 2004, 155.

tehetünk hozzá, hogy Batthyány kultuszának hiányát bizonyára akkor tudjuk majd pontosabban körülírni, ha a jelenleginél többet tudunk a történelmünkben vitathatatlanul létezett, illetve létező politikai kultuszokról, a nagy politikai egyéniségek kultuszairól – elsősorban annak a roppant termékenynek bizonyuló vizsgálati iránynak az eredményeit hasznosítva, amelynek az utóbbi negyedszázadban az irodalmi kultusz kutatás területén lehetünk tanúi. Ha majd Rákóczi, Széchenyi vagy Kossuth kultusza kapcsán például a *beállítódás*, a *nyelvhasználat* vagy *szertartásrend* kategóriáit részletkebe menően elemezni, avagy a *beavatás*, a *mitizálódás*, az *intézményesülés*, a *bálványrombolás*, a *szekularizáció* vagy a *reszakralizáció* sajátos kultusz történeti korszakait (egyszersmind kultuszlélektani stádiumait) olyan alapossággal tudjuk fölismerni és elkülöníteni, amiként az Dávidházi Péter, Margócsy István, Tverdota György, Takáts József, Lakner Lajos, Kerényi Ferenc, Kalla Zsuzsa, Porkoláb Tibor, Rákai Orsolya és társaik nagyszerű könyveiben és tanulmányaiban irodalmi hősök és példák kapcsán olvasható, akkor kaphat valamivel mélyebb dimenziót annak a hiánynak az értelmezése, amiről Batthyány utókora viszonylatában beszélünk. Sőt, a későbbiek megvan az az előnye, hogy az elődök tapasztalatából okulhat – erre figyelmezteti történész kollégáit Gyáni Gábor *Válaszúton az irodalmi kultusz kutatás* című, 2004-ben publikált írásában. Miközben ismeri a kultusz kutatás első nagy korszakában a vallásos analógiaképzés vitathatatlan jelentőségét, ezt továbbfejlesztve, amellet érvel, hogy – elsősorban Anthony D. Smith nacionalizmusfogalmát alkalmazva, amelyet *National Identity* című, 1991-ben megjelent könyvében használ – a nacionalizmus olyan sajátoszerű historista kultúra és polgári művelődés-művelt-

ség, amely „a vallási kultúra és a családi neveltetés korábban megszokott módozatait magába olvasztva, végül a vallási univerzum helyébe lép. A nacionalizmus ilyenformán nem csupán egy újfajta politikai stílus és nem is csak pusztán doktrína (vagyis ideológia), hanem éppenséggel a kultúra adott formája, amely ideológiaként, nyelvként, mitológiaként, szimbólumok (szimbolikus jelek) együtteseként és egyúttal öntudatként (identitásként) globális érvényre tör, és ekként fejt ki a maga hatását.” A nacionalizmus tehát „teljes körű és önértékű kultúra”, és így „a kulturális entitásként tekintett nemzet mint kikerülhetetlen adottság [...] elméleti tudatosítása [...] friss távlatokat nyithat a kultusz kutatók újabb, ezt követő további nemzedékei előtt”.³⁵

Amíg e figyelmeztetés szélesebb körű kutatási alkalmazására remélhetőleg a nem túl távoli jövőben sor kerül, hadd zárjam áttekintésemet egy olyan jelenettel, amely a kultuszok évszázadot átfogó pszichológiai vonzerejére figyelmezteti az olvasót. Urbán Aladár nagyszabású panorámáját szubjektív vallomással fejezi be arról, miért nem hiányolja igazán azt, hogy Batthyánnak nincs reprezentatív köztéri szobra Budapesten. (Jegyezzük meg, hogy tanulmányának publikálása óta három jelentős lépés történt a Batthyány-tisztelet terén. 2007-ben államilag meghirdetett és finanszírozott, eseményekben gazdag emlékévet tartottak születése 200. évfordulójának tiszteletére. 2008-ban a budapesti Batthyány téren fölavatták egész alakos szobrát, Stremeny Géza alkotását. 2016-ban pedig a pesti ferences templomhoz tartozó rendházban – a rend engedélyével, elsősorban Pálffy Dezső szorgalmazására – megnyílt a Batthyány Emlékszoba, amelyben Dobák Géza

35 Gyáni 2004, 217–218.

és Hermann Róbert magányújtók műtárgyaiból a Nemzeti Múzeum által rendezett kiállítás látható.)³⁶ Urbán arról ír, hogy szívéhez a szobornál közelebb áll az örökmécses jelképi világa, melynek „lángja nem egyszerűen a vértanúságra, hanem arra a kimagasló személyiségre emlékeztet szimbolikusan, aki a ’népek tavaszának’ magyar reménységeit igyekezett – szerencsésebb emlékezetű miniszterétársaival együtt – megvalósítani”³⁷ A történész nincs egyedül ezzel a véleményével. Érzékeny gondolata méltó párja annak a kis hírnek, amelyet a *Vasárnapi Újság* a miniszterelnök 1870. június 9-i áttemetése kapcsán adott közre. „Volt még az ünnepélynek egy sajátos jelene is, melyet az előleges terv nem foglalt magában. Színhelye azon gyászos emlékü tér, hol Batthyány két évtizeddel ezelőtt kimúlt, az Újépület megett a fater felé nyúló akác sor. Azon a helyen, hol Batthyány térdelt, a faszor egyik fájára egy babérszörzöt, a másikkra egy gyászfátyollal bevont nefelejtszűzért illesztett egy ismeretlen kéz. A babér felett egy kis olajmécs lobogott. A két fa ezen egyszerű jelentésű díszét csak a temetkezés órájában vették észre, de még másnap is látható volt. A szabad ég alatt, a katonai laktanya közelében nem találkozott kéz, mely hozzá akart, vagy mert volna nyúlni a nagy halottnak szentelt békés áldozathoz.”³⁸

Irodalomjegyzék

Benda 1992

Benda Kálmán: *Az 1795-ben kivégzett magyar jakobinusok hamvainak eltemetése 1960-ban*. In: Király Béla emlékkönyv: háború és tár-

36 Katona–Ráday 2020, 70.

37 Urbán 2000, 157.

38 VU III. 1870, 310.

sadalom. Szerkesztette Jónás Pál, Peter Pastor, Tóth Pál Péter. Budapest, 1992. 79–90.

BFL

Budapest Főváros Levéltára

Borus 1994

Borus Judit: Kossuth a főváros halottja. *Budapesti Negyed* 3. 1994/1. 35–58.

BTM TKNYT

Budapesti Történeti Múzeum, Térképek, Kéziratok és Nyomtatványok Tára

Buza 1983

Buza Péter: *Pest-budai történetek. Rendhagyó városnéző sétá*. Budapest, 1983. 189.

Gábor 1991

Gábor Eszter: „Megkezdjük, de bevégezni nem tudtuk”: *Schickedanz Albert pályakezdése: a Batthyány-mauzóleum*. In: A Magyar Nemzeti Galéria évkönyve, 1991. Szerkesztette Takács Imre, Buzási Enikő, Jávor Anna, Mikó Árpád. Budapest, 1991, 277–282.

Gerő 2004

Gerő András: *A nemzet mártírja, a „magyar Egmont”: Batthyány Lajos gróf*. In: *Uó: Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*. Budapest, 2004. 147–159.

Gróf Batthyány 1870

Gróf Batthyány Lajos, az első magyar miniszterelnök élete és vértanúi halála. Pest, 1870. 1–28.

Gyáni 2004

Gyáni Gábor: *Válaszúton az irodalmi kultusz kutatás*. *Literatura*, 2004/2. 208–218.

Jókai 1870

Jókai Mór: *Batthyány temetése napján*. A *Hon*, 1870. június 9. Reggeli kiadás.

Katona 2007

Katona Csaba: „Ezen gyászünnepélynek kiválóan városi jelleggel kell bírnia...” Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök 1870. évi újratemetésének háttere. *Kisebbségkutatás*, 2007/3. – http://epa.oszk.hu/00400/00462/00035/cikk_a68c.html

Katona–Ráday 2020

Katona Tamás – Ráday Mihály: *Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc emlékhelyei. III. Arcok és sorsok. Hol Sírjaik domborulnak...* Szerk. Csorba László. Budapest, 2020. 442.

Márki 1917

Márki Sándor: *Horváth Mihály 1809–1878*. Budapest, 1917. 388.

PTB 1870

Pest város Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvei 4. köt. 1870. I. 21. 2742–2743.

PVTI TI

Pest város tanácsának iratai, Tanácsi iratok.

Sill 2007

Sill Ába Ferenc: Gróf Batthyány Lajos régi-új emlékhelye. *Vasi Szemle*, 2007/5. 547–554.

Somogyi 1989

Somogyi Éva: *Ferenc József*. Budapest, 1989. 287.

Stéfán 1993

Stéfán Ildikó: Batthyány Lajos halála és temetése. *Sic Itur ad Astra*, 1993/2–4. sz. 6–17.

Urbán 2000

Urbán Aladár: Gróf Batthyány Lajos emlékezete. *AETAS*, 2000/1–2. 132–158.

Urbán 2007

Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála*. Budapest, 2007. 505.

VU I. 1870

Batthyány 1849-ki temetése, *Vasárnapi Ujság* 1870. június 12. 298.

VU II. 1870

Batthyány-gyászünnepély, *Vasárnapi Ujság* 1870. június 12. 299–300.

VU III. 1870

A Batthyány-gyászünnepély, *Vasárnapi Ujság* 1870. június 19. 308–310.

VU 1874

Mi újság?, *Vasárnapi Ujság* 1874. május 31. 348.

NAGY ADRIENN

Tárgyakba zárt történelem

BATTHYÁNY LAJOS ÉS KORTÁRSAI ÖRÖKSÉGE

Az 1848-as év a leggyorsabban terjedő és a legnagyobb területet átfogó – Párizstól a moldvai Iasi-ig, a szicíliai Palermótól Berlinig terjedő – forradalmakat hozta el Európa történetében. A láncreakációszerűen egymást követő megmozdulások – a gazdasági és társadalmi bajok kiélezte politikai feszültség – a Magyar Királyságot sem hagy(hat)ták érintetlenül.

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc a modern magyar nemzeti identitás egyik központi történelmi élményévé, a magyarországi polgárosodás egyik legfontosabb állomásává vált. A korszak nem csupán politikai fordulatot hozott, hanem egy sajátos tárgyi kultúrát is teremtett: forradalmi emlékpoharak, kokárdák, honvédfegyverek, egyenruhák, bankjegyek és szükségpénzek, jelvények – hogy csak néhányat említsünk – testesítik meg az eszmét, amely a polgári átalakulás, a nemzeti függetlenség és a jogki terjesztés hármasságában összefüggött. A korszak emlékezete – a kultuszok, a nyilvános megemlékezések és a magángyűjtemények anyaga – ugyanilyen sokszínű. E tanulmány célja, hogy a figyelmet – a 2024. október 4-én Szombathelyen megrendezett emlékkonferencia előadásaihoz, illetve azok írott változataihoz hasonlóan – a 175. év mártírhalált halt gróf Batthyány Lajos és kortársai életére, illetve ezzel összefüggésben a Smidt Múzeum 1848–1849-re vonatkozó tárgyi örökségére, történelmi és kulturális emlékezetére irányítsa. A hangsúly – egyfajta tárlatvezetésként – leginkább azon van, hogy miként tanúskodnak az itt őrzött emléktárgyak, relikviák a korszak eszméiről, mindennapjairól és a későbbi emlékezetpolitikai rétegekről.

A haza és a király iránti kettős hűség mártírja

Gróf Batthyány Lajos (1807–1849) személye összeforrt a modern magyar államiság, a nemzeti függetlenség, a hazaszeretet és az elvhűség eszméjével. Nevét a mai napig a magyar történelem egyik legfényesebb és egyben legtragikusabb alakjaként tartja számon a köztudat. Ő a tizennegyedik vértanú, aki az alkotmányos fejlődés ügyéért áldozta életét. De ki is volt ő a hivatalos portrékon túl?¹

Batthyány arisztokrata háttérével, birtokain folytatott modernizációs kísérleteivel és a reformellenzékben betöltött szerepével vált a polgári átalakulás egyik emblémájává. A reformkori közéletben a megyei (közgyűlési) politizálás, a reformjavaslatok támogatása (közteherviselés, jobbágyfelszabadítás, polgári átalakulás), az országgyűlési részvétel és a gazdasági-modernizációs program – gazdasági egyesületek, selyem- és cukoripari kezdeményezések, mintagazdaság² –

1 A tanulmánynak nem célja, hogy részletekbe menő képet fessen Batthyány Lajosról – az emberről, a férjről és a családapáról, a politikai stratéjáról és gondolkodóról, a diplomatáról vagy a meghurcolt történelmi hősről. Ezt a tanulmányok szerzői – akik a Batthyány-kutatás elismert hazai képviselői – különböző nézőpontokból már megtették. A tanulmány inkább csak átfogó jelleggel igyekszik bemutatni a korszak első magyar miniszterelnékének személyiségét és történelmi jelentőségét, alakjának köztudatban való tovább élését.

2 Batthyány péterfai uradalmában cukorgyárat, tehenészetet és juhászatot létesített, illetve – Széchenyi példájára – selyemhernyó-tenyésztés céljából több mint ötvenezer eperfát telepített birtokán. 1843-ban pedig az ő elnöksége alatt alakult meg a Cukorgyáregylet is. Naszádos István: Újabb adatok gr. Batthyány Lajos péterfai cukorgyáráról. Vasi Szemle, 40. (1986) 1. 122–130.

együtt rajzolják ki alakját. A történeti szakirodalom és összefoglalók hangsúlyozzák, hogy Batthyány a reformkori nemesi ellenzék egyik tekintélyes vezetője volt, aki 1848 tavaszán az elsők között vállalta a forradalom vívmányainak törvényes keretek közé terelését és egy felelős magyar kormány létrehozását.

A Batthyány család évszázadok óta Vas vármegye egyik legősibb birtokos családja volt. A körmendi kastély a 19. század közepére a megye egyik kulturális és politikai központjává vált, illetve a reformellenzék találkozóinak színtere is volt. Így tehát nem véletlen, hogy a megye politikai és katonai szerepvállalása szorosan kapcsolódott Batthyány személyéhez. Vas vármegye országgyűlési követei, ügyvédei és nemesi vezetői közvetlen kapcsolatban álltak a kormánnyal, és a helyi közvélemény erőteljesen támogatta Batthyány politikáját. Amikor 1848 szeptemberében a horvát csapatok Jellačić vezetésével betörték Magyarországra, Vas megye is mozgósította nemzetőreit és honvédejait.³

Batthyány Lajos elsősorban Wesselényi és Széchenyi hatására – illetve felesége ösztönzésére – kapcsolódott be az országos politikába, az 1839–1840-es és az 1843–1844-es országgyűléseken már a felsőtáblai ellenzék vezetője volt. Mártírhalála ellenére az utókor némiképp elfelejtette: ezt részben magyarázza, hogy a szemléletében is arisztokratikus Batthyány – Kossuthtal vagy épp Széchenyivel ellentétben – ritkán tájékoztatta a közvéleményt lépéseiről, illetve reformelképzeléseiről. Batthyány nem volt el-

1849-es honvéd csákócímer. Ezüstözött, erősen stilizált külső vonalú kiscímer, fölül koszorú, keresztbe rakott kard (Smidt Múzeum, I.sz. ST.87.19.1.)

mélyült, filozofikus alkat. Reálpolitikus volt, akinek nem voltak illúziói. Eszménye az angol típusú alkotmányos monarchia volt. Miniszterelnökségének fél éve alatt minden törvényes – legvégső esetben törvénytelen – eszközt felhasználva megpróbálta Magyarország Habsburg Birodalmon belüli szerepét erősíteni, illetve megvédeni az országot és a márciusi eredményeket az egyensúlyát veszített dinasztia ellenében. Batthyány kétséget kizáróan ragaszkodott hazája függetlenségéhez, így egy széles önállóságot biztosító kormányzati modellt kívánt megszilárdítani. Mindeközben viszont (jogosan) tartott attól, hogy az ország az erősebb birodalommal nem fog tudni megbirkózni, emiatt egy, a dualista monarchia kereteit fenntartó megegyezés híve volt. Ez némileg ellentmondásosnak is tűnhet, valójában – az arisztokrata, de liberális –

3 Bővebben lásd: Hermann Róbert: Körmend a hadtörténelemben 1848–1849. In: Veszprémy László et al.: Körmend a hadtörténelemben. Körmend, 1992. 195–242.; Révész József: Forradalom és szabadságharc Vas megyében. In: Horváth Sándor (szerk.): A forradalom polgári arcai Vas megyében. Szombathely, 1999. 21–28.

Batthyány jellegzetes közvetítő szerepére hívja fel a figyelmet. Hiszen az első felelős magyar kormány összetételét tekintve Batthyány körül olyan – meggyőződéses, határozott véleménnyel rendelkező – kortársak dolgoztak, mint Kossuth Lajos (pénzügy), Széchenyi István (közmunka és közlekedés), Deák Ferenc (igazságügy), Eötvös József (vallás- és közoktatás), Klauzál Gábor (földművelés, ipar, kereskedelem), Mészáros Lázár (hadügy), Szemere Bertalan (belügy) és Esterházy Pál (király személye körüli miniszter). Az együttműködés és a feszültségek hálójában munkálkodó – rövid idő alatt hatalmas kihívásokkal szembesülő (pénzügyi önállóság megteremtése, a hadsereg újjászervezése), gyors döntésekre kényszerülő – Batthyány nem állt nyíltan egyik oldalra sem, nem képviselt határozott politikai irányvonalat, sokkal inkább megértette és egységesítette az ellenzék egyes szárnyainak eltérő nézeteit.⁴ Született pártvezér volt, aki kormányfői szerepében megpróbálta a reformellenzéki akaratot kormányzati döntéssé transzformálni. Az észszerű megállapodások mellett a védekezésre való felkészülés, az önvédelem politikáját képviselte. Fegyvert fogott Jellačić ellen, és kulcsszereplő volt a pákozdi csata vállálásában. 1848 szeptemberében – tekintettel a katonai helyzet romlására, a kormányzati centrumok élesedő konfliktusára, a nemzetiségi kérdés megoldatlanságára, illetve Bécs egyezkedési hajlandóságának visszaesésére – hátráléptt és kormányával együtt lemondott. (Október elejéig még ügyvezető miniszterelnök maradt, illetve az országgyűlés munkájában 1848 végéig részt vett.)

4 Feleségéhez írt búcsúlevelében is megfogalmazta, hogy: „azért kellett meghalnom, mert a törvény és a királyi eskü volt a zsinórmértékem; sem jobbra, sem balra nem hagytam magam elragadtatni”. Bővebben lásd: Demeter Zsófia: Utazás ismeretlen állomás felé. Honismeret, 35. (2007) 6. 45.

1849 januárjában – barátai tanácsával nem törődve – az országgyűlési küldöttség vezetőjeként Windisch-Grätzhez ment tárgyalni, de az osztrák főparancsnok a Károlyi-palotában elfogatta. A budai laktanya után megjárta Pozsonyt, Laibachot, majd Olmützöt. A császári törvényszék felségárulás vádjával kötél általi halálra és vagyonelkobzásra ítélte, amiben a bosszúvágy és az elrettentés szándéka egyaránt szerepet játszott. Batthyánytól az udvar Kossuthnál is jobban tartott. A volt miniszterelnököt a védelem minden lehetőségétől megfosztották.⁵ Kegyelmet nem kapott, ezért a siralomházba – felesége által – becsempészett papírvágó törrel megkísérelte elvágni a nyaki ütőerét, emiatt végül golyó által végzették ki, 1849. október 6-án, a pesti Újépület falánál. A gróf nem engedte, hogy a szemét bekössék és maga adta ki a tűzparancsot: „*Allez Jäger, éljen a haza!*” Az eseménysor a megtorlások szimbolikus csúcspontja lett.

A kiegyezést követően a Batthyány-kultusz nyilvános formát öltött: a titkos temetést követően nyilvános újratemetésre készültek, ez azonban hosszú – politikai-protokolláris vitákkal övezett – előkészítést igényelt. Végül 1870-ben az addig csak „G. B. L.” betűkkel megjelölt sírban nyugvó hamvait ünnepélyesen eltemették.⁶

5 A haditörvényszék Olmützben először börtönbüntetésre és vagyonelkobzásra ítélte, melyet Schwarzenberg és a bécsi udvar nyomására kötél általi halálra ítéletre változtattak úgy, hogy Batthyányt az uralkodó kegyelmébe ajánlották. Ezután szállították a gróft a Pestre, mellyel a kegyelmezés joga a császárról Haynaura szállt, aki október 3-án jóváhagyta a halálos ítélet. Hermann Róbert: Perbe fogva felségárulásért. = https://web.archive.org/web/20131010122809/http://www.napkut.hu/naput_2007/2007_08/041.htm (letöltve: 2025. 09. 07.)

6 Horváth Attila: Koncepció per az első független felelős magyar kormány miniszterelnöke ellen - Gróf Batthyány Lajos pere. Jogtörténeti Szemle, (2008) 1. 12-21.

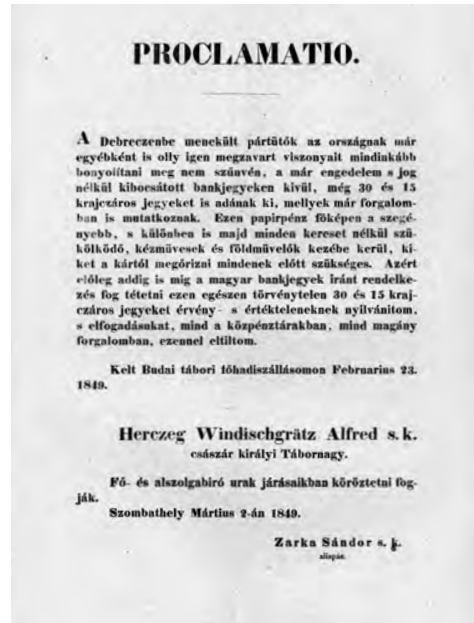
A haza veszélyben van!

1848. március 3-án Kossuth az ellenzék vezérszónokaként az alsótábla ülésén előterjesztett felirati javaslatában a magyarországi reformküzdelmek két és fél évtizedének legfőbb célkitűzéseit summázta.⁷ A történelmi pillanat – a népek tavasza – a párizsi forradalom győzelmének híre a változások lehetőségét jelentette. Petőfi szavaival élve: „Oh, mikor meghallottam, hogy Lajos Fülöpöt elűzték s Franciaország republica! [...] Vive le république! kiálték föl, aztán némán merően álltam, de égve mint egy lángoszlop. [...] Nyakrafőre siettem a fővárosba...”⁸

A császári és királyi udvar próbált ugyan ellenállni, de a március 13-án kirobbanó bécsi forradalom – melynek erjesztéséhez Kossuth németre is lefordított és Bécs utcáin többször felolvasott beszéde nagyban hozzájárult – hamarosan jobb belátásra, komolyabb engedmények megadására bírta az osztrák kormányzatot. A dominóhatás újabb kockájaként a bécsi kihívásra Pozsony és Pest 1848. március 15-én – az azonnali cselekvés útjára lépve – egyszerre felelt. A felsőtábla vita nélkül elfogadta a magyar követeléseket, amellyel Pozsonyból országgyűlési küldöttség indult a császárváros felé. Kossuth Pozsonyba visszaérkezve már március 17-én bejelentette, hogy a bécsi forradalom megdöntötte a kormányt, illetve a pozsonyi Zöldfa fogadó (ma: Carlton Szálló keleti része) erkélyén leendő magyar miniszterelnökként mutatta be a magyar ellenzék vezérét, Batthyány

7 A bécsi és a magyarországi forradalom nyitó beszédének titulált feliratban Kossuth a birodalom bajaiért a bécsi kormányt tette felelőssé, miközben Magyarország mellett a birodalom osztrák felének is alkotmányos kormányzatot követelt. Kijelentette, hogy a dinasztíának ideje választani a saját java és egy „korhadó rendszer tartogatása között”.

8 Lapok Petőfi Sándor naplójából. Pest, 1848.

Windischgrätz rendelkezése a Kossuth-bankók utolsó csoportját képező 30 és 15 krajcáros bankjegyek érvénytelenné nyilvánításáról (Smidt Múzeum, lsz. ST.2025.6.12.)

Lajos gróftot az éljenző tömegnek.⁹ Eközben Pesten Petőfi és a forradalmi ifjúság az utcákra kivitt néptömegekkel a gyakorlatban is megpróbálta keresztülvinni a reformokat, megteremteni a sajtószabadságot. Petőfi *Nemzeti dal* című verse és a főbb politikai követeléseket tartalmazó 12 pont a gyűlölt metternichi rendszer bukásának szimbólumává váltak. A nevezetes nap számos helyszíne – melyre ezúttal részleteiben nem térek ki – ma is bejárható. Táblák, szobrok és feliratok (a nagy idők beszédes tanúiként) emlékeztetnek az eseményekre.

9 Egykoron a Palugyay család tulajdonában lévő vendégfogadó ma már nincs meg, de az erkély faragott tartókövei Cegléden, a Református Nagytemplom kertjében láthatóak.

Batthyány Lajos elnökletével hamarosan megalakult az első felelős magyar kormány, hogy végrehajtsa az április 11-én szentesített – a modern Magyarország, a társadalmi átalakulás, az alkotmányos politikai berendezkedés alapkövének tekintett – törvényeket. Áprilisban a kormány Pestre költözött, majd július 4-én összeült az első népképviselői országgyűlés. A politikai cél a polgári reformok finomítása volt, a birodalmi kapcsolat terén pedig – az áprilisi törvények homályosságát tisztázva – Magyarország önrendelkezésének tényleges biztosítása, a tiszta perszonálunió elérése lett volna.

A népek tavaszát – a forradalmak „mészeheteit” – azonban Európa-szerte az ellenforradalmak nyara és ősze követte. A látóhatár 1848 nyarán körös-körül elsötétült, minekután egyre inkább láthatóvá vált a korábbi ellenzék megosztottsága, a társadalmi-politikai ellentétek kiéleződése. Az osztrák kormányzat – mely néhány hónappal korábban (a német, olasz és magyar mozgalmak sikerei nyomán) még a létéért harcolt – egyre nyíltabban a tavaszi engedmények, az alkotmányos szabadság visszavételére készült. A revans lehetőségét nagyban segítették a nemzetiségek (szerbek – Karlóca, románok – Balázsfalva; szlovákok – Liptószentmiklós) követelései, illetve fegyveres felkelései a Délvidéken, Erdélyben és a Felvidéken. A magyar politikusok számára súlyos lecke volt, hogy a nacionalizmus (ezúttal is) erősebbnek bizonyult, mint a demokrácia, illetve hogy a nemzetiségekkel és a Béccsel vívott egyidejű harc lehetetlen – valamelyik féllel meg kell egyezni. A katonai megütközés elkerülhetetlenségét felismerők – főként, hogy Batthyány többszöri kérése ellenére a magyar sorozású ezredek nem küldték haza – az önálló magyar haderő létrehozását szorgalmazták, melyre az országgyűlés felhatalmazást is adott. Májustól

a kormány energiáinak nagy részét lefoglaló folyamat részét képezte: az önkéntes nemzetőr-alakulatok, majd az első tíz honvédszászlóalj toborzása, fegyver, muníció és egyenruha előteremtése; valamint a védelmi készütség fedezeteként a pénzügyek rendbetétele, önálló magyar papírpénz kibocsátásának megkezdése. Magyarország és a szorult helyzetben lévő birodalom kapcsolata lazulni látszott, csakhogy a bécsi udvar válasza nem váratott sokat magára: a kulcsminisztériumok kézbevétele, a magyar pénz- és hadügy önállóságának visszavételét nyomatékosítandó Jellačić horvát bán seregével – fekete-sárga császári zászlók alatt – átlépte a Drávát és megindult Pest felé.

A megegyezésben a végletekig bizó, középútas Batthyány és a radikális Kossuth a lényegét tekintve egyetértettek: elérkezett a végperc, a nemzet védelemre szorul és ideje készülődni. Batthyány – felismerve, hogy a törvényességet nem képes, de már nem is köteles respektálni – a Dunántúlon népfelkelést hirdetett és mozgósította a nemzetőrséget. Kossuth az Alföldre indult toborzókörútra. Miután Lamberg Ferenc teljhatalmú főparancsnok meggyilkolásával a megegyezés utolsó lehetősége is szertefoszlott, Batthyány lemondott. Törvényes kormány híján az országgyűlés „ideiglenesen” a Kossuth vezette Országos Honvédelmi Bizottmányra ruházta a végrehajtó hatalmat.

Ezzel a „törvényes forradalom”¹⁰ elbukott, a véráldozatok nélküli szabadságharc lehetetlenné vált, az ellenállás maradt az egyedüli fegyver. A katonai események – súlyos vereségek és fényes győzelmek váltakozása, a nyomasztó túlerő előli kény-

10 A kifejezés 1848 tavaszára utalva azt jelenti, hogy az átalakulás vér nélkül ment végbe, majd a király szentesítette a polgári reformokat és a nemzeti önállóságot biztosító áprilisi törvényeket.

szerű visszavonulás, sikeres tavaszi ellen-támadás, trónfosztás, majd katonai katasztrófa és fegyverletétel – innentől jól ismert. Pákoz, Schwechat, Branyiszközi-hágó, Kápolna, Hatvan, Tápióbicske, Isaszeg, Vác, Nagysalló, Pest-Buda, Debrecen, Komárom, Szeged-Arad, Segesvár, Világos – hogy csak a főbb helyszíneket említsük, önmagukban is beszédek. A csaták színhelyén állított emlékművek ma is méltó jelei az egyszerű honvédkatonák, a „névtelen félistenek” hősiességének.

„Európa csendes, újra csendes, elzúgtak forradalmi...” – írta Petőfi már 1849 elején. A győztes önkényuralom – új és keménykező politikusok (Ferenc József, Schwarzenberg, Haynau) vezetésével – súlyos megtorlással vélte helyreállítani a birodalom megcsappant tekintélyét. Mintegy száz halálos ítéletet hajtottak végre, százak és ezrek kerültek börtönbe, internálásra, kényszerbesorozásra. Ám, ha a szabadságharcot le is verte a kétszeres túlerő, a forradalom végső soron mégiscsak győzött, mert legfontosabb vívmányait (jobbágyfelszabadítás, törvény előtti egyenlőség, közteherviselés, polgári átalakulás) a győztes önkényuralomnak is el kellett fogadnia.

A szabadságharc tárgyi világa: anyagok, formák, üzenetek

Az 1848–1849-es tárgykultúra azonnal felismerhető szimbólumokkal dolgozik: nemzeti színek, magyar címer, a 12 pont tipográfája, Kossuth-portrék és -feliratok, katonai jelvények és a honvéd egyenruha részei. A biedermeier polgári ízlésvilág díszítőelemei összekapcsolódnak a politikai emlékezettel: emlékpoharak, csészek, seelyemszalagok, kokárdák, tűzzománcos miniatűrök, emléklapok és metszetek. De nem szabad elfelejteni a szabadságharc bank-

jegyeit, szükségpénzeit sem, melyek azonnal, hogy az önálló magyar pénzügy megteremtésének jelképei, a mindennapi forgalomban hordozott politikai üzenetek is, mely kettősség kivételesen beszédeessé teszi a numizmatikai anyagot is.

Ezentúl a tárgyi hagyaték jelentős része a honvédsereg megszervezéséhez kötődik: fegyverek, lőszertáskák, övek, csákók, tábornoki emléktárgyak. A Smidt Múzeum 1848–1849-et bemutató kiállítási enteriőrjei is épp e militarista ikonográfiát hangsúlyozzák, kiegészítve a polgári állam jól ismert vívmányait (sajtószabadság, 12 pont). Az ilyen tárgyak regionális gyűjteményekben számos melléknarratívát is hordoz(hat)nak: helyi alakulatok, önkéntesek, helyi műhelyek által készített felszerelések és emlékek. Vas vármegye kapcsán ki kell emelnünk, hogy igazán jelentős harci cselekményekben nem történt, így a hangsúly inkább a szabadságharc országosan jelentős eseményein van. Ugyanakkor számos vasi személyiséget ismerünk, akik 1848–1849-es tevékenységükkel erősítették a forradalom polgári jellegét. Itt érdemes talán megemlíteni Laky Demeter (1818–1902) és Sebesy Kálmán (1818–1881) nevét, akik a korszak elismert gimnáziumi tanítóiként részt vettek a szabadságharcban, amiért várfogságra ítélték őket.¹¹ Emléktáblájuk a Smidt Múzeum falán látható.

A katonaság felszerelésein túl a mindennapok emlékei – levelek, naplók, tábori

11 Mindketten fontos szerepet játszottak a keszthelyi nemzetőrség és a népfelkelő csapatok szervezésében, továbbá a Mura védelmében, illetve a szőcsényi erdőben Jellačić utánpótlásának és levelezésének elfogásában. A világosi fegyverletétel hírére társaikkal Reziben találtak menedéket, ahol elfogták őket. A császári hadbíróság 1849 őszén lázítás miatt mindkettejüket nyolcévi vasban töltendő várfogságra ítélte. Olmützben két és fél évet, Josefstadtban másfél évet töltöttek. 1853 októberében császári amnesztiával szabadultak, de a tanítástól eltiltották és rendőri felügyelet alá helyezték őket.

Hirdetmény.

Ő Császári Királyi Felsege, legkegyelmesebb Urunktól nyertt tellyes felhatalmozásonnal fogva, ezennel rendelem és köz hírré teszem: hogy mind azon bankjegyek, papírpénzek, vagy más bár mi nemű pénzjegyek, mellyek a magyar pártütők által kibocsájtatak vagy még továbbra is kibocsájtának, mint tellyesen érvény-és értékelenek, a' mint ez ő Felsege September 25-én, October 20-án és November 6-án kibocsájtott Manifestumaiban ismételve kimondatott, a' köz forgalomból tökéletesen és feltétlenül kilttatnak. – Azokat akár közpénztárokban, akár magánosok közt fizetés, vagy fizetési biztosíték gyanánt elfogadni, nem különben egyik helyről a' másakra elküldeni, vagy el szállítani tilos. Mint azok tehát, kik ezen eliltás ellenére az említett pénzjegyeket ausztriai bankjegyekért, vagy az országos jövedelmekre kibocsájtott utalványokért, más pénz- vagy egyéb nemű értékért beváltják, fizetés vagy fizetési biztosíték helyett elköltik, vagy elfogadják, azokat egyik helyről a' másakra elküldik, vagy pedig utalványozás vigett felvállalják, a' pártütés terjesztésében résztvővőknek tekintetnek, és a' hadi büntető törvények sulya alá esnek.

Mind ezen, a' jelen hirdetmény erejénél fogva közforgalomból kizárt pénzjegyek, mellyek, beváltás, forgatás vagy szállítványképpen, egyik vagy másik helyben találtatni fognak, a' tulajdonostól elkobzandók, és valamelyik közpénztárnak megsemités végett általadandók.

Pozsonyban, Május 20-án 1849.

Welden,
Táborszernagy.

A Kossuth-bankók érvénytelenségét hirdető, az efféle bank- és pénzjegyekkel történő bárminemű tranzakciót tiltó rendelet, 1849. május (Smidt Múzeum, lsz. ST.2025.7.7.)

emlékek, apró ajándékok vagy épp a fogság relikviái – plasztikusan rajzolják ki a háborús hétköznapiak képét, eszmei világát.

A Smidt Múzeum és 1848–1849 öröksége

A Smidt Múzeum dr. Smidt Lajos magángyűjteményéből született: a sebész főorvos 1968-ban Szombathelynek és Vas megyének ajándékozta sok évtized alatt felhalmozott, közel negyvenezer darabot számláló törté-

neti- és műtárgyanyagát. A gyűjtemény arculatában a régészet, az orvostörténet, az ipar- és viselettörténet, a képzőművészet, a militária és a numizmatika egyszerre van jelen. Ezen belül – személyes kötődések okán – hangsúlyos helyet foglalnak el az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc emlékei. Az alapító múzeumigazgató gyakran hangoztatta: „a magyar szabadságharccal kapcsolatos emlékeket mindig különös módon szerettem”.

A gyűjtő személyes története, kötődése a „48-as” emlékezettel gyermekkorától ösz-

szeponódott. Smidt Lajos egyik legelső – 1911-ben nyolc éves korában a nagynénjétől szerzett – nagy becsben tartott kincse egy 1848-as címeres emlékpohár volt „Éljen a Haza” felirattal, mely örökségnek a biedermeier teremben látható emlékpohárvitrin állít emléket. Az otthoni polcokon, a polgári szalonok világában közvetlenül a szabadságharc leverése után jelentek meg a küzdelem emlékét idéző, díszes kivitelű – többnyire mélyvörös rubinpáccal bevont színtelen üveg – emlékpoharak, söröskorcsók, vázák. Díszítésük: elől medalionban olaj- vagy tölgyfaágak között koronás magyar címer és „Éljen a Haza” felirat, hátoldalukon pedig hasonló medalionban „Emlékül” felirat, jellemzően kurzív betűkkel. Az üveg testét kétoldalt, a medalionok körül csiszolással, színes zománcfestéssel és aranyozással kialakított, neobarokk és rokokó jeveit követő ornamentika díszíti. A feliratos, címeres emlékpoharak mellett sokszor az 1848–1849-es forradalom egy-egy kiemelkedő történelmi személyiségének arcképe került fel – az egyszerűbb, stilizált csiszolással díszített – poharakra. Így kapott még helyet az emlékpoharak vitrinjében: egy Deák Ferenc képével díszített tejjüveg pohár, Kossuth Lajos és Görgei Artúr portréjával díszített borospohár, illetve ezüstpénzt rejtő talpas pohár is. Az emlékpoharak, korsók nem kizárólag csak üvegből készülhettek, hanem például festett porcelánból, melyre a Deák emlékpohár révén találhatunk példát a gyűjteményben.¹²

12 Deák Ferenc, habár országgyűlési képviselőként, a Batthyány-kormány igazságügyi minisztereként komoly szerepet játszott a reformkor, majd a forradalom időszakában, történelmi nagyságát mégis a szabadságharc bukása utáni passzív ellenállásban és a kiegyezés tető alá hozásában kell keresnünk. A Smidt Múzeum az emlékpoharakon kívül őrzi Deák Ferenc vörös bársonykötésű imakönyvét, melyet – saját kezű beírása alapján – 1860-ban gyámleányának, Vörösmarty Ilonkának ajándékozott

Az emlékpoharak jelentősége abban áll, hogy az 1848-as jelszavakat beemelték a hétköznapi, intim térbe, mellyel a forradalom emlékezete, közösségi élménye a magánélet, illetve a mindennapi tárgyhatalmas részévé vált. A biedermeier emlékpoharakon a nemzeti jelképek és a polgári ízlésvilág találkoznak.

A Smidt Múzeum korszakhoz és Batthyány Lajoshoz kapcsolódó műtárgyanyaga öt csoportba osztható: 1. személyes emlékek, relikviák (Batthyány Lajos mellénye és dolmánya, Balassa János díszszabályája, Aulich Lajos pohara, Boronkay Lajos pecsétnyomója és díszszabályája, Guyon Richárd kulacsa, az aradi vértanúk bitófadarabjai); 2. fegyverek és hadifelszerelések (kardok, szablyák, puskák, pisztolyok, metretdobok); 3. katonai jelképek (csapatzászlók, zászlószalag, lobogók, egyenruhák, jelvények/felségjel); 4. dokumentumok és nyomtatványok (1848-as törvények eredeti példányai, Kossuth-bankók, rölapok, kiáltványok, korabeli újságok); 5. művészeti alkotások (festmények, metszetek, szalmaképek).

A Smidt Múzeum biedermeier termében – az emlékpoharakon túl – központi helyet foglalnak el reformkori nagyjaink emléktárgyai, melyek közül kiemelkedik gróf Batthyány Lajos, Magyarország tragikus sorsú miniszterelnökének fiatalkori seiyemdolmánya. Batthyány fiatalora legnagyobb részét az országon kívül töltötte (magyarul is alig tanult meg). Szülei válását követően Bécsben nevelkedett, majd Zágrábban tanult, végül katonai pályára lépett. Anyjával való hosszú pereskedését követően

első gyónása alkalmából. Továbbá a gyűjteményben található egy ismeretlen személyhez írt, 1859-es keltezésű kézírásos levele is. Bővebben lásd: Smidt Erzsébet: Deák Ferenc dedikált imakönyve a Smidt Múzeumban. Vasi Szemle, 52. (1998) 2. 199–202.

24 évesen jutott hozzá atyai örökségéhez.¹³ Ekkor elhagyta a katonaságot, és hazaköltözött Vas megyébe. Kezdetben tartózkodott a politikától, és főleg birtokai korszerűsítésével foglalkozott. A főrendi ház ellenzékének vezéréként az 1839–1840-es országgyűlésen vállalt először komolyabb politikai szerepet. Feltehetően Batthyáynak már Magyarországra való hazaköltözését követő időszakából származik a Smidt Múzeumban található magyaros, állógalléros fazonú, arany zsinórozással gazdagon díszített dolmánya is, mely sárga alapon zöld leveles, fehérnárcisz-mintás selyemdamasztból varrott. A virágfej közepe piros körhímezés, a hosszú szár és a levelek a szárba ékelődve a selyemanyagra fáradszölddel hímezettek. Elején 8 csákóra vágott arany kötött gomb (egy hiányzik), mely nem gomblyukba, hanem hurokkal gombolódik, a mellen lévő zsinórdíszítés folytatásával. Bélése géppel tűzött. Hátának hossza 57 cm. Szimbolikusan az államférfi civil, magánemberi arcát mutatja. A dolmányt Batthyány inasának, Németh Jánosnak adományozta; a család pedig később Smidt Lajosnak adta.

A relikviák között megtalálható még Batthyány krémszínű és világoskék lapos hímmel borított, zsinóros gombokkal és kivágásokkal ellátott, selyemmel bélelt, nyerszínű vászonmellénye is. Továbbá a teremben látható még egy, a feleséget, Batthyáyné Zichy Antóniát (1818–1888) 1840-ben, díszmagyarban ábrázoló, Barabás Miklós rajza után készült metszet is.¹⁴

13 Bihari Dániel: Saját anyja jelentette fel és forgatta ki a vagyonából Batthyány Lajost. = <https://24.hu/tudomany/2023/03/18/miniszterelnok-vagyonanya-batthyany-lajos-tortenelem/> (letöltve: 2025. 09. 07.)

14 Bihari Dániel: Ő volt a díva, aki divatba hozta a magyarságot. = <https://24.hu/tudomany/2023/05/20/batthyany-lajos-zichy-antonia-szerelem-hazassag-politika-reformkor-tortenelem/> (letöltve: 2025. 09. 06.); J. Újváry Zsuzsanna: Gróf Batthyány Lajosné Zichy Antónia. A női dimenzió, 2. (2022) Különszám. 105–122.

A Smidt Múzeum őrzi Balassa János sebész, orvosprofesszor – hazafiasságot, bátorságot és férfias erényt kifejező – empire stílusú ezüst díszszabályját. Dr. Balassa János (1814–1868) a korszerű magyar sebészeti oktatás és gyakorlat megteremtőjeként, az úgynevezett pesti orvosi iskola vezetőjeként tartjuk számon. Az általános érzéstelenítést, gégetükrözést, modern plasztikai műtéteket hazánkban elsőként alkalmazó klinikus¹⁵ 1843-ban vette át a pesti egyetem orvosi karának sebészeti tanszékének vezetését. 1847-ben ő hajtotta végre hazánkban az első altatásos műtetet éternarkózisban. 1848–1849-ben az orvosi kar, illetve a honvédkórház igazgatója és a magyar Közoktatásügyi Minisztériumban tanácsos. A szabadságharc idején beszéstanfolyamokat szervezett, egyetemi klinikáját pedig a sebesült honvédek részére ajánlotta. A világosi fegyverletétel után tanszékétől megfosztották és háromhavi börtönbüntetésre ítélték. Balassa fogságának szomorú nevezetessége, hogy az Újépületben Batthyány Lajos miniszterelnök mellett raboskodott. Amikor Batthyány felvágta nyaki ereit, a börtönőr Balassát hívta ellátására, aki a gróf nagy vérvesztésére hivatkozva hiábavalóan tiltakozott az elgyengült ember kivégzése ellen.¹⁶ Két hónap mellőzöttség után – Ferenc József kegyelmével – visszakapta tanári állását.¹⁷ 1868-ban szülészorként világra segítette Er-

15 MTA székfoglaló beszédében plasztikai műtéti eljárásait ismertette. Ehhez készült esettanulmányai-ból a Smidt Múzeum kettőt is őriz.

16 Batthyányt igazgatószerekekkel tudták olyan állapotba hozni, hogy a saját lábán támológva – két ór kíséretében – „mehessen” a vesztőhelyre.

17 Vezetésével létrejött egy olyan – főként a reformkori orvosnemzedékből álló – csapat, melynek tagjai (Semmelweis Ignác, id. Bókai János, Lummitzer Sándor, Markusovszky Lajos, Korányi Frigyes stb.) meghatározó szerepet játszottak az orvosi szakma és a közegészségügy színvonalának emelésében, a pesti orvosi iskola kialakításában (Balassa-kör).

zsébet királyné lányát, Mária Valéria hercegnőt a budai várban.

A díszszablya (egyfajta státuszszimbólumként) a díszmagyar öltözet ékszerkészletébe tartozott: a dolmány, mente, mentekötő, magyarnadrág, öv, süveg, süvegforgó, sarkantyú kiegészítője volt. A díszszablya – mely leggyakrabban személyre szabottan a viselő ízlésvilágát szimbolizálva készült – felkötéséhez az övre kardkötő láncokat csatoltak. A neves sebészprofesszor díszszablyáját ünnepi események alkalmával viselte. Az antik és orvosi jelképek közül az enyhén ívelt szablyán a kígyómotívum látható. A keresztvas végei S vonalat követve, kígyófejben csavarodnak. A felfelé néző kígyó nyitott szájába omlik a markolat díszes végét képező hullámos szakállú férfifej homlokából kiinduló háromfonatú lánc, amely egyben kézvédő láncként funkcionál.

Ugyancsak a Smidt Múzeumban található – a „legnagyobb magyar”, a Batthyány-kormány közmunka- és közlekedésügyi miniszterének – gr. Széchenyi Istvánnak gömb alakú, elefántcsont fogantyúval, ezüstlemez nyakkal ellátott bambusznád sétabotja; a nagycenki kastélyból származó asztali órája; elefántcsont tollszára ezüstfogóval és acél tollszemmel, valamint a halála előtt 26 nappal, 1860. március 13-án, nagycenki jószágfelügyelőjéhez, Hajnik Jánoshoz Döblingből írt levele is.

Széchenyi István (1791–1860) gr. Széchenyi Ferenc és Festetics Julianna fiaként felvilágosult reformokat támogató főúri családból származott. Az apai és anyai örökséget (Nemzeti Könyvtár, Nemzeti Múzeum, Georgikon) követve sokat tett a hazai (mező)gazdaság, a kereskedelem és a közlekedés felvirágoztatásáért, a gazdasági növekedés infrastrukturális feltételeinek biz-

Egyforintos kincstári utaltvány – Almásy-bankó
(Smidt Múzeum, lsz. SP.80.1.)

tosításáért, valamint a pénzügyi és hitelviszonyok fejlesztéséért.¹⁸ Fiatalon – sok ifjú főnemeshez hasonlóan – katonai pályára lépett. Harcolt a napóleoni háborúkban, majd beutazta Nyugat- és Kelet-Európát, melynek során felismerte, hogy idehaza nem átmeneti válságot, nem pár szűkös esztendőtt kell átvészelnii, hanem gyökeres reformokra van szükség. Tettvágját azonban eleinte sem birtokainak irányítása, sem az utazások, sem a tisztii hivatás nem tudta kielégíteni. Sokáig nem tudta, hogy „mi minden akar lenni ez a gróf Széchenyi István?”. Netán híres katona, akinek mellét mindenféle rendjel ékesíti, vagy egyszerű utazó, esetleg diplomata, pártvezér, szépíró vagy lótenyésztő?¹⁹ Harmincéves korában

18 Csakhogy néhány tevékenységét megemlítsük: Magyar Tudós Társaság, Nemzeti Kaszinó, Első Lótenyésztő Egyesület megalapítása; Dunai Gőzhajózási Társaság, a pesti Hengermalom, az Óbudai Hajógyár és a téli kikötő létrehozása; az Al-Duna szabályozásának és a Lánchíd építésének irányítása, Tisza-szabályozása, balatoni gőzhajózás ügye, Pesti Magyar Színház, pesti sétatér és csónakda, takarékpénztárak ügye, bortermeles és selyemhernyótenyésztés fejlesztése, budai Alagút, hazai vasúthálózat tervezése, első vízöblítése WC.

19 1821-es naplóbejegyzés. Lásd: Imre Sándor: Széchenyi születésének 150. évfordulójára. Bp., 1941. 15.

– jórészt barátja, Wesselényi Miklós hatására – végleg a „cselekvő élet”, a „csúnyácska haza” jobbítása mellett döntött. 1825-ben felajánlotta egyévi jövedelmét a Magyar Tudományos Akadémia megalapítására. 1826-ban leszerelt, majd 1828-ban *Lovakrul* címmel megjelentette első könyvét, melyet még számos, nagy hatású munka – köztük a magyar polgárosodás alapművei (*Hitel, Világ, Stadium*) – követett. Az 1830-as évek Széchenyi évtizede volt: nem annyira politikai, mint inkább gyakorlati tevékenysége miatt. Sokan csodálták és irigyelték, miközben épp annyian nem értették meg. Metternich – akinél többször jelent meg kihallgatáson – fantasztának, valódi, de kedélyes bolondnak tartotta. A 1840-es évektől Széchenyi – a sérelmi politikát, a meddő ellenzékiekedést elvetve²⁰ – élesen támadta Kossuth „túlzott radikalizmusát”, mellyel elszigetelődött: Eötvös, Deák és Wesselényi is Kossuth mellé állt, aki jobb szónok, jobb újságíró és a közvélemény jobb ismerője volt. Széchenyi irtózott a tömegpolitikától, ennek ellenére 1845-ben kormányhivatalt vállalt, majd fenntartásait félretéve 1848 tavaszán a forradalom mellé állt és elvállalta a közmunka- és közlekedésügyi tárca vezetését. Pár hónappal később – a fegyveres harc küszöbén – idegrendszerre összeomlott: önmagát vádolta a tragédia miatt. Öngyilkossági kísérlete után a döblingi elmegyógyintézetbe vonult. Az 1850-es években visszanyerte alkotóerejét: új munkáiban, röpirataiban és politikai szatúráiban bírálta az abszolutista rendszert. Tevékenységét a bécsi kormány titkosrendőrséggel figyeltette, röpiratait, ahol tudták, elkobozták

20 Széchenyi önbírálatra és önművelésre szólított fel. Óvakodott az ország önállóságának felvetésétől, sőt mindvégig abban bízott, hogy a birodalmi kormányzat („az osztrák méhkas”) megnyerhető a reformoknak. Bővebben lásd: Széchenyi István: A kelet népe. Pozsony, 1841.

és/vagy betiltották. A folyamatos rendőrségi vizsgálatok, zaklatások miatt 1860 áprilisában önkézevel vetett véget életének.

Széchenyi 12 évet töltött Gustav George magángyógyintézetében. A múzeumban őrzött magyar nyelvű levél a figyelmet Széchenyi utolsó, vívódó időszakára, életútjának záróakkordjára irányítja. Sopron város magisztrátusa 1860. március 2-án levélben vételi szándékot jelzett Széchenyi ingatlanára, birtokában lévő szántóra. Másnap Hajnik János felkereste a grófot Döblingben, aki részletes betekintést nyert a jószágigazgatója által intézett ügyekbe. Ez volt az a nap, amikor a rendőrség – a zaklatások csúcspontjaként – házkutatást végzett Széchenyinél. Lefoglalták és elvitték kompromittáló iratait, naplóját és néhány személyes tárgyát, mi több állami tébolydába zárással fenyegették. A helyzet egyre elviselhetetlenebbé vált, de Széchenyinek az akkori felzaklatott lelkiállapotában is maradt ereje, hogy mérlegelje a kapott földvásárlási ajánlatot, felmérje, hogy a kérdéses ingatlan eladása jó üzletnek bizonyul-e avagy sem. Ennek megfelelően intézőjét – mérhetetlen tisztánlátást tükrözve – gazdasági természetű utasításokkal látta el.²¹ Hajnik János két évig őrizte a levelet, mikor is 1862. február 27-én néhány emlékekkel együtt – Bodófalvi Bodó Lipót (1817–1898) Bars megye alispánja²² kérésére – megvált tőlük. Így került ez az irat is a Bodó család rendkívül gazdag gyűj-

21 Széchenyi első fokon az ingatlan megtartása mellett döntött. Hajnik március 17-i válaszlevelében előnyös üzletnek vélte a – kaszárnyaépítés céljára kiszemelt – telek eladását, javasolva, hogy a befolyó összeget érdemes lehet egy másik ingatlanba fektetni. Egy március 26-án kelt levél tanúsítja, hogy Széchenyi a birtokában lévő területet meghatározott összeg fejében hajlandó volt átadni Sopron város közösségének. Smidt Erzsébet: Széchenyi István írótolta és levele Döblingből. Vasi Szemle, 46. (1992) 3. 438–443.

22 Nagydők tanuja. Bars, 1898. március 13. 2–3.

ményébe, majd Bodó Lipót unokája, Bodó László révén – személyes barátság útján – dr. Smidt Lajos tulajdonába.

Kossuth Lajos (1802–1894) a szabadságharc vezető személyisége evangélikus kismemesi családból származott. 1832-ig szülőföldjén, Zemplén megyében ügyvédi gyakorlatot folytatott. Az 1832–1836-os országgyűlésen mint a távollévő főrendek követe vett részt. A vagyontalan Kossuth részben megélhetésének biztosítása céljából kezdte szerkeszteni a reformellenzék nézetait a szélesebb közvélemény számára népszerűsítő *Országgyűlési* (később a *Törvényhatósági*) *Tudósításokat*. Ahogy fogalmazta: „a politika vendéglőjében nem voltam szakács, aki főz, még kukta sem, csak amolyan pincérforma, aki szétszolgálja, amit a szakácsok tálnak. Egyszerű riportert voltam, egyébké semmi.”²³ 1837-ben a már országosan ismert szerkesztőt – a lapok ellenzéki hangvétele miatt – Wesselényivel és Lovassy Lászlóval együtt hűtlenségi perbe fogták és letartóztatták. 1840-ben szabadult. 1841 januárjában (1844 nyaráig) indította meg a *Pesti Hírlapot*, Landerer Lajos kiadásában, mellyel – Metternich számításait keresztülhúzva²⁴ – országos közvéleményt teremtett. Széchenyivel való pengeváltásaik során nem a haladás miértjében volt egyet nem értés, hanem abban, hogy ezt miként, mikor és milyen mértékben tegyék. Kossuth nem terjedelmes könyvekben, hanem újságcikkek sorában fejtette ki

Az aradi vértanúk bitófájának darabjai, keretben, díszes szöveten (Smidt Múzeum, lsz. ST.87.229.1.)

reformprogramját.²⁵ Kossuth – sok egyéb mellett – közreműködött a Magyar Kereskedelmi Társaság, a Gyáralapító Társaság és a Védegylet szervezésében. 1847 tavaszán részt vett a Batthyány Lajos elnökletével megalakult Ellenzéki Párt létrehozásában és az Ellenzéki Nyilatkozat megalkotásában. Az 1847–1848-as országgyűlésre Pest megye követének választották. Politikai mestere Wesselényi Miklós volt, aki hozzá hasonlóan a reformpolitika és a sérelmi ellenzékiség összekapcsolásán fáradozott. Kossuth 1848-ban előbb a Batthyány-kormány pénzügyminisztere, majd az Országos Honvédelmi Bizottmány vezetője, végül 1849 áprilisában a független Magyarország kormányzó-elnöke lett. A szabadságharc bukása után Törökországba menekült. Később Londonban, majd Turinban (Torino) telepedett le. Az emigrációban igyekezett a nagyhatalmakat és a nemzetközi közvéleményt megnyerni a magyar függetlenség

23 Fekete Sándor: Széchenyi István. Bp., 1979. = https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/FEKETE/fekete00129_kv.html (letöltve: 2025. 09. 03.)

24 Az újság eleinte kb. 1500 példányban jelent meg, hetenként kétszer. 1841 végén már ötezer előfizetője volt. Ausztriában betiltották. Kossuth három és fél évig szerkesztette a lapot, ráadásul a cikkek jelentős részét maga írta (262 vezércikkből – mely publicisztikai műfajt ő honosította meg – 214-et írt). Kossuth szívesen, világosan és hatásosan írt. A cenzorok nehézkesen tudtak belekötni mondataiba és tevékenységét korlátok közé szorítani.

25 Kósa Csaba: Kossuth újságot ír. Kortárs, 47. (2003) 4.

ügyének. Haláláig a hazai demokratikus és függetlenségi mozgalmak szellemei vezetője és jelképe maradt.

A múzeum Kossuth Lajoshoz kapcsolódóan számos írásos és tárgyi emléket őriz.²⁶ Köztük kiemelkednek a *Törvényhatósági Tudósítások* példányai, valamint Kossuth *Hírlapja*. A sajtó szerepe a forradalom idején kiemelkedő volt: a politikai mobilizáció, a közvélemény formálása és a nemzeti egység kifejezése egyaránt a lapok hasábjain történt. Az 1848. július 1-jével Pesten – hétfő kivételével naponta, négy nagy lapoldalon, ötezer példányban – megjelenő *Hírlap* Kossuth gondolatait közvetítette, és hozzájárult a népi támogatás (széles nemzeti összefogás) megerősítéséhez. Habár szerkesztője hivatalosan Bajza József, a neves kritikus volt, a szerkesztőségi munkát mégis Kossuth irányította. A lap az 1848-as esztendő végéig – nagy hatású beszédei mellett – az ellenzéki vezér legfőbb szócsövének számított. 49 cikket írt a lapba, rendszerint névvel, olykor azonban aláírás nélkül. Írásaiban – melyek révén egyedülálló módon követhetjük nyomon a politikai-történelmi eseményeket – fontos kül- és belpolitikai kérdésekkel foglalkozott, és itt fejtette ki a kormány többi tagjától eltérő nézeteit is.

Kossuth 1849 augusztusától emigrációban élt. Ugyanakkor hazájában – és azon túl is – élete végéig politikai tényező maradt. Kultuszának fennmaradását mi sem bizonyíthatná jobban, mint a betegségéről, majd az 1894. március 20-i haláláról szóló tudósítások iránti tömeges érdeklődés. Koporsóját – felesége és lánya hamvaival –

együtt különvonat hozta Torinóból Magyarországra. Gyászolók ezrei fejezték ki tiszteletüket – egy-egy állomáson a Kossuthnóta eléneklésével – az elhaladó vonat mellett, mely március 31-én érkezett a Nyugati pályaudvarra. A ravatalt a Magyar Nemzeti Múzeum előcsarnokában állították fel. Másnap, április 1-jén, vasárnap Budapest városa méltó temetést rendezett, melyhez az ország minden részéből tódultak a gyászoló küldöttségek. A múzeumtól a Kerepesi temetőbe közel félmilliósi temetési menet kísérté végső útján a magyar szabadság atyját. Koporsóját nyolc fekete ló vontatta gyászkocsin vitték. A temetés után – mely a magyar nemzeti gyász egyik legnagyobb eseménye volt – a búcsúzó tömegből többen is igyekeztek emléket, ereklyét szerezni a síron elhelyezett koszorúkból, virágokból. Innen származnak a Smidt Múzeum gyűjteményében lévő babérlevelek és cipruságacska is, amelyek üveg alatt keretben kasírozva láthatóak, az alábbi kézírásos felirattal: „1894. április 1-én Kossuth Koporsójáról.” A koporsóról származó növényi emlékek a nemzeti kultusz tárgyi hordozói: politikai jelentőségük abban rejlik, hogy a nemzeti függetlenség eszméje a 19. század végén is erőteljesen élt a kollektív tudatban.

A Honvédelmi Bizottmány a szabadságharc idején a végrehajtó hatalom legfőbb szerve volt. 1848. szeptember 16-án választotta meg a hattagú bizottmányt a magyar képviselőház, amelynek feladata – a kormány szeptember 11-i lemondása miatt – az országgyűlés és az ügyvezető miniszterelnök Batthyány Lajos közötti közvetítés segítése volt. Miután Batthyány másodszor is lemondott, az Országos Honvédelmi Bizottmány 1848. október 2-án Kossuth (teljhatalmú) elnökletével önálló kormányzervvé vált. Napra pontosan hét hónappal később – a Függetlenségi Nyilatkozat kiadásával, Kossuth kor-

26 Jelenleg a monoki Kossuth Lajos Emlékházban látható „Én, Kossuth” című állandó kiállításban tekinthető meg három – ugyancsak a Smidt Múzeum gyűjteményébe tartozó – tárgy, köztük egy terrakotta Kossuth Lajos mellszobor, egy Kossuth Lajos és az aradi vértanúk megdicsőítése című nyomat, illetve egy idealizált csoportkép (Constitution's Feier am 15ten März 1848) Kossuthal a középpontban.

mányzóvá választásával és a Szemere-kormány felállításával – az Országos Honvédelmi Bizottmányt feloszlatták. A forradalmi kormányzat egyik legfontosabb szimbólumaként tekinthető meg a gyűjteményben Boronkay Lajos (1810–1863) honvéd főhadnagy; Hont, Bars és Turóc vármegye teljhatalmú kormánybiztosának pecsétnyomója, melyet 1848/1849 fordulóján használt. A pecsétnyomó közepén az ország koronás kiscímerének változata látható, körirata: A HONVÉDELMI BIZOTTMÁNY. Különlegessége, hogy a Honvédelmi Bizottmány pecsétnyomóinak ezen vidéken használt változata jelenleg országosan az egyedüli ismert példány, mely túlélte az osztrákok megsemmisítő hadjáratát. Ez Boronkay Lajos feleségének, Czékus Máriának köszönhető, aki férje elfogatásakor elrejtette a pecsétnyomót a házukat átkutató osztrákok elől, akik célirányosan keresték a hatalmi jelvényeket, hogy azokat megsemmisítsék, bezúzhassák. Dr. Smidt Lajos 1948-ban – épp a szabadságharc centenáriumát megelőzően – kapta ajándékba ezt a ritka és értékes családi ereklyét (Boronkay Lajos kufsteini börtönben készített karperecével és egy miniatűr bronz emlékkönyvtáblával együtt), miután Szabadhegyi Ernő Szabolcs nevű fiát (Boronkay dédunokáját) sikeresen meggyógyította. A pecsétnyomó közvetlen kapcsolatban állt az állami hatalom gyakorlásával: bizottmányi döntéseket hitelesítették vele. Boronkay Lajoshoz köthető darabja politikai relikvia, amely a forradalmi államrend adminisztratív működésének kézzelfogható emléke.

Jelentős a múzeum 1848–1849-es bankjegyanyaga, amelyben az önálló magyar pénzügy megteremtésének jelképes tárgyai mellett a szükségpénzek, sőt az emigrációban nyomott Kossuth-bankók is szerepelnek. A bankók ikonográfiája (címer, feliratok, díszítmények) és technológiája (papírmínőség, nyomtatási eljárás, vízjel, sorszá-

mozás) nemcsak esztétikai, hanem (gazdaság)politikai jelentéssel is bír: a szuverenitás látványos kinyilvánítása, illetve a hadigazdálkodás kényszereinek (forgalmi viszonyok, inflációs nyomás) leképeződése.

Kossuth 1848. augusztus 5-én jelentette be, hogy Magyarország saját papír fizetőeszközt vezet be.²⁷ A pénzkibocsátás jogát – az ÖNB-vel (Osztrák Nemzeti Bankkal) kötött június 17-i megállapodás értelmében – a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank kapta meg. Ezüstfedezetének beszerzése érdekében Kossuth már május 23-án felhívást intézett a nemzethez, melyben kamatozó kincstári utalványok vásárlására buzdított. A bankjegyek kliséit (nyomólemez) Tyroler József réz- és acélmetsző kollégájával, Wachtler Fülöppel készítette, a nyomtatásért Grimm Vince és Landerer Lajos felelt.²⁸

A köznép által csak Kossuth-bankóknak nevezett pénzjegyek több fázisban más-más feltételek között készültek. Az augusztus–szeptember folyamán forgalomba került (dátum nélküli) 1 és 2 forintosok még megfelelő ezüstfedezettel bírtak. A kormány azonban hamarosan – a délvideki harcok megnövekedett pénzigénye miatt – engedélyt adott további, már csak állami hitellel fedezett (vagyis ezüstfedezet nélküli) bankjegyek kibocsátására. Az így születő szeptember 1-i keltezésű 5, 10 és 100 forintos álladalmi pénzjegyeket az osztrák fél már

27 Az ország területén az ún. osztrák konvenció forint volt forgalomban, melyet még 1753-ban Mária Terézia vezetett be és 1816-tól kizárólag az újonnan alapított Österreichische Nationalbank bocsátott ki.

28 A Magyar Állami Nyomda az Invalidus-ház (Károly-kaszárnya, a mai Fővárosi Önkormányzat) szárnyépületében működött. A nyomda 1849 elején a kormánnyal együtt Debrecenbe költözött (Református Kollégium déli szárnya), majd később Szegeden, Aradon és végül Lugoson működött (ahol aztán a Temesbe sülyesztették a sajtót a lemezekkel együtt). Eközben a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank nemesfémkészlete Budán maradt, melyet a császáriak lefoglaltak és magukkal vittek.

Aulich Lajos honvéd tábornok, vértanú talpas pohara (Smidt Múzeum, lsz. SI.70.549.1.)

nem fogadta el. A magyar forintokhoz először 1849. január 1-jei keltezéssel nyomtatott váltópénzt, ekkor kerültek forgalomba a 15 és 30 krajcáros bankók.²⁹ Ezek csak kis mennyiségben készültek, így vidéken – például Komáromban, Rozsnyón, Szebenben, Munkácson és Ungváron – a kisebb címletek iránti igény miatt helyi szükségpénzeket is bevezettek.

1849-ben az ezüstkészlet elvesztésével – a már Duschek Ferenc vezette pénzügyminisztérium – teljesen fedezetlen bankókat kezdett kibocsátani. Végül a 2 és 10 forintos értékben tervezett címletek közül

²⁹ 1848 végéig összesen 3,7 millió forint kibocsátása történt meg 1,7 millió fedezettel. A szabadságharc végéig összesen körülbelül 66 millió forint értékben (ebből 23 millió 1848 végéig): 19-19 millió 5, 10 és 100 forintos; 600 ezer 2 forintos; 2,3 millió 30 krajcáros; 630 ezer 15 krajcáros.

csak előbbi került forgalomba.³⁰ A világoi fegyverletétel után az emigrációba szorult Kossuth a szabadságharc újraindítása érdekében vette tervbe kölcsönjegyek kibocsátását. Ennek eredményeképpen jelentek meg 1852-ben az Egyesült Államokban (Philadelphia) az 1, 2, 5, 50 és 100 dolláros kölcsönjegyek.

Végül kevésbé ismert, hogy a szabadságharc folyamán a császáriak is több – különböző címletű – szükségpénzt hoztak forgalomba Magyarországon. Így tettek a császáriak kezén maradt Temesváron, illetve 1849 áprilisában Budán, ahol előbb 5, 10, 100, 1000, majd 1 és 2 forintos bankjegyeket, augusztusban pedig 6 és 10 kraj-

³⁰ Tudunk még olyan nagy számban nyomtatott, de forgalomba soha nem került 1000 forintos címletekről is, melyeket a császáriak a menekülő Duschektől foglaltak le.

cáros pénzjegyeket is nyomtattak. Ezek a kamarai igazgatás vezetője, Almásy Móric után Almásy-bankóként ismertek.³¹

„Most tél van és csend és hó és halál. A föld megőszült...” – olvashatjuk Vörösmarty *Előszó* című versében. Görgei abban a hitben tette le a fegyvert az oroszok előtt, hogy némileg mérsékelhetik az osztrákok bosszúvágyát. Sajnos nem így történt. Ferenc József, Schwarzenberg és Haynau – az orosz kéréseket elutasítva – könyörtelen megtorlásra készültek. Nyugodt lelkiismerettel lövtek agyon százakat, köttettek fel lázadó vezéreket, hogy rendet teremtsenek és intő példát szolgáltatassanak a jövőző forradalmaknak – ahogy ezt a „bresciai hiéna” egyik Radetzkynek írt levelében korábban jelezte is.

Magyarországon közel 500 volt Habsburg-tisztet állítottak haditörvényszék elé. 231 főt ítélték halálra és negyvenet végeztek ki (a többiek kegyelmet kaptak). Ezenkívül további mintegy 270 halálos ítéletet hoztak: összesen kb. 130 kivégzés történt. „In effigie”, vagyis távollétükben 36 főt végeztek ki (a nevüket, például Kossuthét, Pulszkyét, Andrássy Gyuláét az akasztófára szögezték.) Bár a kivégzettek száma 20. századi mércével mérve vagy épp a szabadságharc összes áldozatát (kb. 50 ezer magyar katoná) tekintve nem mondható túl magasnak, de az efféle bosszúállás szokatlan és elítélendő volt a 19. században is. Ezentúl 1200–1500-an szenvedtek hosszabb-rövidebb börtönbüntetést, illetve 40–50 ezer volt honvédet (tiszteteket is) besoroztak közlegényként az osztrák hadseregbe.³²

31 Bővebben lásd: Rádóczy Gyula – Tasnádi Géza: Magyar papírpénzek 1848–1992. Budapest, 1992.; Rádóczy Gyula: A szabadságharc és a Kossuth-emigráció pénzei. In: Éremtani Lapok, 1992. 14. 5–10.

32 Szelke László: Vér és megtorlás 1849-ben: így jutottunk el a szabadságharc tragédiájáig. = <https://m.multkor.hu/ver-es-megtorlas-1849-ben-igy-jutottunk-el-a-szabadsagharc-tragediajajig-20201006?pldx=3> (letöltve: 2025. 09. 07.)

Haynau nem véletlenül választotta október 6-át a tábornokok, illetve Batthyány Lajos kivégzésére: Latour gróf 1848. október 6-i halálára akart emlékeztetni. A kivégzésekhez használt bitófák darabjai a nemzeti gyász legdrámaibb relikviái. A tárgyak politikai szerepe kettős: egyfelől emlékeztetnek a szabadságharc leverésének brutálítására, másfelől a titokban ápolt nemzeti emlékezet szimbólumai lettek. E darabok ereje abban rejlik, hogy a történelmi tragédiát tárgyas formában őrzik.

A tizenhárom aradi vértanú közül négyet golyó, további kilencet pedig kötél általi halálra ítélték. Kivégzésük helyét sokáig nem sikerült megállapítani. 1932 májusában azonban a Maros áradása következtében megrongálódtak a töltések, és azok helyreállításakor egy csontvázra bukkantak a vársánctól délre eső kaszálon. Erről hamar kiderült, hogy az egyik vértanú maradványa, mely után – futóárkokat ásva – már sikerült rálelni a sírokra és az egymástól három lépésre felállított, majd lefűrészelve a sírokba döntött bitófák helyére. Hét vértanú (Lahner Ödön, Knezić Károly, Nagysándor József, Leiningen-Westerburg Károly, Aulich Lajos, Damjanich János és Vécsey Károly) sírját sikerült feltárni, közülük Aulich, Nagysándor József és Knezić csontvázat kiásni. (A többiek holttestét a kivégzés után a hóhér megfelelő összeg ellenében kiadta a rokonoknak.) A feltárások során először öt sírból vettek mintát, melyekből Augustin Béla gyógyszerész-botanikus egy-egy darabot magával hozott, hogy odaadja az összehasonlító faanatómia akkori legkiválóbb tudósának – a Vas megyei származású –, Hollendonner Ferenc (1882–1935) botanikus-paleontológusnak. Hollendonner megvizsgálva a bitófadarabok eredetiségét, megállapította azt is, hogy azok

Bátori-Schulcz Bódog honvédezredes csuklyás köpenye (Smidt Múzeum, lsz. SI.70.1.1-2.)

milyen fából készültek.³³ Eszerint Lahner György és Vécsey Károly bitófája tölgyfa, Knezíć és Leiningené jegenyefenyő, míg

33 Hollendonner Ferenc: Az aradi vértanúk bitófáinak xylotomiai vizsgálata. Botanikai Közlemények, 29. (1932) 5–6. 151–152; Keppel Csilla: Az aradi bitófák darabjai a Smidt Múzeumban. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 2005. 2. 49–53.

a nagy termetű Damjaniché kétféle fából: jegenyefenyőből és tölgyből készült. Utóbbira magyarázat, hogy az eredeti fenyőoszlop szúette volt, emiatt tettek mellé tölgytámasztó dűcot. A többiek bitója már mind egyféle fából (tölgyből vagy jegenyefából) készült.

A bitófák darabjait – fakeretben üveg alatt, a keret hátoldalán Hollendonner professzor vizsgálatainak leírásával – 1941-ben kapta ajándékba Smidt Lajos Hollendonner Ferenc húgától, Doma Dánielné Hollendonner Erzsébettől. A család így akarta kifejezni háláját, miután a sebész-főorvos sikeresen megműtötte Doma Dánielt, Hollendonner professzor sógorát. A Szombathelyre került darabokat Hollendonner özvegye adta sógnőjének.

A szabadságharc leverését követő megtorlásokat az aradi vértanúk bitófájának darabjain túl megidézik: az aradi vár térparancsnokának pecsétnyomója, fogságban készített szalmaképek (Nagyvárad látképe aranyozott keretben), valamint Laky Demeter premontrei szerzetes – a Smidt Múzeum épületében lévő gimnázium egykori tanára – börtönmélekei (papírvágó kése fából, díszes fémverettel és LD monogrammal; időskori fényképe; kép négy josefstadi magyar fogolyról, köztük Lakyról). Ugyanitt egy vörös alapú, aranyozott díszítésű, osztrák császári koronával és FJ monogrammal ellátott huszárfőtiszti tarsoly emlékeztet Lenkey János honvéd tábornokra, aki a 14. aradi vértanú lehetett volna, hiszen a közös per vádlottja volt, de megbomlott elméje miatt nem végezték ki. A következő évben hunyt el az aradi börtönben.

Nem szabad megfeledkeznünk Aulich Lajos (1793–1849) ivópoharáról sem. A honvéd tábornok, honvédelmi miniszter és a tizenegyedik aradi vértanú átlátszó, 22 cm magas, mindenféle díszítést nélkülöző talpas üvegpoharának eredete, Smidt Múzeumba

kerülésének körülményei ismeretlenek. A pohár felirata – ragasztott papíron: „AULICH LAJOS 1792–1849 ARADI vértanú-tábornok pohara” – megidézi az egykori miniszter áldozathozatalát és mártírsorsát.

A szabadságharc bukása után sokan (köztük több Vas megyei résztvevő is) börtönbe kerültek. A politikai elnyomás emlékeként látható a kiállításban – a kufsteini várbörtön rabláncai (csukló és lábbilincs láncsal), illetve az ott készült fogolyunkák, emléktárgyak mellett – egy, az olmützi börtönből kijuttatott kézírásos levél. Olmützben ma is láthatók a nyirkos, sötét kazamaták, ahol a szabadságharc leverése után tajtékozó Habsburg-terror fékevesztett bosszúállással tartotta bilincsből – „nehéz vasban” – a szabadságharc hőseinek egy részét, akik még ezt a helyet is kegynek tarthatták, hiszen külön császári kegyellemmel menekültek meg a bitófa vagy golyó elől.³⁴

A korszakból több Vas vármegyéhez köthető dokumentum is található a múzeum gyűjteményében.³⁵ Ilyen például a szombathelyi 16 pont nyomtatott változata, valamint a pontok megfogalmazásában kulcsszerepet vállaló Horvát Boldizsár (1822–1898) – Szombathely szülöttének és országgyűlési képviselőjének, a későbbi igazságügyi miniszternek – vörös bőrbe kötött, ezüst domborművű, római diadalívvel díszített

emlékalbuma, amelyet a szombathelyi választókerület polgárai („hű választói”) az 1867-es miniszteri kinevezése alkalmából készítettnek neki.³⁶ De megtalálható a gyűjteményben – számos bizottmányi gyűlés jegyzőkönyve, ebből származó kivonatok, magyar és német nyelvű tábori jelentések (*Armee-Bulletin*), hadi tudósítások (*Armee-Nachricht*), rendelvények (*Verordnung*), kormánybiztosi utasítások, felhívások (*Proklamation*), hirdetések (*Kundmachung*), felhívások (*Aufruf*) és táviratok mellett – Windisch-Grätz kápolnai győzelmének hírére kiadott, az áprilisi törvényeket semmibevevő, egységes és központosított birodalom létrehozásáról rendelkező olmützi oktrojált alkotmány hirdetménye is. Továbbá a trónfosztás alkalmából kiadott nyomtatvány (Kossuth szózata a néphez), valamint Batthyány Lajos miniszterelnök felhívása a horvát támadás alkalmából való népfelkelésre.

A múzeum militáriagyűjteménye a középkori kardoktól a 19–20. századi lőfegyverekig ívelő összképet mutat, benne az 1848–1849-es emlékekkel. A honvédfegyverek – puskák, pisztolyok, kardok, szabályok – a tarsolyok és tisztai tölténytáskák,³⁷ nemzeti színűre festett, zsinórozott dobok, valamint az egyenruhák – dolmány, mente, csákó, övszalag és a díszítmények

34 Smidt Lajos: Olmützi levél 1851-ből. Vasi Szemle, 17. (1963) 3. 102-105.

35 1848 tavaszán Vas megye politikai elite az első között állt az átalakulás mellé. A megye közgyűlése az áprilisi törvényeket lelkesen üdvözölte, és hamarosan megkezdődött a nemzetőrség megszervezése. (1848. június 13-án a Vas Megyei Nemzetőrség zászlaját épp Batthyány Lajosné Zichy Antónia avatta fel.) A nemzetőri mozgalom Vas megyében különösen erős volt: a helyi birtokos nemesség, polgárság és diákság egyaránt részt vett benne. A megyei sajtó és a közgyűlési jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy Vas vármegye a polgári átalakulás lelkes támogatója volt, ugyanakkor jól érzékelte a nemzetiségi konfliktusok fenyegetését is.

36 Horvát Boldizsár – ügyvéd, városi főjegyző – Deák Ferenc híveként és barátjaként kapcsolódott be az országos politikába. Az 1848. évi országgyűlésen a szombathelyi választókerület képviselőjeként vett részt. A szabadságharc után törvényszék elé állították, bebörtönözték, de végül 1850-ben amnesztiát kapott. Visszatért szülővárosába, ahol ügyvédi irodát nyitott. Az 1861-es és 1865-ös országgyűlésekre ismét megválasztották képviselőnek. Az Andrássy-kormányban megkapta az igazságügyi tárcát, melytől 1871-ben vált meg. Díszalbuma 2520 választói aláírást, valamint tíz korabeli Szombathelyről készült Knebel-képet tartalmaz.

37 Aranyozott szegélyű, fémszínű, széles, pántos, vállon átakasztható, rajta aranyozott kétféjű sas, illetve honvéd lovastiszti fekete bőr tölténytáska koronás magyar címerrel.

(paszomány, zsinórozás, gombok) – közvetlenül jelenítik meg a szabadságharc militarizált hétköznapjait, a honvédség vizuális világát.

A szabadságharc időszakában a legénység túlnyomórészt az 1824M szablyát használta, de nem ritkán Mária Terézia korabeli fegyverekkel indultak csatába. A huszártisztek többsége az 1827M szablyát forgatta. A tehetősebbek megengedhették maguknak, hogy egyéni darabokat kovácsoltassanak. A puskák közül a honvédcsapatok legalább kilencfelét használták, gyakran egy-egy zászlóaljon belül is többfelét. A szabadságharc kezdetén és a végső szakaszában ugyanakkor komoly fegyverhiánnyal kellett szembenézni. A földszinti vitrinekben megtalálható 1798M lovassági pisztoly, átalakított 1807M gyalogsági puskaszuronnyal, 1824M lovassági kard és szablya, 1832-ben rendszeresített lovassági szablya, valamint 1837M gyalogsági szablya is.

A Smidt Múzeum 1848–1849-es gyűjteményének két érdekes darabja a soproni és a győri lovas nemzetőrség tiszti „világosveres posztó” csákója, rajta nemzeti színű „barátságos” vitézkötéssel és zsinórzattal, illetve sapkarózsával. A csákójelvény a nemzeti címer volt, alatta pedig vékony fémlemezen jelezték azt a vármegyét, kerületet vagy várost (Győr vagy Sopron), ahol az adott alakulat felállt. A címer az 1849. áprilisi trónfosztásig koronás volt, azt követően karddal díszített koszorú került a helyére. Ennek egy-egy példáját mutatja a győri és soproni lovas nemzetőrcsákó.³⁸

38 A nemzetőrség felállítása a 12 pont egyik követelése volt. A nemzetőrségi törvényt V. Ferdinánd az áprilisi törvények között szentesítette. Legfelsőbb szerve az Országos Nemzetőrségi Haditanács volt. A nemzeti őrsereg feladata „a személyes és vagyonbátorság, a közcsend és belbéke biztosítása, az ország polgárainak őrködése”. 1848-ban az országban összesen 350 ezer gyalogos és hatezer lovas nemzetőrt irtak össze.

A szabadságharc emlékei közül külön figyelmet érdemelnek Bátori-Schulcz Bódog (1804–1885) honvéd ezredes emléktárgyai: csuklyás köpenye, tarsolya és szablyája markolatán tiszti kardbojttal. A köpeny egyszerre praktikus használati tárgy és emlék: hordozza a nélkülözés, a fáradalmak és a katonai élet jellegzetességeit, a szabadságharc egyszerű katonáinak áldozatát. Bátori-Schulcz Bódogot 1848 tavaszán nagyot hallása miatt nyugalmazták a császári hadseregből, de a pesti forradalom hírére hazatért és felajánlotta szolgálatait a szerveződő magyar honvédségnek. 23 csatában vett részt, többek között a szolnoki, isaszegi, váci és nagysallói ütközetekben. A harcok során katonáitól kapta a Batori nevet, amelyet hivatalosan is felvett. Később Klapka György tábornok helyettese lett a komáromi várban, ahol ezredessé léptették elő. A várkapitulációjakor amnesztiát kapott, de később a császáriak bebörtönözték. A szabadságharc után megírta emlékiratait, amelyeket 1870-ben adtak ki Pesten.

A vitrinben látható köpenye vállban szűk, lefelé bővül. A viseletet magyaros motívumokkal egészítették ki, hurkolt zsinórdíszek, vörös közepű, ezüst szálú, korong alakú, lapos fonadékkal. Szokatlan megoldás a mentéktől kölcsönvett gallértőhöz erősített hosszú kötő. A köpenyujjak könyékig hasítottak, kapcsokkal, hurkokkal összeszárthatók. Bal oldala bélelt.

Említést kell még tennünk az 1848-as márciusi eseményekben kulcsszerepet játszó Petőfi Sándorhoz kötődő emlékekről, köztük a *Nemzeti dal* egyik első, Pozsonyban nyomtatott példányáról, valamint a feleségét, Szendrey Júliát megidéző korabeli körrózsás kokárdáról, melynek közepén zöld mezőben „1848” ezüst felirat látható.

Végül pedig a katonai vezetés emléktárgyaitól kell szót ejtenünk. Közöttük Mészáros Lázár hadügyminiszter és Szabady An-

tal (1819–1903) Sopron megyei önkéntes nemzetőr, későbbi főhadnagy egykorú fényképéről üveg alatt keretben; Henrik Dembinsky honvéd altábornagy arcképéről, Guyon Richárd zsinóron lógó, kókuszdió formájú ivókulacsáról, Görgei Artúr kiskori portréjáról, illetve Sterio Károly ismeretlen honvéd katonát, valamint Klapka Györgyöt és Görgei Artúrt ábrázoló akvarelljéről. Mindezek közül a legkiemelkedőbb Görgei Artúr – egyetlen Magyarországon fellelhető – gyermekkori piros dolmányos portréja. A munka ismeretlen művész alkotása. A festményt Görgei Bilkei Pap Artúr huszártisztnek ajándékozta.

Görgei Artúr (1818–1916) a magyar szabadságharc egyik legtehetségesebb vezetője – Kossuthhoz hasonlóan – elszegényedett felvidéki evangélikus nemesi családból származott. 1832–1845 között a császári hadseregben szolgált, s huszár főhadnagyként szerelt le.³⁹ Kossuth és a forradalom lelkes híveként felajánlotta szolgálatait a kormánynak; százados, majd őrnagy lett a nemzetőröknel. A schwechati vereség után Kossuth az energikus, fiatal főtisztet tábornokká nevezte ki, és rábízta a 23 ezer fős fel-dunai hadsereg főparancsnokságát. Görgei három hónap alatt igazi hadsereget kovácsolt a sokféle katonaelemből.⁴⁰ Gör-

geiről többen feljegyezték hideg, olykor cinikus viselkedését, a nemesi politizálás pátozától idegenkedő, racionális szemléletét. Kossuthtal való ellentétei Windisch-Grätz támadásakor kezdődtek: Görgei félértette a hadsereget a túlerőtől, Kossuth viszont az ország hangulatát az állandó hátrálás miatt. Kapcsolatukban a törést Görgei 1849. januári váci kiáltványa jelentette, mely bírálta az OHB (Országos Honvédelmi Bizottmány) tevékenységét. Nehéz, de sikeres felvidéki harcok után Görgei a leg-erősebb magyar sereg élén lejutott a Tiszához. A dicsőséges tavaszi hadjáratban Kossuth újra Görgeit választotta (a „kétbalkezes” Dembinski helyére) – ideiglenesen – fővezérré, aki hadi sikereivel, valamint ehhez szükséges tapasztalatával, ügyességével, bátorságával, vezéri bölcsességével és elszántságával Kossuthot is meggyőzte. Májustól júliusig Görgei a Szemere-kormány hadügyminisztere lett. Az orosz-osztrák támadás megindulásakor előbb az osztrákokat akarta legyőzni, miután ez nem sikerült, engedelmeskedve a kormánynak, Szeged–Arad térségébe vonult. A katasztrofális temesvári vereség után hiába kapott teljhatalmat, a túlerővel szemben csak a fegyverletételt választhatta. Világos után I. Miklós egyedül az ő számára tudott kegyelmet kieszközölni: Görgeit Klagenfurtba internálták. 1867-től haláláig Visegrádon élt. Személyéhez évtizedeken át – Kossuth vádjainak köszönhetően – az árulás gyanúja tapadt.

Zárszó

Szükségünk van az időt jelző mérföldkövekre, hogy életünk rohanó sodrában egy-egy pillanatra elgondolkozzunk a történelem nagy eseményein. A reformkor, valamint az 1848–1849-es forradalom és

39 1845–1848 között a prágai egyetemen tanult vegyészetet, ő fedezte fel a laurilsavat. A szabadságharc alatt is többször említette, hogy a győzelem után szívesen vezetné a pesti egyetem vegyészeti tanszékét.

40 1848 végén a magyar hadsereg létszáma elérte a százezer főt. Az OHB-nak négyféle haderő áll rendelkezésére: császári serezek, toborzott honvédszázlójak, csekélyebb harcértékű nemzetőrök, illetve népfelkelők. Sok zűrzavart okozott, hogy 1848–1849-ben voltaképp egyazon hadsereg katonái kerültek szembe egymással – a régi zászlók alatt, hagyományos egyenruhákban harcoltak, még a trombitajelek is azonosak voltak. Windisch-Grätz parancsára csakón viselt fehér, illetve piros szalaggal próbáltak különbséget tenni ellenség és barát között.

szabadságharc relikviái nem csupán tárgyak: a magyar nemzet szabadságvágyának és hősiességének kézzelfogható jelképei. Jelentőségük túlmutat a történelemkönyvek lapjain. A kardok, egyenruhák, Kossuth-bankók, a mártírok személyes emlékei és a forradalom dokumentumai, a korszakot megörökítő műalkotások mind arról tanúskodnak, hogy egy nemzet kész volt életét és jövőjét a szabadság oltárára tenni. E relikviák – mint nemzeti szimbólumok – élő kapcsolatot teremtenek múlt és jelen között, segítve a szabadságharc örökségének, a hősök emlékének megőrzését és továbbadását.

A Smidt Múzeum ebben a történetben kulcsszereplő: egyrészt reprezentatív válogatását őrzi az 1848–1849-es tárgyi kultúrának, másrészt a gyűjtő-múzeumalapító személyes története révén hidat képez a családi és a nyilvános történeti emlékezet között. Akár a „Batthyány-dolmány” adománytörténete vagy az „Éljen a Haza” emlékpohár példája is jól mutatja, miként válnak a tárgyak a modern magyar identitás hordozóivá: nem egyszerű illusztrációk, hanem

a múltból átcsengő, ma is értelmezhető történeti tények és érzelmi üzenetek. A múzeumi vitrin – ha jól olvassuk – nem zárvány, hanem tükör: a múltból visszaverődő jelen, amely megszólít, példát ad és szembesít.

A Smidt Múzeum 1848–1849-es – valamint a korszakon is túlmutató – tárgyanysága kivételes lehetőséget ad arra, hogy a magyar polgári átalakulás és a szabadságharc történetét ne csak elbeszéljük, hanem „kézben tartsuk”, közelről szemléljük. Batthyány Lajos alakja – sok kortársához hasonlóan – ebben a tárgyi univerzumban nem pusztán történelmi név, hanem az államiság felelős gyakorlásának és a polgári méltóság eszményének sűrítőménye. Batthyány Lajos a magyar történelem olyan alakja, akinek politikai pályáját a reformnemzedék együttműködésében és feszültségeiben a felelős kormányzás eszméje, lemondásának körülményeit a válságok sodrása, halálát pedig a megtorlások logikája határozta meg. A mártír miniszterelnök kultusza a 19. század végétől a nyilvános emlékezet alappillére.

ZSOLT GÉZA HERNÁDY:
DIE REISE VON GRAF LAJOS
BATTHYÁNY UND SEINEN FREUNDEN
IN DEN ORIENT IM JAHR 1845

Die Studie schildert die Reise des Grafen Lajos Batthyány in den Nahen Osten im Jahre im Jahr 1845, bei der er von Baron Béla Wenckheim, Graf György Almásy, Péter Csernovits und Graf Géza Festetich begleitet wurde. Der Beitrag rekonstruiert ihre Reiseroute von Wien über Triest, Athen und Smyrna bis nach Beirut, Damaskus, Jerusalem und schließlich nach Ägypten. Dabei werden der politische und gesellschaftliche Hintergrund der Reise, die damaligen Reisebedingungen sowie die Erlebnisse der ungarischen Aristokraten beleuchtet – darunter ihre Gefangennahme durch drusische Aufständische und Batthyánys Erkrankung an Pocken. Die Studie betont den Einfluss dieser Reise auf Batthyánys Denken und auf die spätere politische Tätigkeit seines Freundeskreises.

ANDREA HARIS:
BAUGESCHICHTE UND
DOKUMENTATION DES BATTHYÁNY-
SCHLOSSES IN IKERVÁR – IM LICHT
NEUER QUELLEN

Die Studie untersucht die Baugeschichte des Batthyány-Schlusses in Ikervár auf Grundlage neu entdeckter Quellen und Pläne. Es zeigt sich, dass dieser Bau zu den bedeutendsten Projekten des im Jahr 1841 von Ágoston Pollack und Miklós Ybl gegründeten Architekturinstituts zählte, obwohl er lange Zeit ausschließlich Ybl zugeschrieben wurde. Der Beitrag beschreibt die Pläne und die technischen Innovationen des Schlusses – darunter Warmluftheizung, Warmwasserboiler, Speiseaufzug und Mar-

mormosaikböden – und rekonstruiert anhand von Inventaren aus den 1850er Jahren die Nutzung der Innenräume. Die Untersuchung macht deutlich, dass das Schloss nicht nur eine repräsentative Residenz, sondern auch ein moderner Lebensraum mit herausragender architekturhistorischer Bedeutung war.

TAMÁS MELKOVICS:
EIN BALL DER SCHUTZVEREINIGUNG
UND DER BLICK VON LAJOS
BATTHYÁNY

Die Januar-Ausgabe 1846 der Pesti Divatlap enthält einen kolorierten Stich, der an einen 1845 veranstalteten Ball der Schutzvereinigung erinnert. Darauf sind Lajos Batthyány und Lajos Kossuth deutlich zu erkennen. Der historische und gesellschaftliche Kontext des Bildes wurde jedoch bisher nicht umfassend erforscht. Der vorliegende Beitrag rekonstruiert die Umstände der Veranstaltung, analysiert die künstlerische Darstellung, den Ort und die Beteiligten und legt dabei einen besonderen Fokus auf die Rollen von Lajos Batthyány und Karolina Zichy. Die Untersuchung zeigt, wie Politik, Kultur und Privatleben in dieser einzigartigen visuellen Quelle zusammenwirken.

GÁBOR ERDŐDY:
GRAF LAJOS BATTHYÁNY UND DIE
AUSSENPOLITIK

Der Ministerpräsident der ersten unabhängigen und verantwortlichen ungarischen Regierung begann mit dem Aufbau des bürgerlichen ungarischen Nationalstaates auf Grundlage der vom Habsburger Herrscher Ferdinand V. am 11. April 1848 sanktionier-

ten Gesetze. Bei der Ausarbeitung seiner politischen Strategie bestimmte er die Position der ungarischen Nation, die in die Familie der freien europäischen Völker zurückkehrte, im Wechselwirkungsgefüge der internationalen Entwicklungen. Im Zentrum seines außenpolitischen Denkens stand die russische Bedrohung. Zunächst suchte er Unterstützung in England, doch nach der ablehnenden Antwort Londons fand er einen Verbündeten im entstehenden deutschen Einheitsstaat. Die vielversprechende Suche nach einem erfolgreichen Weg wurde jedoch durch den Widerstand der Ende Juli in Italien siegreichen Habsburger unterbunden. Ende August forderte Wien die Aufhebung der Gesetze, die die ungarische Selbstbestimmung garantierten. Doch die ungarische politische Führung unter Batthyánys Leitung entschied sich gegen Unterwerfung und für einen Verteidigungskrieg.

RÓBERT HERMANN:
BRIEFE VON GRAF LAJOS BATTHYÁNY
AUS DER HAFT, JANUAR–SEPTEMBER
1849

Der ehemalige ungarische Ministerpräsident Graf Lajos Batthyány wurde am 8. Januar 1849 in Pest von den kaiserlich-königlichen Behörden verhaftet. Daraufhin wurde ein Kriegsgerichtsverfahren gegen ihn eingeleitet. Seine Ehefrau, Gräfin Antónia Zichy, erfuhr am 20. Januar 1849 in Ikervár davon und eilte sofort in die Hauptstadt. Am 23. April wurden die Gefangenen nach Westen gebracht und zunächst in Lai-

bach, dann in Pressburg und schließlich in Olmütz festgehalten. Im September wurde Batthyány nach Pest zurückgebracht. Während dieser viereinhalb Monate tauschten Batthyány und seine Frau zahlreiche Briefe aus. Die Studie stellt diesen Briefwechsel und die damit verbundenen Schwierigkeiten dar.

LÁSZLÓ CSORBA:
„DAS GLÜCK“ VON LAJOS BATTHYÁNY
IN WISSENSCHAFTLICHER UND
KULTURELLER ERINNERUNG

Die Studie geht der Frage nach, ob es einen Batthyány-Kult in der ungarischen historischen Erinnerung gibt und warum dessen Ausprägung begrenzt blieb. Der Autor beschreibt ausführlich die Umstände der Beisetzung und der feierlichen Umbettung Batthyánys im Jahr 1870 ausführlich und geht dabei auf die politischen Kompromisse und die gesellschaftliche Bedeutung der Trauerfeier ein. Obwohl die Umbettung eine der größten nationalen Trauerkundgebungen des 19. Jahrhunderts war, folgte ihr kein dauerhafter Kult. Csorba analysiert die Deutungen von Aladár Urbán und András Gerő, die übereinstimmend feststellen, dass Batthyány vor allem als Märtyrer im kollektiven Gedächtnis verankert ist, während seine staatsmännische Bedeutung in den Hintergrund getreten ist. Der Autor schließt, dass das Fehlen eines ausgeprägten Batthyány-Kults nur im Vergleich mit anderen politischen Kulten angemessen verstanden werden kann.

ADRIENN NAGY:
IN OBJEKTEN EINGESCHLOSSENE
GESCHICHTE – DAS ERBE VON LAJOS
BATTHYÁNY UND SEINEN
ZEITGENOSSEN

Im Geiste der am 4. Oktober 2024 in Szombathely abgehaltenen Gedenkkonferenz stellt diese Studie das Leben von Graf Lajos Batthyány und seinen Zeitgenossen sowie das materielle Erbe und die kulturelle Erinnerung der Jahre 1848–49 vor, wie sie im

Smidt Museum bewahrt werden. Die Autorin bietet eine Art Ausstellungsführung und untersucht, wie die dort aufbewahrten Relikte von den Ideen, dem Alltag und den erinnerungspolitischen Schichten der Epoche zeugen. Im Mittelpunkt stehen Batthyánys Persönlichkeit, seine politische Laufbahn, sein Märtyrertod und sein Kult sowie die Erinnerungsstücke der großen Persönlichkeiten der Reformzeit, die zu Trägern der modernen ungarischen Identität geworden sind.

ZSOLT GÉZA HERNÁDY:
COUNT LAJOS BATTHYÁNY AND
HIS FRIENDS' JOURNEY TO THE EAST
IN 1845

This study presents Count Lajos Batthyány's 1845 journey to the Eastern Mediterranean, accompanied by Baron Béla Wenckheim, Count György Almásy, Péter Csernovits, and Count Géza Festetich. The article reconstructs their route from Vienna through Trieste, Athens, and Smyrna to Beirut, Damascus, Jerusalem, and finally Egypt. The study explores the political and social background of the trip, the travel conditions of the era, and the experiences of the Hungarian aristocrats, including their capture by Druze rebels and Batthyány's bout with smallpox. It further underlines the impact of this journey on Batthyány's worldview and on the later political activities of his circle of friends.

ANDREA HARIS:
THE CONSTRUCTION HISTORY AND
DOCUMENTATION OF THE
BATTHYÁNY CASTLE IN IKERVÁR –
IN THE LIGHT OF NEW SOURCES

This study investigates the construction history of the Batthyány Castle in Ikervár, drawing on newly discovered sources and architectural plans. It highlights that the castle was one of the most significant projects of the Architectural Institute founded by Ágoston Pollack and Miklós Ybl in 1841, long mistakenly attributed solely to Ybl. The article provides a detailed analysis of the building's plans and technical innovations – including central heating, hot-water boilers, dumbwaiters, and marble mosaic floors, and reconstructs the use of interior spaces based on 1850s inventories. The re-

search demonstrates that the castle was not merely a residence but a modern architectural ensemble reflecting both the Batthyány family's social standing and the era's progressive lifestyle.

TAMÁS MELKOVICS:
A PROTECTION SOCIETY BALL AND
THE GAZE OF LAJOS BATTHYÁNY

The January 1846 supplement of *Pesti Divatlap* published a hand-colored engraving commemorating a ball organized by the Protection Society in 1845. The print features the recognizable figures of Lajos Batthyány and Lajos Kossuth, yet the historical and social context of the image has not been thoroughly investigated. This study reconstructs the circumstances of the event, analyzes the artistic representation, the venue, and the identity of the participants, with particular attention to the roles of Lajos Batthyány and Karolina Zichy. The analysis demonstrates how politics, culture, and private life intersect in this unique visual document.

GÁBOR ERDŐDY:
COUNT LAJOS BATTHYÁNY AND
FOREIGN POLICY

The first independent and responsible Hungarian government's Prime Minister began building the civil Hungarian nation-state based on the laws sanctioned by Habsburg ruler Ferdinand I of Austria on 11 April 1848. In shaping his political strategy, he defined the position of the Hungarian nation, returning to the family of free European peoples, within the framework of contemporary international developments. His foreign policy thinking was centered on the

Russian threat, against which he primarily sought support in England; after London's refusal, he found a potential ally in the emerging unified German State. However, this promising search for alliances was cut short by the resistance of the victorious Habsburgs in Italy at the end of July. At the end of August, Vienna demanded the annulment of the laws guaranteeing Hungarian self-determination, but instead of surrender, the Hungarian political leadership, under Batthyány's guidance, chose the path of a war of self-defence.

RÓBERT HERMANN:
LETTERS OF COUNT LAJOS
BATTHYÁNY FROM PRISON,
JANUARY–SEPTEMBER 1849

Count Lajos Batthyány, former Hungarian Prime Minister, was arrested in Pest on 8 January 1849 by the Imperial-Royal ("k. k.", not "k. und k.") authorities, and a court-martial was initiated against him. His wife, Countess Antónia Zichy, learned of his arrest in Ikervár on 20 January 1849 and immediately hurried to the capital. On 23 April, the prisoners were transported to West and held first in Laibach, then in Pozsony, and finally in Olmütz, from where Batthyány was returned to Pest in September. During these four and a half months, Batthyány and his wife exchanged numerous letters. The study presents this correspondence and the difficulties that surrounded it.

LÁSZLÓ CSORBA:
COUNT LAJOS BATTHYÁNY'S
"GOOD FORTUNE" IN SCHOLARLY AND
CULTURAL MEMORY

This study explores whether a "Batthyány

cult" exists in Hungarian historical and cultural memory, and why its development appears to have been limited. The author analyzes in detail the circumstances of Batthyány Lajos's funeral and reburial in 1870, the political compromises involved, and the social significance of the ceremony. While the reburial was one of the largest national mourning events of the era, it did not generate a lasting cult of remembrance. The paper discusses the views of Aladár Urbán and András Gerő, both of whom argue that Batthyány's figure has survived in memory primarily as a martyr, while his statesman-like role has been overshadowed. Csorba concludes that understanding the absence of a full-fledged Batthyány cult requires comparative study with other political cults in Hungarian history.

ADRIENN NAGY:
HISTORY ENCASED IN OBJECTS – THE
LEGACY OF LAJOS BATTHYÁNY AND
HIS CONTEMPORARIES

This study, in the spirit of the commemorative conference held in Szombathely on 4 October 2024, presents the life of Count Lajos Batthyány and his contemporaries, as well as the material heritage and cultural memory of the 1848–49 period preserved in the Smidt Museum. The author offers a guided exploration of how the relics housed there bear witness to the ideas, everyday life, and layers of memory politics of the era. Particular attention is given to Lajos Batthyány's personality, political career, martyrdom, and cult, along with the personal objects of leading Reform Era figures, which have become carriers of modern Hungarian identity.

SZERZŐINK

CSAPLÁROS ANDREA (1971)
ókortörténész-történész-régész,
főmuzeológus, múzeumigazgató,
Savaria Múzeum, Szombathely

HERNÁDY ZSOLT GÉZA (1974)
egyetemi adjunktus, Színház és
Filmművészeti Egyetem, Budapest

HARIS ANDREA (1960)
művészettörténész, műemlékvédelmi
szakértő, Budapest

MELKOVICS TAMÁS (1987)
egyetemi adjunktus, ELTE
Bölcsészettudományi Kar Történeti
Intézet, Budapest

ERDŐDY GÁBOR (1951)
történész, professor emeritus, Eötvös
Loránd Tudományegyetem, Budapest

HERMANN RÓBERT (1963)
történész, egyetemi tanár, az MTA
doktora, Hadtörténeti Intézet és
Múzeum – Károli Gáspár Református
Egyetem – VERITAS Történetkutató
Intézet és Levéltár, Budapest

CSORBA LÁSZLÓ (1952)
történész, professor emeritus, az MTA
doktora, a Budapesti Történeti
Múzeum főigazgatója

NAGY ADRIENN (1993)
történész-muzeológus,
intézményvezető, Smidt Múzeum,
Szombathely